

MASTER

Werken in een nieuw verleden een historisch anker in werklandschap Beatrixhaven

Kroes, R.

Award date:
2012

[Link to publication](#)

Disclaimer

This document contains a student thesis (bachelor's or master's), as authored by a student at Eindhoven University of Technology. Student theses are made available in the TU/e repository upon obtaining the required degree. The grade received is not published on the document as presented in the repository. The required complexity or quality of research of student theses may vary by program, and the required minimum study period may vary in duration.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain

WERKEN
IN EEN
NIEUW
VERLEDEN

WERKEN IN EEN NIEUW VERLEDEN

EEN HISTORISCH ANKER IN WERKLANDSCHAP BEATRIXHAVEN

VERSLAG

REMKO KROES
0653139

OPLEIDING

ARCHITECTURE, BUILDING AND PLANNING

LEERSTOEL

ARCHITECTURAL DESIGN AND URBAN CULTURES (AUC)

COMMISSIE

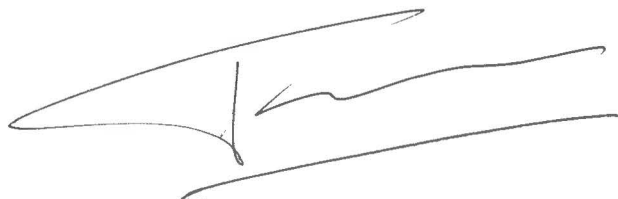
PROF.DR.IR P. (PIETER) VAN WESEMAEL
DIPL.-ING. H. (HUSNU) YEGENOGLU
DR. F. (FRANK) SUURENBROEK

ATELIER

ARCHITECTUUR VAN DE STADSCORRIDOR
ONTWERPEN AAN DE GROEILIJNEN VAN DE NETWERKECONOMIE

TECHNISCHE UNIVERSITEIT EINDHOVEN

16/09/12

A handwritten signature in black ink, consisting of several fluid, connected strokes. The signature is positioned at the bottom right of the page.

SAMENVATTING

Eindhoven heeft zich vanuit een centrale en vijf omliggende dorpen ontwikkeld tot de stad die het nu is. Deze omringende dorpen lagen, op de zandruggen tussen beekdalen, als lange linten in het landschap. Met de opkomst van de agrarische periode werden de gronden richting de beken gecultiveerd. Echter de opbrengsten waren op de arme zandgronden niet hoog en daardoor ontstond er al vroeg de noodzaak bij te verdienen. Hier werd invulling aan gegeven door een vroege industrialisatie en handelsmentaliteit. Eindhoven was in deze en is tot de dag van vandaag, de plaats met een centrumfunctie voor de omgeving. Kenmerkend voor de stad is de explosieve groei die in het begin van de twintigste eeuw plaatsvindt. Het is vooral Philips geweest die tijdens het hoogtepunt van de industrialisatie door de bouw van industriële complexen en woningbouw een stempel op Eindhoven heeft gedrukt. In meerdere steden heeft in een algemene zin een gelijksoortige ontwikkeling plaatsgevonden. Dit begon met eerst een kleine en daarna een grote stadsfabriek, bijvoorbeeld de Witte Dame, die voor huidige begrippen midden in het centrum staan. Daarna werden er grote complexen uitgelegd waarin de arbeiders de productiewerkzaamheden verrichtten.

Met het veranderen van de industrie, arbeid word duurder en productie verplaatst naar andere landen, is er de opkomst van de grootschalige dienstverlening. Ook zijn er mensen die zelf een bedrijf gaan voeren aan huis of in een soort industriële pocket in de wijk. Aan de rand van de stad worden in de jaren zeventig en tachtig grootschalige bedrijventerreinen en kantorenlocaties uitgelegd die gericht zijn op automobilititeit, logistiek en detailhandel

Deze relatie tussen economische transitie en de ruimtelijke condities van de stad zijn ook in het onderzochte gebied, dat deel uitmaakt van een dwarsdoorsnede van de stad, terug te vinden. Belangrijke factoren voor het gezicht dat het gebied heeft gekregen zijn bestuurlijke en beleidsmatige beslissingen en de infrastructuurle randen, deels grootschalige en planmatig maar in de vorm van de Zeelsterstraat juist historisch gevormd die het gebied omzoomen. Deze hebben elk met een eigen reikwijdte en in verschillende fasen de morfologie bepaald. Zo heeft het kanaal grote kavels met zich meegebracht, staan er langs de ring meer gebouwen voor de zakelijke dienstverlening die ook iets hoger zijn en langs het historische lint is er achter de woningen een invulling van MKB gekomen. Voor het geheel geldt dat het gebied als ad hoc en opportunistisch geïnterpreteerd kan worden. Er zijn in het verleden wel schetsmatige plannen voor het geheel gemaakt maar door onzekerheid over een invalsweg en de tussenkomst van de Tweede Wereldoorlog heeft er toe geleid dat infrastructuur en bebouwing elkaar wederzijds beïnvloed hebben. Beleidsmatig is dit gebied een beetje overgeslagen en de echte planmatige ontwikkeling is te signaleren aan de andere kant van het kanaal. Daar is geïnvesteerd in infrastructuur en tussen de wegen zijn de bouwvelden verkaveld en verkocht.

De grens tussen het wonen en werken, welke halverwege deze eeuw idealiter strak getrokken werd, is in het onderzochte gebied terug te vinden. Met het ingekapseld geraken door de stad is de monofunctionele indeling aangaande het werkgedeelte wel programmatisch verkleurd. Er zijn maatschappelijke en commerciële functies die hun weg gevonden hebben.

De visie en strategie voor de toekomst van het gebied bestaat uit een werklandschap als schakel tussen het wonen aan de kant van de stad en het werken aan de overzijde van het kanaal. Aansluitend op de recentelijk nieuwbouw, die er ten behoeve van de sportieve en educatieve voorzieningen plaats heeft gevonden, zal er ingezet worden op functiemenging. De doelgroep zijn naast de ondernemers ook de nabije bewoners. Deze kunnen een andere gebruiksdynamiek in het gebied organiseren. De locatie van accupuncturale ingrepen ligt in het midden aan de haven, het element waar het gebied een groot deel van zijn identiteit aan ontleent.

In het werklandschap vormt het 'werken' de basis voor het toekomstbeeld. Een van de facetten die hier onderdeel uit van kan maken is de creatieve industrie. Dit is een sector die huisvesting zoekt in een winkel, werkplaats, studio, atelier of kantoorachtige ruimte. Hier zijn nieuwe gebouwen en ruimtes voor nodig maar kenmerkend voor deze bedrijvigheid is dat men juist graag oude sfeervolle gebouwen wil gebruiken. Het is echter ook de manier van werken die veranderd. De dagindeling wordt flexibeler waardoor werken en privé in elkaar overvloeien.

Het ontwerp houdt rekening met structuur van het gebied en speelt in op de architectonische en maatschappelijke beweging van hergebruik en transformatie van oude gebouwen. Sinds 1975 volgen de herbestemmingen dezelfde beweging die de industrie heeft gemaakt van het centrum van de stad naar buiten, en daarmee verschuift de opgave van gebouwen daterend van voor de oorlog naar gebouwen die daarna gebouwd zijn.

De hergebruikte gebouwen maakten onderdeel uit van het industrieel familie-erfgoed van de firma De Vries Robbé. Dit staalconstructiebedrijf heeft zich vanaf het begin van de twintigste eeuw ontwikkeld tot de grootste in zijn soort in Nederland. Tijdens de crisis van de jaren zeventig kwam hier een einde aan, maar de gebouwen, onder andere de tot nationaal monument verklaarde schaftlokaal en ontvangstruimte in Gorinchem, bleven bestaan. De Vries Robbé had zich vroeg gespecialiseerd in de gebouwenmarkt en de producten, met name de stalen kozijnen, ramen en deuren, betekenden de materialisatie van het Nieuwe Bouwen. Ook de zelfgebouwde bedrijfspanden in Eindhoven getuigd van een invloed van deze stijl. De doorwrochte gebouwen waarin gevel en plattegrond een zeer utilitaire relatie hebben ogen zeer sober. De kwaliteit zit in de expressie als resultante van het gevraagde ruimtegebruik, de constructie die dit mogelijk maakt en het verschil tussen de representatieve voorgevel en de functionele achtergevel.

De gevels vormen het belangrijkste element om de historische gelaagdheid van het gebied te waarborgen, zij vormen daarin een historisch anker. De noodzakelijke ingrepen op gebouw- en kavelniveau om de creatieve industrie, van starter tot bedrijven die al verder in de groeifase zijn, te huisvesten zijn volgens de methode van de palimpsest uitgevoerd. Het verleden wordt hierin beschouwd als iets waarop voortgebouwd kan worden en er is geprobeerd de geschiedenis zoveel mogelijk in al zijn tijdschakeringen zichtbaar te laten. Het nieuwe werkgebouw, als precies geslepen object, is een sequentie op de twee oude gebouwen en tezamen vormen ze een ensemble voor creatieve industrie. In dit gebouw wordt rekening gehouden met de veranderde manier van werken. Mede door mogelijkheden die technologische ontwikkelingen ons bieden zijn we nu aan het netwerken, concentreren we ons of werken we in een team. Het gebouw biedt onderdak aan een onderneming dat een bedrijfsprofiel heeft bestaande uit een combinatie van kennis en maken.

SUMMARY

Eindhoven has developed from a central and five surrounding villages into the city it is today. The surrounding villages were situated on the sand ridges between stream valleys and formed long ribbons in the landscape. With the advent of the agricultural period the lands towards the streams was cultivated. However already early on the need arose to eat some more because the yields were not high on poor sandy soils. This was done by early industrialization and trading mentality. Eindhoven was in this, and to this day, the place that functioned as a centre for the area.

Characteristic of the city is the explosive growth that takes place in the early twentieth century. It has especially been Philips that made a lasting imprint on the city by the construction of industrial complexes and housing at the peak of industrialization. In several cities in a general sense, a similar development took place. This first started with a small factory and then a big cityfactory, such as the Witte Dame. The next step in industrialization where the big complexes in which the workers performed manufacturing operations. With the change of industry, as labour became more expensive and production moved to other countries, the emergence of large-scale service industry became present. People also started businesses at home or in a sort of industrial pocket in the neighbourhood. On the outskirts of the town large scale industrial and office sites that focus on car mobility, logistics and retail were conceived in the seventies and eighties.

This relationship between economic transitions and the spatial conditions of the city are also traceable within the study area, which is part of a cross-section of Eindhoven. Important factors for the current experience of the area are administrative and policy decisions and infrastructural edges, some large-scale and systematically conceived but in the form of Zeelsterstraat historically formed, the wrap around the area. These have, each with its own range and in different phases, determined the morphology. Thus, the channel had the effect of large lots, there are more office buildings along the ring and along the historic ribbon, behind the houses, an interpretation of SMEs has come in place. The area as a whole can be characterised as ad hoc and opportunistic. Some sketchy plans were made in the past but uncertainty regarding a main road from Tilburg entering the city from the west and the intervention of the Second World War has led to an area in which infrastructure and buildings have mutually influenced each other. Politically, this area is a bit neglected and real planned development is to be found on the other side of the canal. There was invested in infrastructure and fields have been parcelled between the roads and sold.

The, by mid-century ideally very strict, boundary between the living and working is present in the study area. The encapsulation of the area by the city boundaries has led to a programmatically discoloration of the monofunctional classification relating to the area. Other civil and commercial functions found their way to this side of town.

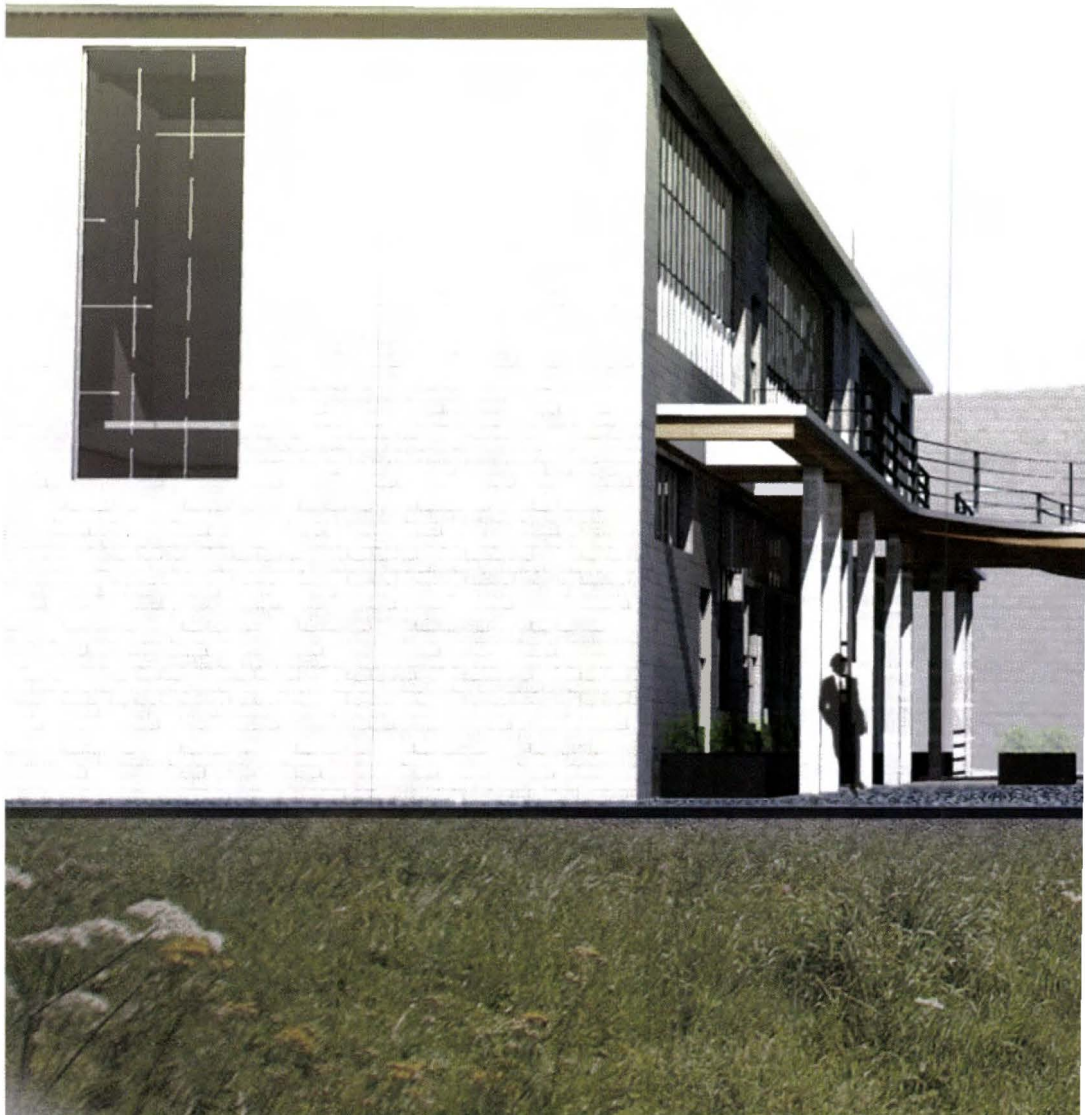
The vision and strategy for the future of the area consists of a working landscape as a link between living and the city on the one side and working on the other side of the area. Following the recent construction of the sporting and educational facilities, a strategy of mixed use will be deployed in which 'working' is the basis. The target groups are business owners but also residents in order to get a different user dynamic. The location of acupuncture interventions is situated in the middle and at the harbour, the element from which the area derives a large part of its identity.

One of the facets to be part of the working landscape can be the creative industry. This is a sector that houses in a shop, workshop, studio or office-like space. For this new buildings and spaces are needed but typical of this industry is that just like to use old charming buildings. It is also the way of working that has changed. The daily schedule is getting more flexible allowing work and private to merge into one another.

The design takes into account the spatial structure of the area and responds to the architectural and social movement of reuse and transformation of old buildings. Since 1975, the task of transforming old buildings is following the same geographical movement that the industry has made from the centre of the city outwards. And thus shifts the task of buildings dating from before the second world war to buildings that were built afterwards. The reused buildings in this case were part of the industrial heritage of the family firm De Vries Robbe. This steel construction company has, since it began in the end of the nineteenth century, developed into the largest of its kind in the Netherlands. During the crisis of the seventies this all came to an end, but the buildings remained. Including the canteen and reception area in Gorinchem which are declared national monuments. De Vries Robbe had specialized in the building market and their products, especially steel frames, windows and doors, signified the materialization of the Modern Movement. The self-built office buildings in Eindhoven witness an influence of this style. The well built buildings, with a very utilitarian relationship between facade and floor, come across very sober. The quality is in the expression as a result of the requested space, the construction that makes this possible and the difference between the representative front and the functional rear façade.

The facades are the key element to the historical stratification of the area and by keeping them they ensure a historic anchor. The necessary interventions on building and plot level, in order to house the creative industries from start-up companies to those that have continued in their growth, follow the method of the palimpsest. The past will be regarded herein as something which can be built upon and an attempt was made to keep history as much visible as possible in all of its shades.

The new building work, as precisely cut object, is a sequence of two old buildings and together they form an ensemble for the creative industry. This building will take into account the changed way of working. Due to possibilities that technological developments offer us, we are now networking and meeting the one moment and the next we concentrate or we work in a team. The building houses a company of which the core business is made up of a combination of knowledge and actual production.

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	12
HET ONDERZOEKSGBIED	14
- HISTORISCHE ONTWIKKELING	20
- VERSTEDELIJKT BEDRIJVENTERREIN	24
- VISIE	30
- STRATEGIE	32
WERKLANDSCHAP	34
- DE CREATIEVE INDUSTRIE	38
- RUIMTETYPEN	42
- LATENTE POTENTIE	44
GESLOOPT GERED BEDREIGD	48
DE VRIES ROBBE & CO	64
- HISTORISCHE CONTEXT	66
- ARCHITECTONISCHE ANALYSE	72
PROJECTBESCHRIJVING	73
CONTEXT	80
TRANSFORMATIE	84
EXTERIEUR	100
INTERIEUR	104
CONCLUSIE	116

ONTWERPOPGAVE 120

ENSEMBLE 122

- ARCHITECTONISCHE VISIE: PALIMPSEST 124

- CONCEPT 126

PIT 134

- GEBOUW P 140

- GEBOUW I 144

- GEBOUW T 150

NAWOORD 160

BIBLIOGRAFIE 162

INLEIDING

Dit verslag is het resultaat van een jaar lang afstuderen en betreft het hergebruikt van naoorlogs industrieel erfgoed door de creatieve industrie. Het is zo opgebouwd dat er eerst kort teruggekeken wordt op het gedane vooronderzoek dat vervat is in de atlas *Een verstedelijkt bedrijventerrein, Van industrieterrein naar werklandschap*. Dit vormt de introductie tot het onderzoeksgebied en positioneert deze in de stad Eindhoven. Het gezamenlijke vooronderzoek is afgesloten met een strategie en deze vormt, door middel van interpretatie, het beginpunt voor mijn individuele afstuderen. Binnen de formulering van de onderzoeksvraag en ontwerpogave is de ruimte gevonden om aan een persoonlijke interesse voor herbestemming te voldoen.

De onderzoeksvraag waarop gedurende het afstuderen een antwoord is geschreven en getekend:

Hoe kan naoorlogs industrieel erfgoed een bijdrage leveren aan het ontwikkelen van een werklandschap aan de rand van de stad?

Tot slot sluit het verslag af met de conclusie van het gedane onderzoek, de formulering van de ontwerpogave en het ontwerp dat daar uit voort gekomen is.

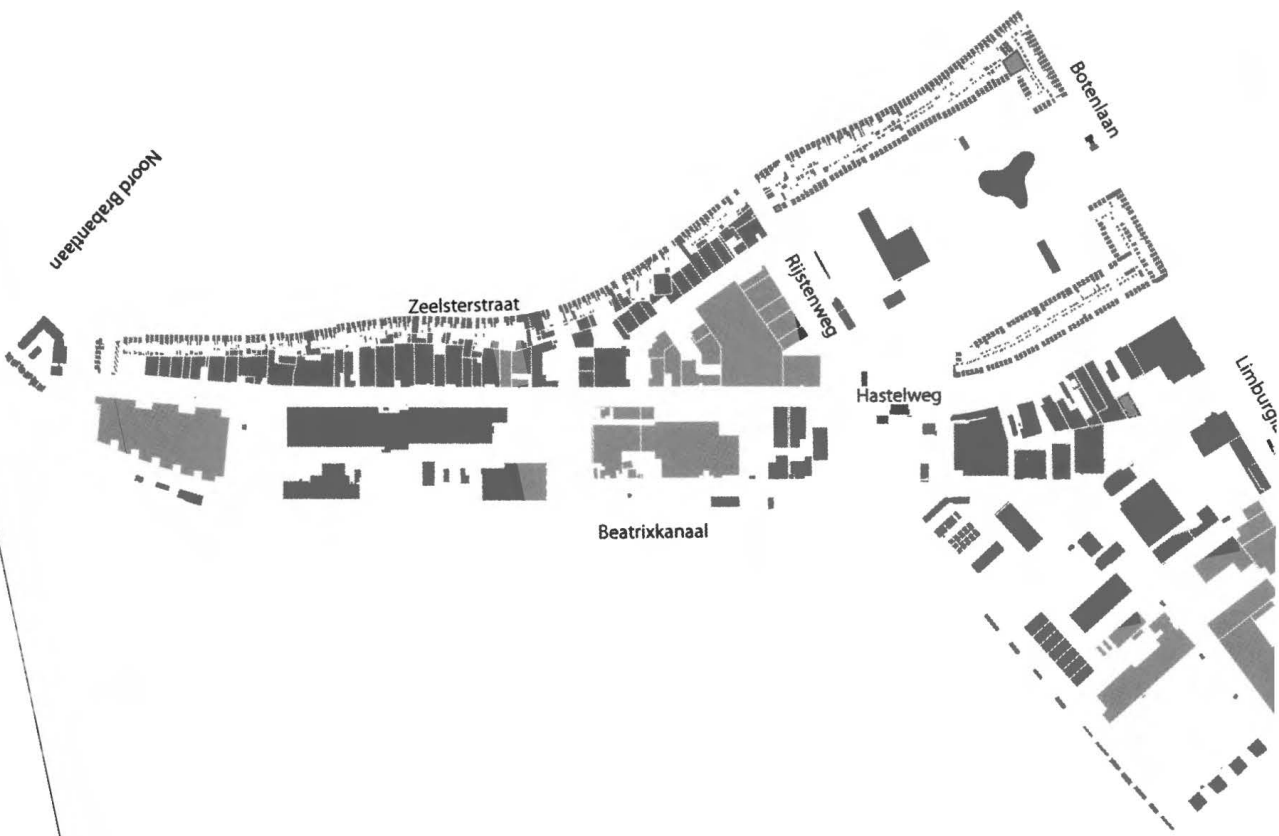
POSITIE
ONDERZOEKS-
GEBIED IN
MIDDELHOVEN

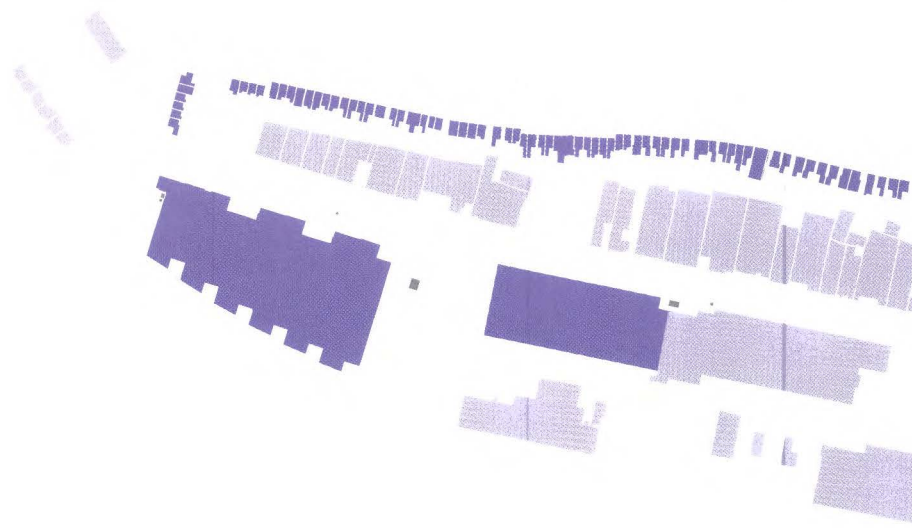
HET ONDERZOEKSGBIED

Het onderzochte gebied is fragment 4 van de gekozen dwarsdoorsnede van Eindhoven en ligt binnen de invloedssfeer van de Westcorridor¹. Binnen beide assen neemt bedrijventerrein de Hurk een belangrijke economische positie in als het gaat om de meer traditionele bedrijvigheid van fabrieken, 'dienstverlenende ambachten' en perifere detailhandel. Het doel van het vooronderzoek was de ruimtelijke neerslag van economische transitie te achterhalen en te ontrafelen.

De uitkomst is dat de Hurk uiteen valt in twee delen welke van elkaar gescheiden worden door het Beatrixkanaal. Dit kanaal heeft, net als andere infrastructurele randen, invloed gehad op de economische ontwikkelingen in het gebied. Het gebied is zowel gevormd door ontwikkelingen langs de Zeelsterstraat, een historisch lint, als door de later grootschalig geplande ontwikkelingen van de ring en het kanaal. Zodoende zijn er verschillende ontwikkelingsrichtingen, met verschillende functies, te traceren in het gebied. Zowel wonen, werken, maatschappelijke voorzieningen en commerciële functies zijn aanwezig. Het gebied kenmerkt zich door een diversiteit aan korrel en bedrijven en neemt een harde overgang, de klassieke scheiding tussen wonen en werken, in zich op. Dit alles maakt fragment 4 tot een bijzonder industrieel gebied met een sterke eigen identiteit.

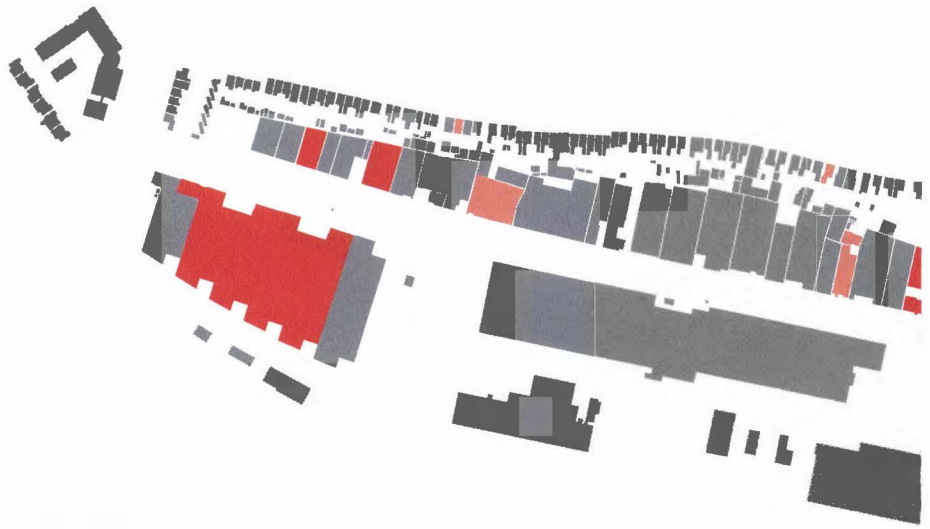
BEBOUWINGSHOOGTE

- 1 bouwlaag of 0 – 3,5m
- 2 bouwlagen of 3,5 – 7m
- 3 bouwlagen of 7 – 10,5m
- 4 of 5 bouwlagen of 10,5 – 17,5m
- > 5 bouwlagen of > 17,5m

LEEGSTAND

- Officieel leegstand
- Leegstand
- Leegstaand kavel
- Anti-kraak gebruik

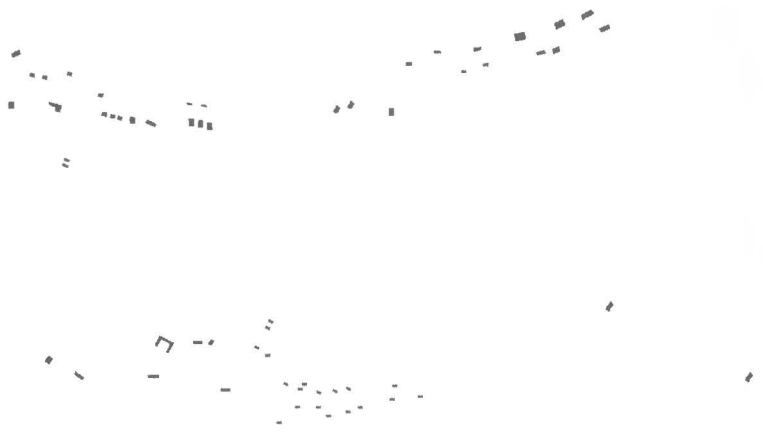
HISTORISCHE ONTWIKKELING

Er zijn in het verleden voor het gebied meerdere malen schetsmatige plannen gemaakt. Echt tot planmatige ontwikkeling is het echter nooit gekomen. De aandacht van gemeenten en bedrijven ging hoofdzakelijk uit naar de, qua transportmogelijkheden gelijkwaardige, Kanaalzone aan de oostelijke zijde van de stad, omdat nooit echt duidelijk werd of er vanuit het westen nog een invalsweg vanuit Tilburg zou komen en of de investeringen in de in 1946 voorgesteld spooraansluiting en de voorgestelde Beatrixhaven, zie afbeelding op p. 14, wel rendabel zouden zijn. Het Beatrixkanaal wordt wel aangelegd, maar mede door de Tweede Wereldoorlog komt de bedrijvigheid traag op gang.

Tijdens de wederopbouw wordt er ook in dit gebied druk bijgebouwd door constructie- en bouwbedrijven. Door de vraag naar de producten en diensten van deze bedrijven en mede door de aanleg van de ring komen er een aantal grootschalige op wegtransport gerichte bedrijven in het gebied.

De totstandkoming van het nieuwe rijkswegennet ten westen en zuiden van Eindhoven gaf in 1957 en 1958 aanleiding tot discussie over de gemeentegrens met Veldhoven. Bepaalde gedeelten van de gemeenten zouden namelijk geïsoleerd komen te liggen door wat tegenwoordig de A67 en de A58 zijn. Deze potentiële grenswijziging heeft grote voordelen voor het uitbouwen van het wat moeilijk gesitueerde industrieterrein aan het Beatrixkanaal. Sinds de eerste 'paarse vlek' in de jaren dertig is er dan toch verbetering op komst. Ten zuiden van het Beatrixkanaal komt 110 ha. vrij voor exploitatie op een aantrekkelijke locatie aan de snelweg en met de belofte van een spooraansluiting. De uitleg geschied hier door middel van investering in en aanleg van een infrastructureel plan waartussen de bouwvelden worden verkaveld en verkocht. Gedurende al deze ontwikkelingen is het gebied ingehaald door de grenzen van de stad en letterlijk ingelijfd door Eindhoven.

SITUATIE 1912

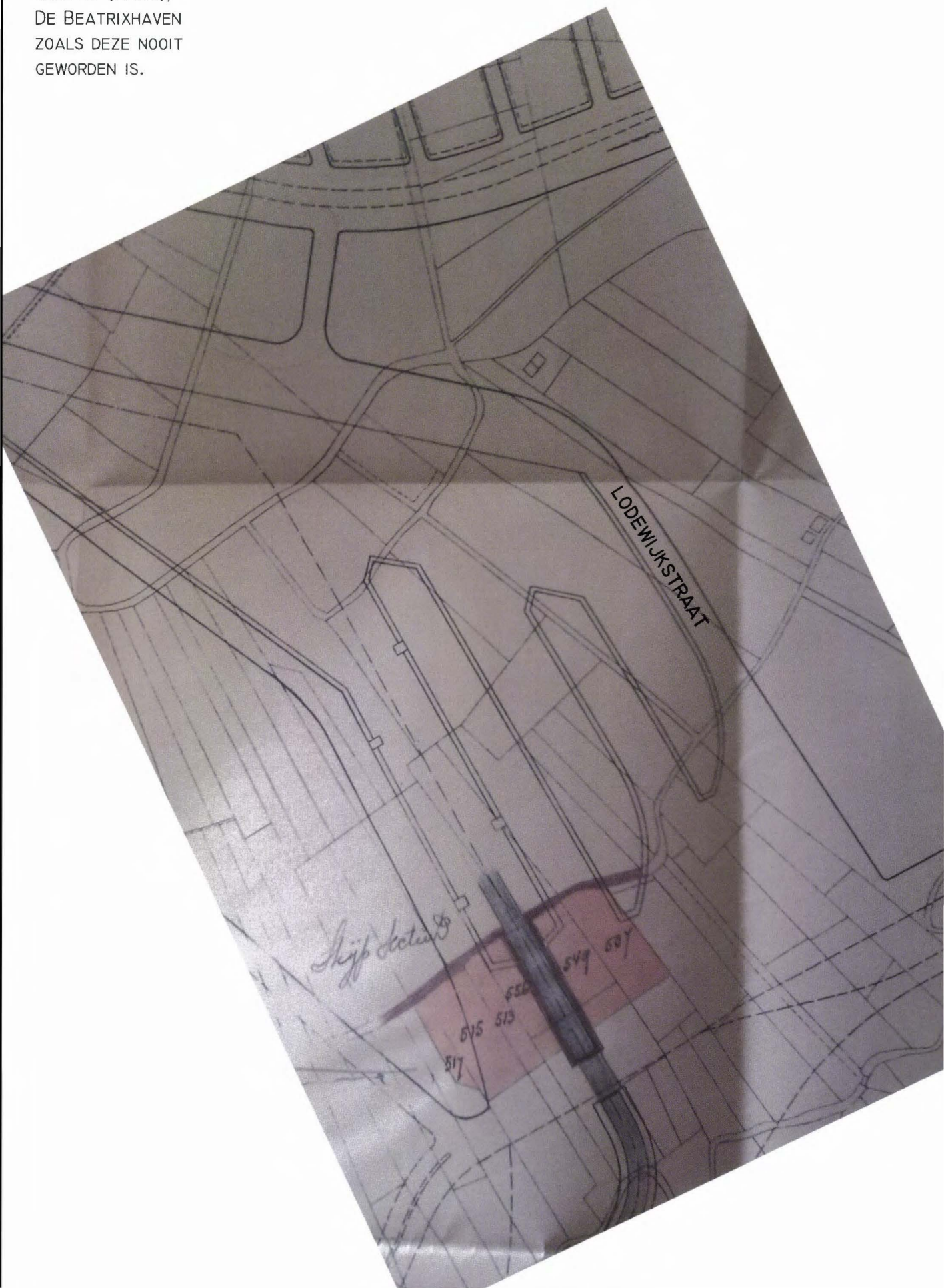
SITUATIE 1949

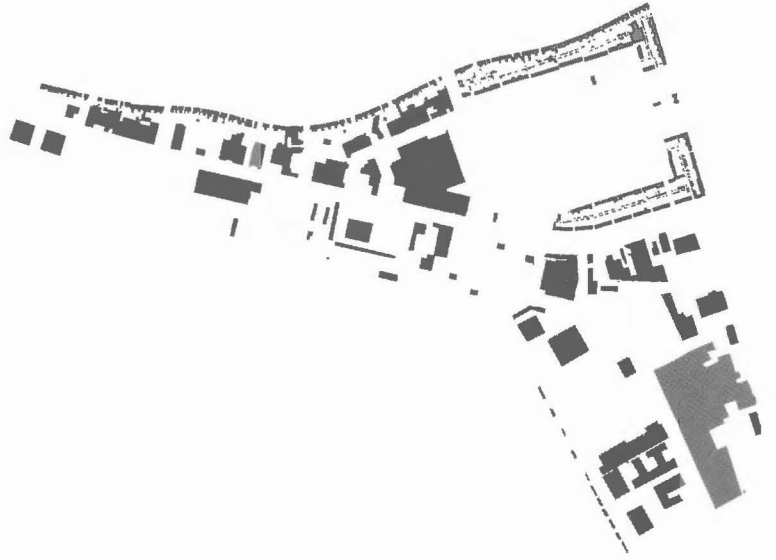
SITUATIE 1961

KAART UIT JAREN
VEERTIG (RHCE);
DE BEATRIXHAVEN
ZOALS DEZE NOOIT
GEWORDEN IS.

SITUATIE 1972

SITUATIE 1984

SITUATIE 2011

VERSTEDELIJKT BEDRIJVENTERREIN

VERSTEDELIJKT BEDRIJVENTERREIN

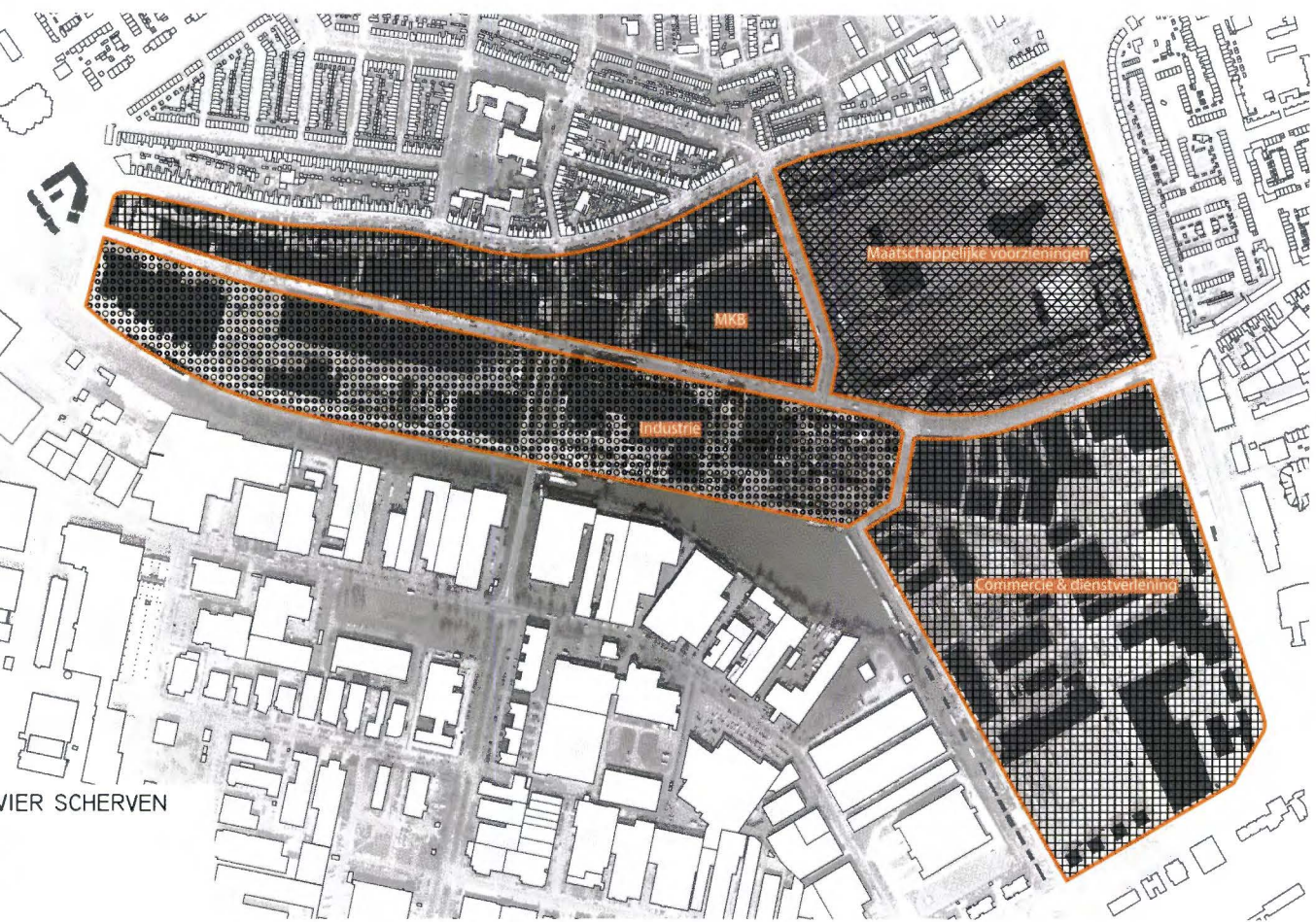
Vanuit de historische ontwikkelingen zijn de infrastructurele randen aan te wijzen als de dragers van het gebied. Binnen deze randen is de ontwikkeling van gebouwen en infrastructuur gezamenlijk opgetrokken en hebben elkaar wederzijds beïnvloed. Van planmatige invulling is hier dus een sprake geweest.

Het kanaal heeft in eerste instantie in de zone tot de Hastelweg en de Lodewijkstraat grote kavels en bedrijven met zich meegebracht die actief gebruikt maakten van het kanaal. Door de crisis in de jaren zeventig, de expansie van de stad en de aanwezig ring is een deel van deze bedrijvigheid verdwenen welke successievelijk in de jaren tachtig is vervangen door grootschalige commerciële functies en zakelijke dienstverlening aan de Limburglaan en de Lodewijkstraat. Functies die gericht zijn op de automobilititeit van de gebruikers.

Tussen het industriële gebied en de woningen aan de Zeelsterstraat heeft een invulling plaatsgevonden van MKB. Voorbeelden hiervan zijn een kaasgroothandel, meerdere autogarages, drukkerijen en een onderhoudsbedrijf.

In de noordoostelijke hoek van fragment hebben de meest recente ontwikkelingen plaatsgevonden. De aanwezige sportvoorzieningen zijn, door de komst van een middelbare school, een sporthal/verenigingsgebouw en een kinderdagopvang, verzaamd tot maatschappelijke cluster.

Het gebied is in de loop van de tijd niet alleen ruimtelijk opgeslokt in stad, de stad laat zijn sporen na en het gebied kan dan ook gezien worden als een verstedelijkt bedrijventerrein. Waar ooit grootse plannen met een spoorweg en een haven de revue passeerden is het gebied in werkelijkheid een ad hoc en opportunistisch ontwikkeld bedrijventerrein met een mozaïek aan bedrijven en commerciële functies. Deze mozaïek, welke een chaotisch en soms verloederd beeld geeft, is nu op te delen in de vier gedefinieerde scherven die elk een eigen ruimtelijk programmatische conditie hebben.

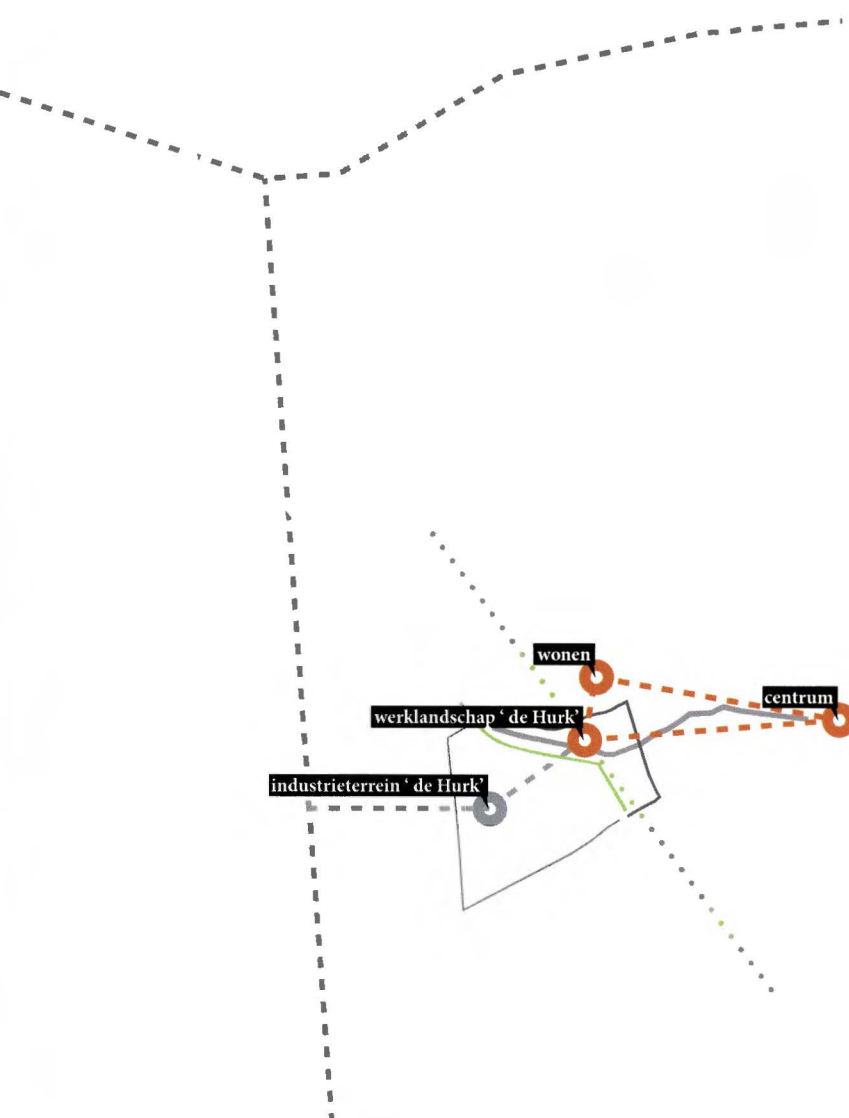
VISIE

Netwerken vormen de noemer waaronder recente maatschappelijke transformaties worden beschreven en verklaard. Met het begrip ‘netwerk’ wordt een nieuwe economische, sociale en ruimtelijke context aangeduid die door de ontwikkeling en toepassing van informatie- en communicatietechnologie mogelijk is geworden. Netwerken vormen de niet-lineaire en niet-hiërarchische organiserende principes in de maatschappelijke werkelijkheid van vandaag.¹ Deze netwerken vormen zich op verschillende schaalniveaus variërend van contacten binnen een gebouw tot op gebieds- en stadsniveau als wel de regionale en de mondiale schaal. Belangrijk daarbij is de constatering dat ‘...virtuality seems to be complementary to physicality’.² Het belang van de directe ontmoeting en de bebouwde omgeving om ons heen, de stad, is niet verdwenen zoals door sommige werd voorspeld. De waarde van plekken – wat ooit *genius loci* genoemd werd – blijft significant, maar het is goed te realiseren dat de totstandkoming en gebruik van gebouwen en plekken wordt beïnvloed door het gemak van de digitale wereld. Voor de legitimiteit van fysieke ruimte zijn enkele argumenten te geven: zo is ruimte geïmpregneerd met herinneringen en associaties, faciliteert ruimte onverwachte mogelijkheden, serendipiteit en non-lineaire gebeurtenissen en heeft ruimte de mogelijkheid tot het reguleren van de intimiteit van menselijke interactie.

De visie voor het gebied speelt in op een nieuwe logica op basis waarvan de verschillende gebieden van de dwarsdoorsnede van de stad zich herordenen als gevolg van het ontstaan van de netwerkeconomie. Daarnaast is het een antwoord op de huidige moeilijke economische situatie. De nieuwe uitleg van bedrijventerrein is een halt toegeroepen en zelfs het planmatig grootschalig herstructureren vindt niet meer plaats. In plaats daarvan worden bestaande gebieden herijkt en verreikt door te kijken naar reeds aanwezige kwaliteiten. Deze kwaliteiten verschillen wezenlijk tussen de periferie en het centrum van Eindhoven.

Door het introduceren van werklandschap ‘de Hurk’ ontstaat een schakel tussen het centrum en het wonen aan de ene kant en industrieterrein ‘de Hurk’ aan de andere kant. Daarnaast kan het onderdeel worden van een groen netwerk dat verschillende gebieden aan elkaar koppelt. Dit tezamen, de ruimtelijke en programmatische positie van het gebied ten opzichte van de stad en de mogelijkheid van de opwaardering van de openbare ruimte biedt aanleiding voor verdere uitwerking in een strategie.

1 U. Garritzmann & I. Nio (red.), *Netwerkstedebouw OASE 53*, NAI Publishers, 2000
 2 F. Duffy, *Work and the city*, Black Dog, 2008

STRATEGIE

Gebaseerd op het vooronderzoek en de huidige tendens aangaande bedrijventerreinen is binnen de grenzen van het gebied en de voorgestelde visie een strategie ontwikkeld. Deze strategie voorziet in een accupunctuur van interventies die nieuwe energie kunnen invoegen of aanwezige energie in goede banen kan leiden. De interventies zijn er op gericht om diverse (gemeenschappelijke) functies in te brengen voor ondernemers.

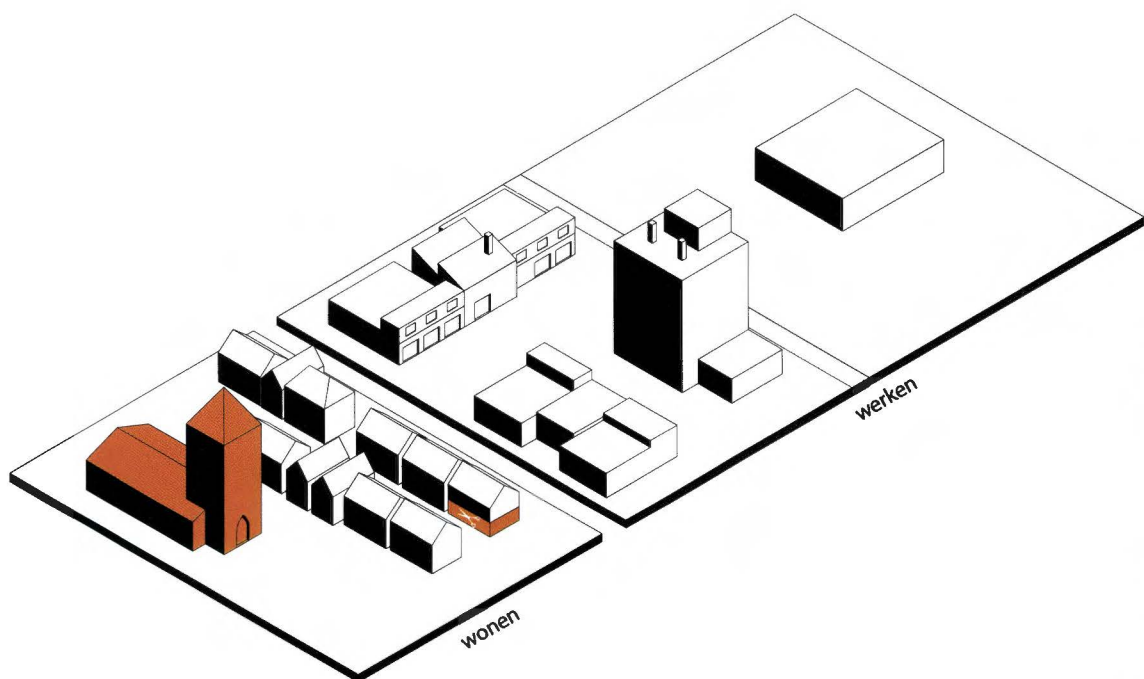
Het ontstaan van het werklandschap heeft in eerste instantie dan ook minder gevolgen voor de ruimtelijke morfologie, geen grootschalige herstructurering, en des te meer voor de sociale en programmatische morfologie van het gebied. De in te brengen functies voldoen aan de volgende kenmerken:

- de functies kunnen onderlinge ontmoetingen tussen ondernemers faciliteren
- de functies kunnen voor zowel de ondernemer als bewoner van belang zijn
- de functies kunnen in een veranderende behoefte van werkruimte voorzien

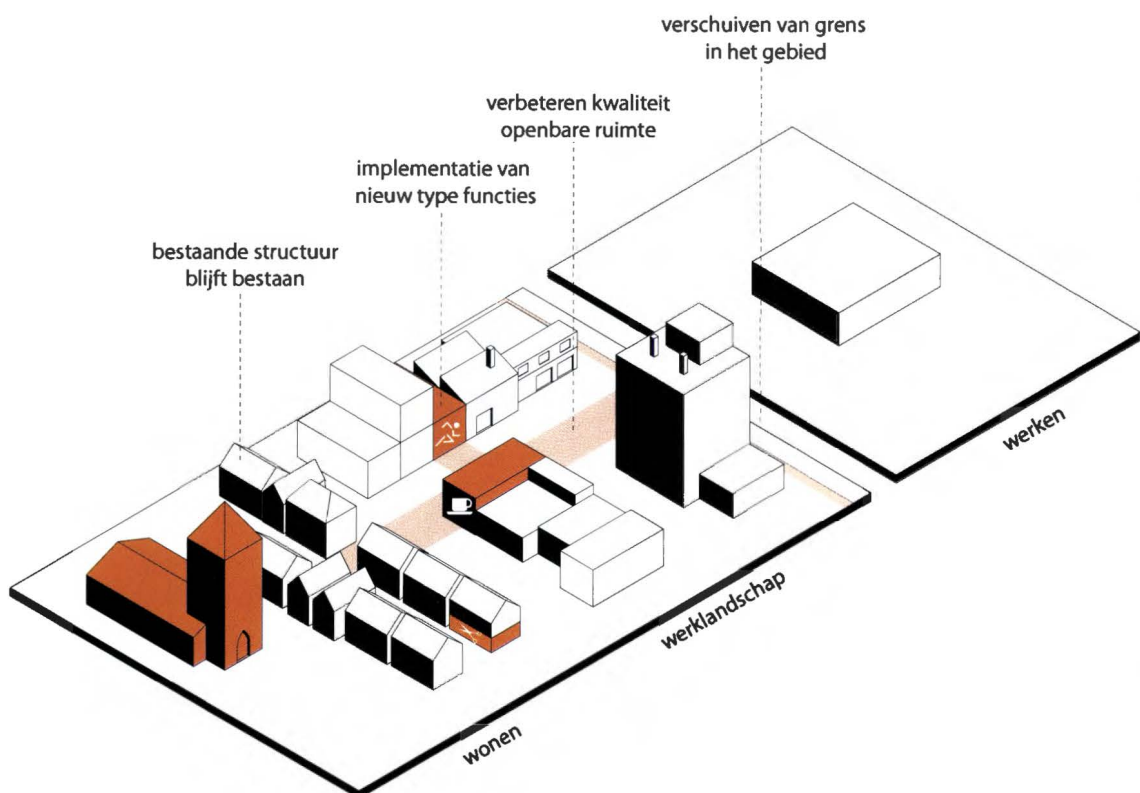
De strategie speelt in op de optredende verloedering en verrommeling in het straatbeeld. Het oorspronkelijk monofunctionele karakter van het gebied is in de loop van de tijd al sterk verminderd. Daarom is, ook met het oog op de externe veiligheid van de bedrijvigheid aan de overkant van het kanaal, wonen geen onderdeel van de gewenste en voorgestelde functiemening.

Kwaliteit van openbare ruimte is een belangrijke factor in het welslagen van de strategie. Dit kan verhoogd worden door de incorporatie van een ecologische verbinding door het gebied heen waarin ook een slowlane is opgenomen. Het geleidelijk te bereiken einddoel is een collectieve stedelijke ruimte, maar wel met een duidelijke andere benadering dan de karakteristieken die in het centrum van een stad gevonden worden. Er zullen hier geen pleinen gevuld worden met drommen mensen. Een plein is hier überhaupt niet het instrument om aangename ruimte te maken.

Zo zal er juist wel rekening gehouden moeten worden met (auto-)mobiliteit en moet er niet van worden uitgegaan dat verblijfskwaliteit ineens gecreëerd kan worden. De ruimte voor ontmoetingen tussen mensen zal duidelijk op de kavels ontworpen moeten worden.

VERZACHTEN
VAN DE GRENS
TUSSEN WONEN
EN WERKEN DOOR
DE INTEGRATIE
VAN EEN
WERKLANDSCHAP

WERKLANDSCHAP

Uit 'Werkschrift Werklandschappen'¹:

In Nederland is het maatschappelijke gevoel gegroeid dat bedrijventerrein lelijk zijn. Tegelijk kunnen steeds meer bedrijven zonder problemen worden vermengd met milieugevoelige functies, recreatieve functies en met natuurontwikkeling. Werkplekken kunnen dus integraal onderdeel uitmaken van onze leefomgeving. Door de afnemende noodzaak van traditionele bedrijventerreinen kan meer worden ingespeeld op de behoeften en eisen die ondernemers hebben bij de huisvesting van hun bedrijf. Door die behoeften als uitgangspunt te nemen kan een veel gedifferentieerder aanbod worden ontwikkeld.

Een vrij uitgebreide definitie geeft richting aan de vraag wat een werklandschap eigenlijk is. Werklandschappen zijn locaties die sterk van elkaar kunnen verschillen maar:

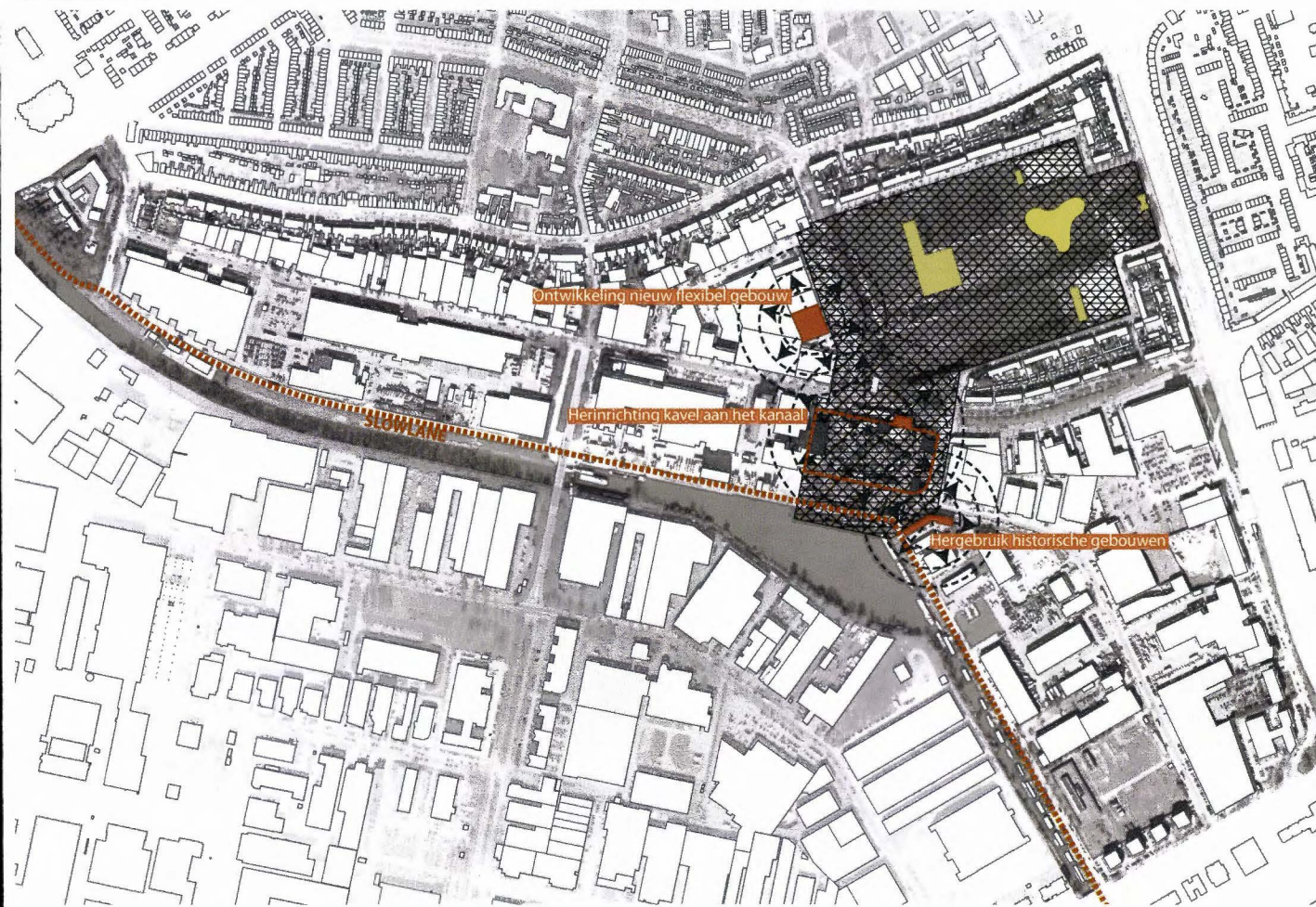
- waar de functie 'werken' het uitgangspunt is;
- waar de functie werken vermengd is met andere functies waardoor meerwaarde ontstaat voor bedrijf en medewerkers;
- die voldoen aan de kwantitatieve en kwalitatieve behoeften van de ondernemers en andere gebruikers van de locatie;
- die ruimtelijke samenhang vertonen met de directe omgeving;
- een aanbod aan werklocaties bieden die door de eigen identiteit een kwalitatieve aanvulling betekenen op het bestaande regionale aanbod.

De hiervoor beschreven strategie is een abstracte weergave van de gewenste richting in welke het gebied zich zou moeten ontwikkelen om interessant te blijven voor huidige en toekomstige investeringen. Om tot specifieke ontwerpogaven te komen is deze abstractie geprojecteerd op de bestaande situatie.

De recente ontwikkeling van voorzieningen voor educatie en sport wordt doorgezet door middel van nieuwe functies en voorzieningen. De doelgroep voor de nog te ontwikkelen voorzieningen zijn bewoners, ondernemers en passanten.

Aan de Speelheuvelweg zou de buurtvereniging een ruimte kunnen huren of de kinderdagopvang en een fab-lab naast reguliere bedrijvigheid een plaats kunnen vinden. In het midden van het gebied, de kavel aan het kanaal komt de grootste concentratie van voorzieningen en deze zijn bedoeld voor ondernemers. Hierbij valt te denken aan zaalverhuur, een tankstation, broodjeszaak en P&O steunpunt. Het karakteristieke historische pand aan het kanaal biedt mogelijkheden voor de creatieve industrie, een economische sector met andere werktijden wat de dynamiek van het gebied ten goede komt. Een clustering van voorzieningen vindt dus in de kern plaats met daaromheen mogelijkheden voor voorzieningen die kansen voor ontmoetingen bieden tussen ondernemers onderling of ondernemers en bewoners/passanten die de slowlane gebruiken.

FUNCTIEMENING
AANSLUITEND
BIJ HUIDIGE
ONTWIKKELINGEN
SPORTPARK
BOTENLAAN

DE CREATIEVE INDUSTRIE

De aandacht voor en activiteiten in het gebied laten zich als een sinusachtig verloop in de tijd beschrijven. Het is een komen en gaan van bedrijven in bepaalde economische sectoren. Beïnvloed door beleid en/of conjuncturele verschillen is het gebied in meer of mindere mate continue in transitie. Zo vinden op dit moment nieuwe gebruikers en functies hun plek in zowel oude als nieuwe gebouwen. De strategie laat mogelijkheden om aan te sluiten bij deze dynamiek van het gebied.

In het afgelopen decennium hebben de grootste veranderingen plaatsgevonden tussen het kanaal en de ring en ter plaatse van het sportpark. Aan de rand bij ring hebben zich accenten van commerciële functies en zakelijke dienstverlening gevestigd.

Het meest recent zijn de maatschappelijke voorzieningen op het sportpark die in gebouwde vorm een nieuw onderdak gevonden hebben en een verzwarende vormen van het reeds aanwezige programma.

Naast de duidelijke veranderingen vindt er nog een andere, minder prominent aanwezige, economische transitie plaats in het gebied. Zoals de leegstand, zie atlas 'Verstedelijkt bedrijventerrein', al suggereert is er op het moment sprake van conjuncturele neergang en een veranderende behoefte aan werkruimte voor voornamelijk het MKB en de ZZP'er. Maar naast de geijkte economische sectoren heeft ook de creatieve industrie zijn weg gevonden naar het gebied. Dit biedt potentie voor de gewenste diversiteit als een van de dragers van het werklandschap.

De creatieve industrie kan vanuit twee perspectieven gedefinieerd worden, namelijk door te kijken naar de bedrijven of vanuit de beroepen te redeneren.¹ Hier zal uitgegaan worden van de eerste omdat de grootte en de bedrijfsactiviteit van belang zijn voor het verdere ontwerptraject. Dit sluit overigens ook aan bij de definitie die door het Bureau Beleidsinformatie en Onderzoek Eindhoven in 2008 is vastgesteld.

Creatieve industrie valt te definiëren als bestaande uit een kern van creatie, productie en/of exploitatie waarbinnen drie clusters te onderscheiden zijn te weten Kunsten & Cultureel erfgoed, Media & entertainment en Creatieve zakelijk dienstverlening. Deze clusters, opgebouwd uit een selectie van categorieën uit SBI 2008, bestaan uit de volgende sectoren:

Kunsten: podiumkunsten, ,scheppende kunsten, dienstverlening voor kunstbeoefening, musea en galerieën;

Media entertainment: uitgeverijen, journalistiek, fotografie, filmindustrie, radio en televisie;

Czd: reclame, interieur- en modeontwerp, architectuur en stedenbouw

Om een indicatie te krijgen van de recente ontwikkelingen en het aandeel creatieve industrie daarin is onderstaande kaart gemaakt. Hierop valt te zien dat er zelfs binnen het cluster aan creatieve industrie een grote diversiteit aan gebruikers is. Deze komen uit de verschillende sectoren waar een cluster uit opgebouwd is. Vanuit de conclusie dat het gebied uit vier ruimtelijk en programmatisch verschillende fragmenten bestaat is het een logisch gevolg dat de creatieve industrie zich over de breedte manifesteert. Gebruikers de stellen namelijk verschillende kwantitatieve, kwalitatieve en geografische eisen aan bedrijfsruimte.

De kwantitatieve eis heeft betrekking op het aantal vierkante meters, de kwalitatieve op zaken als comfort, daglichttoetreding, flexibiliteit en omgeving en geografische eisen kunnen betrekking hebben op de afstand tot het centrum of een bedrijventerrein dan wel kantorenlocatie. Naar deze eisen en de onderlinge correlatie is in verschillende steden reeds onderzoek gedaan. Op de volgende pagina staat een selectie van beschrijvingen hieruit.

RECENTE
ONTWIKKELINGEN
MET AANDEEL
CREATIEVE
INDUSTRIE:

- NIEUWE GEBRUIKER
IN NIEUW GEBOUW
- NIEUWE GEBRUIKER
IN OUD GEBOUW
- CREATIEVE
INDUSTRIE IN OUD
GEBOUW

Meest basale eis om een bedrijf te kunnen runnen is de huisvesting en het aantal vierkante meters dat nodig is om de bedrijfsactiviteiten en werknemers onderdak te bieden. Qua type gebruiker zijn er: de freelancer die ingehuurd wordt en vooral vanuit huis werkt; de ZZP'er welke vooral in de zakelijke dienstverlening in aantal toenemen, maar ook kunstenaars vallen hieronder; de kleine onderneming met een maximum van tien werknemers; het middelgrote bedrijf tot honderd en de grootschalige ondernemingen van honderd en meer werknemers. Het overgrote deel (66 procent) bestaat echter uit bedrijven met 1 werkzame persoon en slechts 1 procent van de bedrijven telt meer dan 50 werknemers.¹

Bedrijfseenheden variëren van een zzp studio van 25m² tot 5000m² BVO voor een bedrijf met circa 100 werknemers.^{2,3} Een gemiddelde is moeilijk te noemen, omdat de bedrijven soms te ruim of te klein gehuisvest zijn door de dynamiek in ontwikkeling en er veel specialisatie zit in de activiteiten. Geografisch gezien is de kunstensector de sector die het meest in het centrum gevestigd is. Deze ondernemers zijn dan ook in veel gevallen gebaat bij een locatie in de binnenstad, bijvoorbeeld met een galerie of andersoortige expositieruimte. De andere twee sectoren zijn meer verspreid over de stad. Deze bedrijven zijn vaak minder afhankelijk van de locatie. Bedrijven in de sector creatieve zakelijke dienstverlening zijn het meest divers en veelal in het centrum en aan de randen van de stad (bijvoorbeeld op bedrijventerreinen) te vinden.^{2,3}

Een kenmerk van creatieve ondernemingen is dat ze zich in zeer diverse vestigingsmilieus thuisvoelen. In en nabij het centrum van menig stad van formaat in Nederland is de sterkste concentratie van creatieve industrie te vinden. Dit zou kunnen komen vanwege de verminderde onzekerheid in het productieproces door nabijheid van afnemers, collega's en toeleveranciers. Ook is goed denkbaar dat tolerantie en vrijheid het sterkst worden beleefd in de centraal gelegen delen van een stad. De centraalstedelijk massa en differentiatie waarborgen een zekere anonimiteit. Deze anonimiteit voedt op haar beurt het gevoel dat men bij uitstek in het hart van een stad 'zijn ding kan doen'.⁴

Velen zijn daarnaast voor hun bedrijf op zoek zijn naar een bijzondere omgeving met uitstraling, die nog in ontwikkeling is en waar ze kunnen pionieren. Voor een deel zijn de goedkope niet courante bestaande panden op bedrijventerreinen buiten de ring aantrekkelijk, onder meer voor ondernemingen in de startfase. Een andere reden om voor bestaande panden te kiezen is het karakter en de sfeer van de werkomgeving binnen en de versterking van de bedrijfsidentiteit die er vanuit kan gaan. Aanzien ontleen je bijvoorbeeld aan het feit dat je voor je creatieve bestaan een bijzondere plek en onderkomen hebt weten te vinden, meer dan aan geld of een plek 'op stand'. Vooral kunsten en czd geven aan dat dit een van de vestigingsredenen is. Voor de reclame branche, waar imago en zichtbaarheid van belang is, doen bijzondere bouwwerken het logischerwijs goed als onderkomen. De reclamebranche lijkt het meest geneigd nieuwe plekken te veroveren. Op de kaart op de volgende pagina blijkt dat dit ook in dit gebied gebeurd is. Dienstverlenende sector vindt betreffende een gebouw representativiteit en klimaatregulering belangrijker dan eventuele andere specifieke eisen zoals genoeg daglicht, goede isolatie of fundering.

Nabijheid van andere creatieve ondernemingen is net als goede autobereikbaarheid vrijwel zonder uitzondering een voorwaarde. Ruime parkeergelegenheid staat vaak wel bij iedereen op het wensenlijstje, maar niet bovenaan. De 'grotere' bedrijven kiezen om zich op de rand van de stad te vestigen in verband met praktisch eisen als autobereikbaarheid, parkeermogelijkheden en moderne panden. De vierkante meter prijs is op enige afstand van het centrum lager en de expressie van een gebouw is van minder belang. Een anoniem non-descript gebouw verdient soms zelfs de voorkeur opdat de bedrijfsidentiteit intern bewerkstelligd en getoond kan worden.^{4,5}

1 N. Braams & N. Urlings, *Creatieve industrie in Nederland - creatieve bedrijven*, CBS, 2010

2 ETIN Adviseurs, *Bedrijfshuisvesting Creatief Hilversum*, 2009

3 ETIN Adviseurs, *Groningen = creatieve stad*, 2008

4 DRO Amsterdam, *Productiemilieus van de creatieve industrie*, Gemeente Amsterdam, 2006

5 DRO Amsterdam, *Huisvesting van creatieve ondernemingen in Amsterdam*, Gemeente Amsterdam, 2005

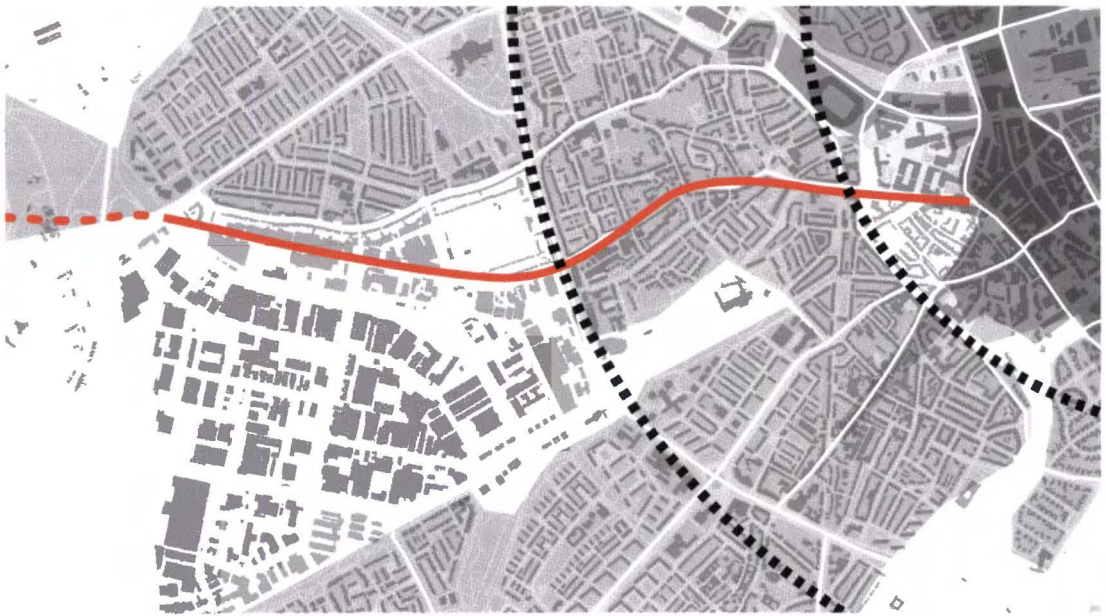
ONTWIKKELING
VAN DE INDUSTRIE

INDSUTRIELE
ENCLAVE
1960

INDSUTRIELE
POCKET
1940

STADSFABRIEK
1920

CORRIDOR

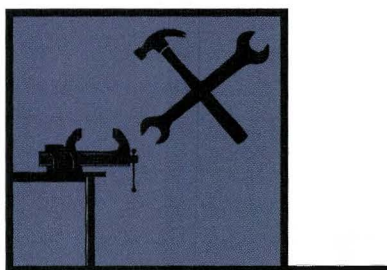
RUIMTETYPEN

Er zijn binnen de creatieve industrie een aantal ruimtetypen te onderscheiden. Dit zijn museum, podium, winkel, kantoor, atelier, studio en werkplaats. Gesteld dat het studiegebied voor een museum en een podium niet de direct aangewezen locatie is om zich te huisvesten, zijn de andere mogelijk toepasbare ruimtetypen schematisch weergegeven. Door de relatie tussen ruimte en gebruik te bestuderen ontstaat de mogelijkheid een scenario te schrijven voor een specifieke locatie.

Daarnaast is er binnen de gehele sector een andere vraag ontstaan naar de verhouding tussen kantoorruimte en werkplaatsachtige ruimte. Het blijkt dat een bruikbaar type gebouw, waarin circa 1/3 werkruimte en 2/3 kantoorruimte is, binnen het gebied niet aanwezig is.

Het huidige bestemmingsplan laat daar in de bestemmings- en gebruiksbeplanning geen ruimte voor.¹ Om de doorontwikkeling van dit gebied aantrekkelijk te maken verdient het de aanbeveling in de uitwerking van een nieuw bestemmingsplan de mogelijkheden voor overwegend kantoorachtige creatieve onderneming met productieruimte te verruimen.

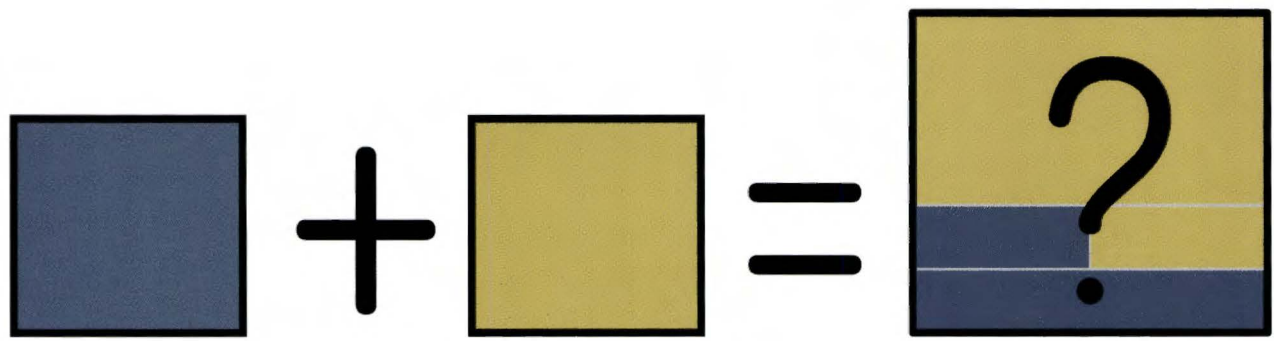
WERKPLAATS

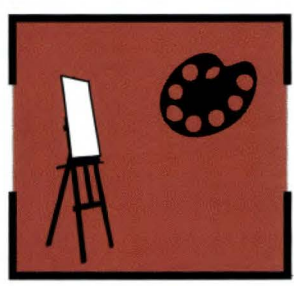
WINKEL

GRONDGEBONDEN	+	+
ETALEREND	±	+
BUITENRUIMTE	+	-
COMFORT °C	-	±
LICHTTOETREDING	±	±

ATELIER

KANTOOR

STUDIO

- ±
- ±
- +
- ±
- +

- ±
- ±
- +
- +
- +

-
-
-
- +
- ±

LATENTE POTENTIE

Het gebouw dat na de eerste rondgang door het gebied bleef hangen in het geheugen is een gebouw dat zich onderscheid van alle andere gebouwen in het gebied. Doch echt uitgesproken is het niet. Er zijn geen scheve of ronde lijnen, maar alles orthogonaal en haaks. Net als alle andere bouwwerken in het gebied oogt het zeer utilitair. Toch is het voorkomen wezenlijk anders kantoren en hallen die het straatbeeld vullen. Het feit dat er twee afzonderlijke gebouwen in een ongebruikelijke hoek aan elkaar gekoppeld zijn deed de nieuwsgierigheid verder toenemen. Elk van de karakteristieke gebouwen heeft een duidelijke andere expressie, maar zijn aan elkaar verwant door de detaillering en aan elkaar verbonden door een glazen volume dat in zijn transparantie uit de toon valt. De subtiliteit van de detaillering van de kozijnen en de sobere luifel verraad echter dat het ergens in dezelfde tijd is gebouwd.

Deze doorzonkantoren uit de jaren vijftig en zestig spreekt van een zekere doordachtheid wat heeft geresulteerd in een solide en goed doordacht gebouw. Opvallend zijn dikke dichte kopgevels. Bij het ene gebouw is deze door een subtiele verdikking van één steen de hoek omvouden om vervolgens te stoppen en diepte te creëren. Dan begint een horizontaal gevelbeeld met oneindige lintramen van ijle stalen profielen. Constructieve elementen zijn vanaf een beschouwende afstand niet zichtbaar en daarom is een kijkje dichterbij vereist. Dan worden ook dan dat de ranke kolommen zichtbaar worden waarop strips zijn gebout die de raamkozijnen vasthouden. De achtergevel wordt om nog onverklaarbare wijze net voorbij het midden onderbroken door een verdikking gelijkend aan de kopgevels.

Het andere gebouw komt veel robuuster over door stevige constructieve poten die het gevelbeeld domineren. De kopse kanten van de kopgevels doen mee in het ritme van deze grote kolommen. De ramen zijn hier van een grotere maat hoewel de te openen delen weer nagenoeg dezelfde afmeting hebben. Hier geen overstekend dak of autonome gevel waardoor het gebouw nog zakelijker oogt. Het is een constructie waarin ruimte lijkt te hangen en waartussen een gevel is geplaatst.

Een overeenkomstigheid is dat de gave voorgevel, in tegenstelling tot de achtergevel, niet aangetast wordt door een verbijzondering. Het geheel lijkt onderdeel te zijn geweest van een groter geheel.

Er is om een tweetal hoofdredenen besloten om verder onderzoek te verrichten. Ten eerste waren de bedrijven inderdaad onderdeel van een groter geheel, te weten De Vries Robbé. Dit was een voortuistrevend bedrijf van een grote omvang en naam in Nederland. Ten tweede staan de gebouwen met potentie in het centrum van het gebied. Juist in dit centrum staan een aantal interventies gepland die een katalyserend effect moeten hebben op de doorwontwikkeling van het gebied.

Het onderzoek probeert antwoorden te krijgen op de volgende vragen:

Wat voor bedrijf was De Vries Robbé?

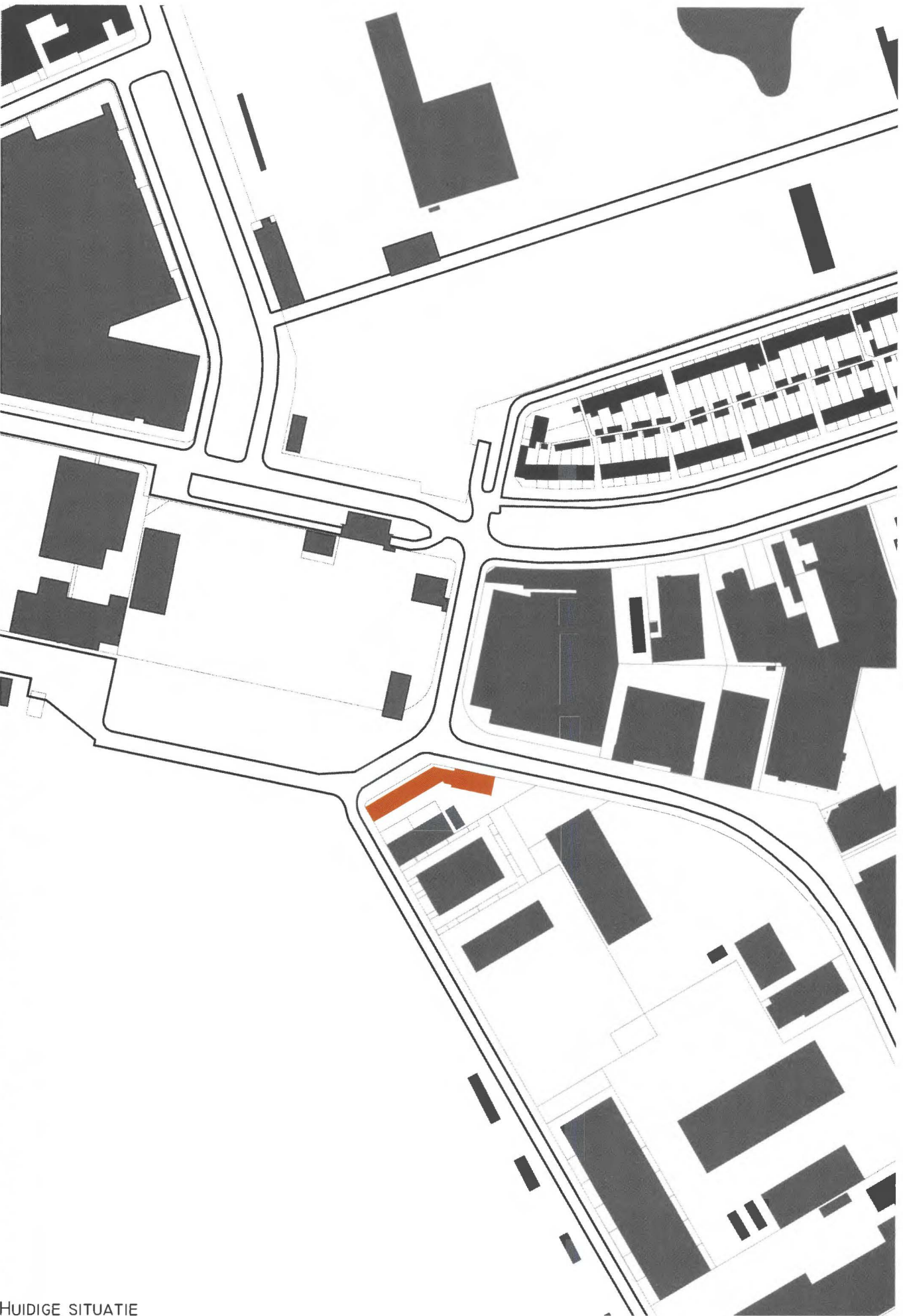
Waarom was het bedrijf op deze locatie gevestigd en wat is de betekenis van de gebouwen voor Eindhoven?

Hoe waardevol zijn de bouwtechnische onderdelen als representant van een periode uit de geschiedenis?

Hoe werden de gebouwen gebruikt?

en tot slot:

Hoe kunnen deze gebouwen een bijdrage leveren aan het ontwikkelen van werklandschap “De Hurk”?

GESLOOPT GERED BEDREIGD

Gesloopt, gered, bedreigd. Omgaan met naoorlogse bouwkunst maakt zich sterk voor recente architectuur en het behoud jonge monumenten van na de Tweede Wereldoorlog waarvoor het vonnis tot sloop vaak al te lichtvaardig wordt geveld. De noodzaak tot deze publicatie werd gevoeld door de toenmalige Rijksbouwmeester Jo Coenen en de volgende selectie van een aantal reflecterende artikelen behandelt het belang van geschiedenis en de continuïteit daarin, de partijen die verantwoordelijk zijn voor onze gebouwde omgeving en argumenten voor herbestemming en transformatie van industrieel erfgoed. Het verwoordt de redenen om nader onderzoek uit te voeren naar de impliciete en expliciete waarden van de gebouwen die voormalig onderdeel waren van het concern De Vries Robbé. Dit, niet om te bepalen "welke geschiedenis telt, maar of ze telt" (zie p. 42).

Leegte en overvloed De nieuwheidscultus in de naoorlogse architectuur van Nederland

Marieke Kuipers

Bouwen wordt sinds mensenheugenis geassocieerd met een positieve daad. Bouwen betekent het scheppen van een zelfstandige constructie in woord of werkelijkheid: een hut, een brug, een toren, een stad, een staat, een samenleving. Een bouwer toont dat hij ruimte en materie beheerst – als opdrachtgever, architect, constructeur of bouwvakker. Elk gebouw lijkt te getuigen van een overwinning op de zwaartekracht en de natuur. In Nederland wordt dit heldengevoel nog versterkt door de heroïsche strijd tegen het water van de civiel-ingenieur die het land onder de zeespiegel beheerst dankzij het technisch vernuft van molens, sluisen en kanalen. De Afsluitdijk en de Deltawerken, de IJsselmeerpolders en de ruilverkavelingen hebben bij uitstek het idee gevoed dat onze leefomgeving maakbaar is, van stoel tot stad tot streek. Intussen groeien het aantal huishoudens en de nieuwbouwvraag als nooit tevoren.

Het land moet telkens weer op de schop om meer en beter te kunnen produceren. Productie is het leidmotief van de wederopbouw en de welvaartsmaatschappij. Recentelijk is de pret van de vrijetijdindustrie daarbij gekomen. De jaren van soberheid en distributie, van matigheid en kerkelijkheid zijn voorbij. Onze consumptie-maatschappij is niet meer fris. De opmars van de wegwerpcultuur is niet meer te stuiten, ook niet in de architectuur: 'Ziet, ik maak alle dingen nieuw'. Op onnavolgbare wijze zijn de bijbelse visioenen van een nieuwe hemel en een nieuwe aarde vervangen door de commerciële beloften van het consumentenparadijs in het hier en nu. De huidige maakbaarheidsidealën van de markt lijken hand in hand te gaan met een seculiere nieuwheidscultus die diep in de bouwwereld is doorgedrongen en die diverse wortels heeft. Deze cultus heeft nu veel weg van de aanbidding van het Gouden Kalf.

Intrinsieke vernieuwing

Wie met zevenmijlslaazen door de Westerse kunst- en architectuurgeschiedenis gaat, ziet dat vernieuwing van alle tijden is. De terminologie van verschillende stijlen geeft dat expliciet aan, maar benadrukt tegelijkertijd dat het nieuwe is gefundeerd op het oude en indirect op de antieke beschaving: de Karolingische *renovatio*, de Renaissance, het neo-classicisme, de neo-renaissance en de neo-barok. De leer van Vitruvius en de klassieke zuilorden blijven het richtsnoer van de historische bouwkunst. Rond 1900 manifesteert

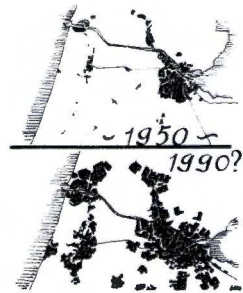
zich echter een veel radicalere vernieuwing. De Nieuwe Kunst of *Art Nouveau* wil breken met alle referenties naar historische stijlen om uitdrukking te kunnen geven aan de eigen tijd, onafhankelijk van het verleden. Het Nieuwe Bouwen gaat nog een stap verder en wil experimenteel bouwen voor de toekomst, zonodig ten koste van de oude bebouwing, ter wille van de sociale vooruitgang. De CIAM-architecten zetten zich af tegen de chaotische en ziekmakende steden en industriële landschappen, maar staan in principe positief tegenover de machine en de techniek. In *bouwen – bauen – bâtir – building* (1932) schrijft J.B. van Loghem onomwonden dat de moderne stedenbouwer weet dat het oude moet wijken voor de vormgeving van het moderne leven, dat het oude moet verdwijnen wanneer het verbruikt is. Hij leeft daardoor voortdurend 'in conflict met de "heemschutters", die hun medemenschen het liefst in bouwvallen zouden willen laten wonen, omdat dergelijke stemmingsbeelden hun nog schoonheidsontroeringen bezorgen'. Maar 'in een deel van het mooie oude praag lijden 95% van de kinderen aan tuberculose', schrijft hij er in een voetnoot bij. Toch is hij niet geheel gekant tegen het bewaren van dergelijke 'kultuurresten' als museumstukken of als openluchtmuseum. De Eiffeltoren, oorspronkelijk bedoeld als een tijdelijk bouwwerk, prijst hij als een negentiende-eeuws monument van ingenieurskunst en industriële schoonheid. Mede met dit voorbeeld voor ogen, pleit hij ervoor om 'van de bouwkundige faculteit te delft het waas der versleten kunstzinnigheid te verwijderen, en de betrekkelijk kleine waarde der historische kennis te laten gelden, maar daarentegen de zakelijkheid der ingenieursstudie van den aanvang der studie te laten binnendringen in de bouwkundige afdeling', opdat 'de delftsche ingenieur (...) op deze eeuw zijn stempel zal drukken door de gelukkige combinatie van een analytisch en een synthetisch denkend wezen te zijn, waardoor hij weder de scheppende organisator zou kunnen worden in plaats van de teekenaar, waartoe hij in de vorige jaren gedegradeerd werd'. Hij stelt dan ook hoge eisen aan de architect en zijn opleiding. Hij zoekt naar blijvende schoonheid en optimale functionaliteit in plaats van loze vormwil, die te veel riekt naar mode en winstbejag: 'doordat de huidige chaotische produktie uit winstbejag de wisselende mode weet te gebruiken om steeds andere vormen als passend bij den nieuwste tijd te lanceren, is ook in de architectuur een bedenkelijke modefactor geslopen, zeer

1 Loghem, J.B. van, *bouwen – bauen – bâtir – building, nieuwe zakelijkheid – neues bauen – vers une architecture réelle, built to live in*, Kosmos, Amsterdam 1932, pp. 17-18, 46, 25, 9

2 Janssen, P., in: Alings, W. e.a., *Wij bouwen*, Bruna, Utrecht 1962, pp. 82-99

ten nadeele van de gezonde groei'. Hij verkiest het pionierswerk boven 'kunstuitingen die geënt worden op de vermolmdde stammen, die nog resten uit vroegere perioden', omdat 'wij nog zeer ver van een groote kultuurperiode verwijderd zijn'.¹

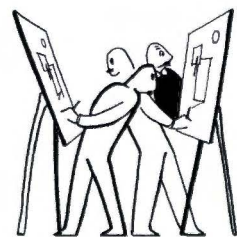
Het Nieuwe Bouwen wil niet alleen een nieuwe schoonheid brengen en een zuivering van de uitwassen van de bouwkunst, maar bovenal gezonde stedenbouw en volkshuisvesting. Licht, lucht en zon moeten de arbeiders bevrijden uit hun bedompte woningen en fabrieken. Nieuw is beter en hygiënischer dan oud. De toekomst wordt nu gemaakt door de avant-garde en de goed opgeleide architect weet hoe gebouwd moet worden voor de gemeenschap, althans dat pretenteert hij. Het idealisme van de nieuwe wereldorde zou echter geen stand houden, zeker niet na 1940.

Opnieuw beginnen na de oorlog

In naoorlogs Nederland kan de nieuweidscultus zich ruimer ontwikkelen dan Van Loghem en de zijnen zich ooit hadden voorgesteld, al is deze gaandeweg een richting ingeslagen die zij ongetwijfeld bedenkelijk hadden gevonden. Na de verwoestingen van de Tweede Wereldoorlog en de Watersnood was er een directe noodzaak om het ontredderde land weer op te bouwen, infrastructuur en industrie te herstellen, de woningnood het hoofd te bieden. Bovendien was er een indirecte noodzaak om de natie een nieuw élan te geven, na de jaren van bezetting en het verlies van Indonesië. Het motto van het monument op de Afsluitdijk wordt het devies van de wederopbouw: 'Een volk dat leeft bouwt aan zijn toekomst'. Het verleden was belast, de toekomst maakbaar door nieuwbouw. Jong en dynamisch is ons ideaal: 'Wij bouwen om ons te kunnen ontwikkelen', aldus Pierre Janssen in *Wij bouwen* (1962) na de voltooiing van de miljoenste naoorlogse woning en de zoveelste nieuwe school en schouwburg.²

In het kielzog van de Marshallhulp werd de blik voortaan westwaarts gericht, de oceaan over. Amerika, vóór de oorlog nog laatdunkend beschouwd vanwege het gebrek aan geschiedenis en goede smaak, werd het land van belofte. De Nieuwe Wereld lonkte, velen wilden dat de Amerikaanse militaire bevrijders ook onze culturele bevrijders werden. Naar Amerikaans voorbeeld zou het bouwen in nieuwe banen geleid moeten worden, compleet met hoogbouw en pefabricage. De lessen van Ford en Taylor waren eveneens toepas-

baar in het bouwbedrijf, de vooroorlogse weerstand tegen standaardisatie, schaalvergroting en industrialisatie in de woningbouw diende te worden opgegeven om in hoog tempo voldoende woningen te kunnen produceren voor de snel groeiende bevolking. De nadelen werden op de koop toe genomen.

Bij de concrete maakbaarheidsgedachte van de bouwers en de waterwerkers voegde zich de illusoire reclamewereld van nieuwe en betere producten met leuzen als *'It is new, try it!'* en *'This is tomorrow.'*

Zodra de ergste oorlogsschade was hersteld en ook de economie begon aan te trekken, werden de historische binnensteden, dijkdorpen en cultuurlandschappen drastisch aangepakt om te voldoen aan de 'moderne eisen van verkeer, hygiëne en efficiency'. De rücksichtlose krotopruijningen en binnenstadssaneringen werden gesubsidieerd door het ministerie van Volkshuisvesting en werden gerechtvaardigd vanuit het gegeven dat nieuwe wijken de bewoners konden opvangen en dat de historische woonhuizen volgens de nieuwe eisen nauwelijks meer bewoonbaar waren, ongeschikt voor de Toekomst. De radicale nieuweidscultus van de Nieuwe Bouwers en hun eenzijdige opvattingen over de functionele stad waren op de ambtenaren overgeslagen. De *stedenschemis* van de wederopbouw was vaak veel groter dan de oorlogsschade of de vooroorlogse saneringen en verkeersdoorbraken die Jan Veth rond de vorige eeuwwisseling aan de kaak had gesteld. Te laat werd onderkend dat het stedelijk weefsel van een historische binnenstad een bijzonder samenstel is van vele functies en vele cultuurhistorisch waardevolle gebouwen dat in zijn veelzijdigheid en uniciteit onvervangbaar is en dat bovendien een belangrijke culturele broedplaatsfunctie heeft. Pas in 1961 werd de eerste Monumentenwet in Nederland van kracht, maar de registratie van de te beschermen monumenten nam nog vele jaren in beslag en de aanwijzing van beschermde stads- en dorpsgezichten kwam eigenlijk pas in de jaren zeventig op gang. Toen begon juist een tweede golf van stadsvernieuwing: in de al lang verguisde negentiende-eeuwse stadsuitbreidingen. Dankzij bewonersprotesten werden de saneringsplannen omgezet in rehabilitatieplannen en werd het 'bouwen voor de buurt' afgedwongen. Een opgeknapte woning was zo goed als nieuw, zoniet beter, want die had het eigen en oorspron-

kelijk karakter weten te bewaren. Stadsvernieuwing ging toen samen met monumentenzorg en ook enkele architecten en stedenbouwkundigen begonnen zich te verdiepen in de historische ontwikkeling en culturele waarden van de oude binnensteden.

Onderwijsvernieuwing en ontworteling

In het culturele revolutiejaar 1968 hield de stedenbouwkundige J. de Ranitz lezingen over 'man's own space in the city' voor verschillende internationale vakkringen. Hij stelde dat planning evenzeer een ongewis avontuur is als een wetenschap. Vrij vertaald komt zijn visie neer op de aloude wijsheid dat het leven sterker is dan de leer, ook in onze technologische ontwikkeling. Daarom hechtte hij sterk aan het grote belang van geschiedenis, de onbekende krachten van emoties en 'the sense of belonging': 'History should stay of important influence on the process, because everything is on the move, because every human being walks along the lines of history. Therefore history should be told and shown in traditions as a basis of evolution.'³ Maar juist op dat moment werd de Mammoetwet ingevoerd en sloeg de nieuweidscultus nog radicaler toe in het architectuuronderwijs aan de technische hogescholen. Door de snelle opeenvolging van ingrijpende veranderingen is zowel praktisch als programmatisch elke continuïteit uit de architectenopleiding verdwenen. Bovendien is door het telkens weer veranderende vooronderwijs ook de kennis van onze cultuur en geschiedenis slechts fragmentarisch ontwikkeld. Bij het honderdjarig bestaan van het Delftsch Bouwkundig Studentengezelschap Stylos (1994) werd nuchter geconstateerd dat 'het aandeel van de architectuurgeschiedenis op Bouwkunde nogal in het gedrang (is) gekomen'. Debet hieraan zijn de invoering van het vierjarig curriculum en het systeem van het probleem-gestuurd leren. Typerend is, volgens Stylos, dat twee leerstoelen voor geschiedenis, in stedenbouw en architectuur, zijn verruild voor stedenbouwgeschiedenis (nu ook al niet meer bezet) en bouwtechnologie. Was dit wat Van Loghem wilde? Ik betwijfel het. Het zijn nu de studenten die kritiek hebben op de wegwerpmaatschappij, de grote aandacht voor technieken en nieuwe trends, omdat deze vaak oppervlakkige architectuur opleveren. Zij hebben wel degelijk behoefte aan diepgang, zij willen niet alleen maar racen tegen de klok vanwege de tempo-beurs, maar leren wat 'Architectuur écht is' en hoe er vroeger

³ Ranitz, J. de, 'Man's own space in the city', *Stedebouw en Volkshuisvesting* 1970, pp. 167-181, citaat p. 169

4 Kaper, I. e.a. (red.), *Honderd jaar fin-de-siècle, 1894-1994*, PS: Stylos, Delft 1994, pp. 138-140

5 Goldhoorn, B. (red.), *Architectuur als discipline*, NAI Uitgevers, Rotterdam 1996

6 Rykwert, J., *The Seduction of Place*, Schocken Books, Londen 2000, pp. 9-11, 245

LEEGTE EN OVERVLOED 21

gedacht, gebouwd, geleefd werd.⁴ Een toekomstvisie moet worden ontwikkeld op grond van een grondige culturele analyse, kennis van het vak, van de geschiedenis; economie en techniek behoren daarin secundair te zijn. De recente invoering van het Bachelors/Mastersstelsel heeft de druk nog hoger opgevoerd om snel af te studeren. Ook in de huidige beroepspraktijk is nauwelijks tijd voor reflectie op de grondslagen van het architectenvak en het ontwikkelen van een lange-termijnvisie op onze maatschappij en onze gebouwde omgeving.⁵

Vernieuwing, beschaving en ethiek

Terwijl onze beschavingsgeschiedenis steeds langer en omvangrijker wordt, reikt de tijdshorizon voor de toekomst bij politici en diverse opdrachtgevers vaak niet verder dan de volgende verkiezingsronde of de steeds kortere economische afschrijvingstermijn. Het investeren in de toekomst klinkt in cultureel opzicht gratueus dan het is, hoewel enorm veel geld is gemoeid met alle nieuwe bouwprojecten. Om steeds grotere bedragen wordt het Monopolyspel gespeeld om de schaars beschikbare plekken met hoge winsten te kunnen ontwikkelen. Alles wordt met hypotheek bezwaard en de banken varen er wel bij. Hun kantoren domineren nu de skyline van elke stad. De prijs voor het verloren stads- en landschapsschoon is echter niet in geld uit te drukken. Daarom laat onder andere Joseph Rykwert zich kritisch uit over het 'lege' concept van de 'production of space'. In *The Seduction of Place* (2000) wijst hij op de sociale verantwoordelijkheid van de politici, projectontwikkelaars en architecten in de omgang met het historisch gegroeide stedelijk weefsel dat door vele generaties is gevormd. Het individuele verlangen naar profijt, prestige en status heeft zijn grenzen.⁶ Maar het sociale gevoel en een cultureel verantwoordelijkheidsbesef lijken even ver weg als het historisch besef. Al eerder, in *Architectuur als discipline* (1996), had Ole Bouman aangekaart dat er geen tuchtrecht bestaat voor architecten. De beroepsethiek, voorzover die ooit bestond, is definitief verdwenen. Bij de saneringen van de 'zieke' binnensteden meenden de architecten als medici te mogen opereren, maar zij kenden het gecompliceerde stadslichaam onvoldoende en maakten het niet beter. Dat heet *mal practice* in de geneeskunde. Wat zij wegnamen komt nooit meer terug en wat zij toevoegden is soms alweer afgebroken.

Paradoxaal genoeg is tegenwoordig de strijd om het voortbestaan van waardevolle architectuur en stedenbouw nog ingewikkelder en heviger dan vóór de invoering van de Monumentenwet in 1961 al het geval was. Ten eerste pakt de huidige regelgeving op het gebied van arbeidsomstandigheden, milieu, brandpreventie, volkshuisvesting en andere terreinen veelal contraproductief uit voor de instandhouding van al bestaande bebouwing. Maar al te vaak worden deze eisen als motief gebruikt om tot vervanging of grove verbouwing over te gaan. Ten tweede heeft, onder invloed van de steeds verder uitdijende consumptiemaatschappij, een andere mentaliteit de overhand gekregen, die is gebaseerd op snelle vervanging en korte afschrijvingstermijnen. Een gebouw is een inwisselbaar 'product' geworden voor een anonieme consument, zoals een auto of een computer.

Vrijwel geen enkele gemeente heeft een sloopvergunningsbeleid, met uitzondering voor de officieel geregistreerde monumenten (op rijks-, provinciaal of gemeentelijk niveau). Voor de al bestaande bebouwing gelden slechts twee opties: aanwijzing als monument of onderwerping aan het Bouwbesluit, wat vanuit oogpunt van cultuurbehoud veelal neerkomt op 'vogelvrijverklaring'. Lang niet alles verdient de status van monument, maar de harde keuze tussen bescherming of sloopkogel laat weinig ruimte voor een afgewogen selectie of voor het ontwikkelen van minder radicaal ingrijpende plannen.

Niet langer geldt het restauratiebeginsel 'behoud gaat voor vernieuwen', maar de reclaimslogan 'nieuw is beter', dus: weg met het oude, ook al is het van eergisteren en nog heel goed – of zelfs beter – bruikbaar. Mede gelet op de recente bouwschaden in Maastricht, Tiel en Hellevoetsluis is het soms de vraag of 'nieuw' technisch werkelijk beter is. De foto's van ingestorte balkons en parkeerdaken en van scheuren in gevels lijken moderne echo's van de gebrekkige 'revolutiebouw' uit de late negentiende eeuw. De afbeeldingen van ingestorte gevels leidden, samen met de tekeningen en beschrijvingen van de krotten en slossen in de binnenstad, in 1901 tot de invoering van de Woningwet. Met de opkomst van het neoliberalisme in de jaren negentig lijkt de 'revolutiebouw' weer te keren, al worden nu ook veel goede en degelijke gebouwen neergezet. Dat projectontwikkelaars naar profijtelijke bouwprojecten streven is hun goed recht, maar zij hebben ook een verantwoor-

7 Hereijgers, A. & Velzen, E. van, *De naoorlogse stad. Een hedendaagse ontwerpopgave*. NA1 Uitgevers, Rotterdam, 2001, beeldkaternen 2 en 3, pp. 122-124

8 Maxwell, R., *The Two Way Stretch, Modernism, Tradition and Innovation*, Lanham, Md: Academy Editions, Londen 1996, pp. 27-29, 75-76

9 Rapp, C., 'De orde van het gebouw', in: Colenbrander, B. (red.), *Mutaties, de principes van Willem Jan Neutelings, Alex Wall, MVRDV, Matthias Sauerbruch, Riens Dijkstra, Christian Rapp*, NA1 Uitgevers, Rotterdam 1996 (Fascinaties/4), pp. 80-94

10 Neutelings, W.J., 'Over de Luiheid, recyclage, sculpturale wiskunde en vernuftigheid', in *Mutaties* (o.c. noot 9), pp. 12-23

delijkheid voor de aloude Vitruviaanse beginselen van *Firmitas* en *Venustas*: een stevige constructie en een esthetisch verantwoorde architectuur. Gemeenten hebben al meer dan honderd jaar de plicht om op een goede uitvoering van die beginselen toe te zien, als een onafhankelijke deskundige.

Daarnaast hebben de gemeenten – en zij niet alleen – een sociale verantwoordelijkheid als hoeders van het culturele erfgoed. Zij hebben die taak nog nadrukkelijker opgeëist bij de herziening van de Monumentenwet in 1988, waardoor zij nu het laatste oordeel mogen vellen over het voortbestaan van de rijksmonumenten. Zo een recht schept culturele verplichtingen. Maar hoe vaak laat een gemeente niet het eigen erfgoed vallen als een baksteen, vanwege een kortzichtige nieuweidheidscultus of vermeende financiële voordelen? Er zijn maar weinig beheerders en architecten die pogen om op een inventieve wijze de bestaande gebouwen aan te passen aan nieuwe gebruikseisen. Gemakshalve wordt vaak vergeeten dat in diverse gevallen ontheffing van de nieuwbouweisen kan worden verleend, onder andere door een beroep op de monumentenstatus. Afschrijven en afbreken is makkelijker dan analyseren en hergebruiken.

Nieuweidheidsnorm en wegwerpcultuur

Wanneer niet telkens opnieuw het geheugen wordt opgefrist, de alarmklok geluid voor dreigend cultuurverlies, dan verwordt Nederland tot een permanente bouwput waarin weinig meer herkenbaar is van het beeld uit de architectuurgeschiedenisboeken. Het laatste kwart van de twintigste eeuw en het nog maar prille derde millennium tonen al een hogere bouwproductie dan meer dan duizend jaar bouwkunst daarvoor heeft opgeleverd, maar de afbraak is al begonnen. Ook al wordt in de studie *De naoorlogse stad* (2001) veel belang gehecht aan versterking van de al bestaande 'identifying devices', een goede verknoping van het raamwerk met het omringende stadslandschap en de bebouwingsvlakken, toch wordt ervan uitgegaan dat 'de vernieuwing van de naoorlogse stad waarschijnlijk met grotere projecten gepaard (zal) gaan dan de vernieuwing

van de vooroorlogse avant-garde en het wederopbouwoptimisme. De toekomst is echter wankel gefundeerd. In zijn polemieek over de spanning tussen modernisme, traditie en innovatie, wijst Robert Maxwell nadrukkelijk op het verschil tussen een gebruiksvoorwerp en een gebouw. Onze materialistische levensstijl, geobsedeerd als zij is door 'state-of-the art' mobieltjes en andere bezittingen van tastbaar sociaal voordeel, berust volgens Maxwell nog steeds op een breed vertrouwen in vooruitgang, in het idee dat de toekomst beter zal zijn en dat de problemen van nu dan zullen verdwijnen. Niemand weet echter hoe de groei van de wereldbevolking, de behoefte aan voedsel en onderdak en de landbouwcapaciteit in een ecologisch evenwicht met elkaar gebracht kunnen worden. 'There is a gap between the popular idea of a better future and the reality that eventually appears, and this gap is the site of ideological projection. We want to believe in the future, the more so that we cannot any longer call on the gods from the past. An enormous part of our daily experience is involved with the projection of change, and the determination to reap the benefits of the New.' Een gebouw is geen auto, een gebouw is in zijn materialisatie uniek door zijn tijd en zijn plaats. 'Both time and place are unrepeatably in an exact sense, and militate against indefinite reproduction of identical units. Buildings, in other words, are sensitive to context, and in some sense cannot be severed from it (...). Past and future are not alternatives, but components, in our cultural envelope.' Volgens Maxwell is er in culturele termen geen tabula rasa en hebben wij het verleden nodig om onze plaats in de geschiedenis te kennen en te pogen een vooruitblik te werpen in de toekomst, willen we geen vreemdeling zijn in het universum, geen toerist in onze eigen stad.⁸

Wij hebben een kompas en vaste herkenningspunten nodig om ons een weg te banen door de zelf geschapen jungle. Daarom moeten we kritisch staan tegenover het nieuwe en het oude, waartoe inmiddels ook het erfgoed van het Nieuwe Bouwen behoort, grondig bestuderen en beide een plaats geven in onze (te) snel veranderende wereld.

van de vooroorlogse stad?

Woonwijk Frankendaal in Amsterdam-Watergraafmeer, bijgenaamd Jeruzalem. Dit sublieme voorbeeld van vroeg-naoorlogse stedenbouw en volkshuisvesting (1949-52) wordt door een misplaatste nieuweidscultus met sloop bedreigd

ontwikkelaars en politici en werkt zij eveneens door in het onderwys. Vrijwel elke bestuurder is bang niet 'dynamisch' genoeg te zijn. Iets nieuws neerzetten lijkt het beste middel om daadkracht te tonen, maar met de zapmentaliteit en de mobiliteit van nu hebben al die nieuwe tekens van territoriumdrift al spoedig aan betekenis ingeboet. De transformatiebehoefte is even groot als de drang tot verplaatsing. De angst om vast te roesten lijkt groter dan de vrees voor onthechting en vervreemding. Stilstand is achteruitgang. Voorwaarts! Maar waarheen? In *Mutaties* (1996) signaleert Christian Rapp een identiteitscrisis bij de architectuur en het architectendomein, die wordt ingegeven door een bepaalde gelijktijdigheid van arrogantie en onzekerheid van, vooral jonge, architecten. Deze zijn 'zo tweeslachtig gevormd door de massauniversiteit en de concurrentie in de beroepspraktijk' en dit wordt nog verhevigd door 'de mediativering van de nieuwe architectuur'.⁹ Publicatie wordt belangrijker dan plek. Of toch niet? Samen met Hans Kollhoff ontwierp Rapp het woongebouw Piraeus in het kritisch getransformeerde Oostelijk Havengebied te Amsterdam. De opmerkelijke vorm kwam tot stand door de tussentijdse opdracht om een aantal van de nog niet eens zo oude KNSM-elementen te bewaren: een plantsoen van Mien Ruys, een havengebouwtje, een loods en een kantine. Het resultaat is een plastisch, *alien* bouwwerk in de alledaagse situatie, conform Rapps streven om de traditie niet af te wijzen maar deze te abstraheren, in het voetspoor van Heinrich Tessenow en zijn archetypische woonhuis en van Mies van der Rohe met zijn optisch perfecte National Galerie in Berlijn. Dit is, in Rapps ogen, het ware meesterwerk van de naoorlogse architectuur, omdat het een overduidelijk structurerend concept heeft en subtiele

verwijzingen naar de traditie in hoogst abstracte vorm. Mies kende de klassieken uit eigen aanschouwing. Hij bezocht de Akropolis te Athene en wist hoe hij door sublimering en abstractie klassieke modellen kon scheppen. Maar weinigen beschikken over zijn ontwerp talent en meesterschap. Bovendien is het de vraag hoeveel *aliens* de gebouwde omgeving kan verdragen om alledaags en vertrouwd te blijven. Daarom is de lof der Luiheid van Willem Jan Neutelings in dezelfde essaybundel prikkende leerstof. Allereerst stelt hij ter discussie of alle nieuwbouw en verandering in de stad wel nodig is. Niets doen loont ook. Vervolgens noemt hij de recyclage van gebouwen en van typologieën en concepten als middelen om de Luiheid effectief in te zetten, gevolgd door sculpturale wiskunde en vernuftigheid.¹⁰ Neutelings is verre van lui, maar bereid om scherp te analyseren, niet de weg van de minste weerstand te zoeken, doch op creatieve wijze architectonisch maatwerk te leveren.

Excentrieke vernieuwing, economie en integriteit

Re-architecture en *re-urbanisation* zijn de grote ontwerpogaven van deze tijd. Het gaat om grotere en pretentiezere ingrepen in de bestaande bebouwing dan een willekeurige verbouwing of de vooroorlogse binnenstadssaneringen. Deze ingrepen zijn gelijk aan regelrechte nieuwbouw en tonen, uit onwil of onwetendheid, lang niet altijd consideratie met de ruimtelijke en historische context, al zijn er projecten te noemen waar oud en nieuw goed samengaan. Soms wordt daarbij bewust contrast gezocht, zoals in Rotterdam bij de WTC-toren boven de Beurs en de 'Kooppoot' die de Lijnbaan halfondergronds doorkruist.

11 Bouman, O., 'Architectuur als leugen', *Archis* 2003 nr. 4, pp. 3-4

12 Peeters, C., 'Een oud verlangen naar het nieuwe', in: *Jaarboek Monumentenzorg 1991*, Waanders Uitgeverij, pp. 8-25, citaten p. 23-24

13 Metz, T., *Prett! Leisure en landschap*, NAI Uitgevers, Rotterdam 2002

14 Rothuizen, W., *De Omslag, verkenningen op de bouwplaats Nederland*, Europese Bibliotheek, Zaltbommel 1998. Het is al even typerend dat dit kleine boek op grootformaat is

Onze *Affluent Society* kampt, net als in de zeventiende eeuw, met overvloed en onbehagen, maar anders dan toen, ook met een culturele leegte en onzekerheid. De verhoudingen tussen kapitaal en arbeid, tijd en ruimte, materiële en immateriële waarden zijn in het postmoderne tijdperk fors ontregeld. De maakbaarheidsidealen zijn eveneens verschoven, de nieuweidscultus heeft zich grotendeels verplaatst naar de private sector maar manifesteert zich ook in het publiek domein van de bestaande stad en in de *virtual reality* van 3D-modellen, *invented traditions*, replica's en historiserende nieuwbouw. Wij mogen ons dan misschien van de moderne beweging hebben 'bevrijd', we hebben nog geen gelijkwaardig alternatief voor de ethiek en esthetiek van het Nieuwe Bouwen. Evenals in het laat-negentiende-eeuws eclecticisme heeft de postmoderne architectuur geen eenduidig gezicht. De architectonische associaties met oude mythen en symbolen zijn even oppervlakkig als de ornamentiek van het historicisme en zonder structureel verband. Onbeschaamd worden appartementcomplexen vermomd als nieuwe bastions en kastelen, vol beton en dubbel glas om modern en comfortabel te kunnen wonen. Het zijn luxe vormen van decorbouw die geen enkele relatie heeft met de geschiedenis noch met de functie van de locatie. Maar ach, is het leven niet een schouwtoneel waarin iedereen zijn deel krijgt?

Het ironische is dat de zo bekritiseerde uniformiteit van de vroeg-naoorlogse nieuwbouwwijken, gedirigeerd door de *Wenken en voorschriften* van het ministerie van Volkshuisvesting, moet wijken voor nieuwe bouwprojecten die door imitatie onderling grote gelijkenis vertonen. Het idee van de *keuzeplanwoningen* is overgenomen door de private partijen. De cataloguswoning rukt op. Nu is het vooral de projectontwikkelaar die de maten en materialen bepaalt in plaats van de overheid. Alleen de doordouwers onder de koopkrachtigen weten aan de bouwers hun woonwensen op te leggen. De *Woonatlas consumentgericht bouwen*, samengesteld door de Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting, biedt inzicht in de onderhandelings- en ontwerpprocessen. Bemoedigend is dat in vier van de 35 geselecteerde projecten het behoud en de transformatie van een bestaand gebouw centraal stonden. Tegelijkertijd stemt het treurig dat het behoud in drie van die vier gevallen met moeite was afgedwongen op de gemeente, die juist sloop wilde. De transformaties hebben meer variatie en meer authenticiteit

opgeleverd dan alle nieuwe retro-architectuur en blijken bovendien veel goedkoper.

De bedenkelijke modiefactor en het winstbejag waar Van Loghem het over had zijn na zestig jaar weer hoogst actueel geworden. Afgezien van de financiële bouwfraude is er volgens Ole Bouman ook sprake van de *architectuur als leugen*. De waar is niet langer naar zijn geld, het architectuurbeeld is een pastiche, een veredeld decorstuk. Materieel erfgoed was altijd de toetssteen waaraan de leugen als zodanig herkend kan worden, aldus Bouman, 'maar net zo goed biedt het bouwstenen van een grote vrolijke historische oplichterij. Wij betreden de arena van de historische reconstructie (...) De fundamentele kwestie is niet langer welke geschiedenis telt, maar of ze telt.'¹¹ Quasi-historische projecten als het outlet centre Batavia bij Lelystad en het 'copy-paste' winkelpleinje Haagse Bluf laten zien hoe de geschiedenis wordt 'vermarkt'. Het commerciële succes wuift morele en inhoudelijke bezwaren weg. Vooral voor het beschermde stadsgezicht van Den Haag verbaast dat. De opgeplakte, deels gekopieerde gevels van historische panden voor de moderne winkels zijn fonkelnieuw. Zij pretenderen weliswaar niet origineel te zijn, maar juist dat stelt de vraag naar de betekenis van materiaal-authenticiteit en historiciteit, mede in het licht van de restauratie-ethiek. Die vragen spelen niet alleen voor de commerciële holheid van deze pastiches maar ook voor de maximering van de exploitatie bij 'echte monumenten' door deze tot de nok toe te vullen.

In 'Een oud verlangen naar het nieuwe' hekelte Kees Peeters (1991) de moderne uitholling van de monumentenzorg, het monomaan vullen van de ruimten, het gebrek aan eerbied voor de historische hoge ruimten van kerken en fabriekshallen. Hij zou graag een lofzang horen op de hoogte, een 'celebreren' zien van de binnenruimte, waar de functie letterlijk de bestaande vorm volgt en integraal doet beleven. Het integere, het onaantastbare van een kathedraal, het mooie moet je soms aanwijzen om het te behouden. Niet aanraken.¹²

Grenzen aan de nieuweidscultus

'Handen af van de historische schoonheid', lijkt Peeters te roepen, maar het is vergeefs in onze betonwoestijn. Grond en vastgoed moe-

uitgegeven door bouwonderne-
ming WILMA, aan de vooravond
van haar fusie, en nu wordt ver-
ramscht. Dit doet aan de kwa-
liteit van de teksten en foto's
niets af

15 Cammen, H. van der, en
Klerk, L. de, *Ruimtelijke ordening,
van grachtengordel tot Vinex-wijk*,
Het Spectrum, Utrecht 2003,
pp. 470-471

16 Kuipers, M.C., *Conserveren in
de wegwerpmatenschap, pleidooi
voor een polychrone cultuur*,
Universitaire Pers, Maastricht
2001

LEEGTE EN OVERVLOED 25

ten ontwikkeld, geld opbrengen. Voor zover nog niet beschermd als natuurreservaat wordt het onbebouwde gebied getransformeerd tot 'Recreonomisch Landschap'. Ook de historische binnensteden verworden steeds meer tot toeristische themaparken van onze pre-industrie.¹³ Natuur en nostalgie verkopen. Het schrikbeeld van de jaren zestig, dat Nederland rond 2000 ruim 20 miljoen inwoners zou tellen en dat daarom ruimtelijke ordening nodig was, is niet uitgekomen. Daarentegen is veel meer grondoppervlak bebouwd dan de toekomstvoorspellers voorzagen en planners als De Ranitz voorstonden. Bedrijvenparken, attractieparken, outletcentra en vakantie dorpen beslaan enorme gebieden, nog afgezien van de infrastructuur en de Vinex-wijken. Terwijl het binnen steeds leger wordt met mensen in huis, fabriek en kerk, wordt het buiten steeds voller met bebouwing, aan de stadsranden, langs de snelwegen en rondom de recreatiegebieden. De homo hudsonis is vooral een homo consumens geworden. Nieuw Babylon heeft plaats gemaakt voor de postmoderne pastiche en *New Urbanism*.

De verkenningen op de bouwplaats Nederland in *De Omslag* (1998) stemmen tot nadenken.¹⁴ De nieuwbouw, van woningen en kantoren, staat gedeeltelijk leeg. De overvloed van het aanbod leidt tot terughoudendheid bij de kopers en huurders. De tucht van de markt heeft een onverwacht effect en stelt de nieuweidscultus op de proef.

Zoals alle ontwikkelingsprocessen is de ruimtelijke ordening in Nederland onderhevig aan een slingerbeweging en zoals Hans van der Cammen en Len de Klerk in een recent overzicht aantonen, ook aan de economische wetten van creatieve destructie, imitatie en substitutie. Bij de processen van creatieve destructie blijven zich steeds verrassingen voordoen, aldus de auteurs. Zij nopen 'tot voorzichtigheid met het idee van vooruitgang' in de ruimtelijke ordening en vooral in onze omgang met de binnensteden. Ook in onze hedendaagse netwerksamenleving blijven deze 'oude concentraties van innovatieve productiemilieus, gedragen door kunst, cultuur en kennis' van vitaal belang.¹⁵ De nieuweidscultus moet hier stuiten op een harde grens. Het is daarom hoog tijd om weer te herinneren aan de Declaratie van Amsterdam, opgesteld in het Europese Monumentenjaar 1975 en aan de fundamentele waarden van de *Moderne Denkmalkultus* van Alois Riegl uit 1903.

Zoals de weg naar de hel is geplaveid met goede voornemens, zo is de verbouwing van Nederland gefundeerd op nota's, regelingen, voorschriften en bouwplannen. Juist door de veelheid, en soms ook tegenstrijdigheid, van plannen en regels dreigt onze gebouwde omgeving te veranderen in een chaos. De nu door vrom in gang gezette Herijking Regelgeving belooft alvast beterschap, maar voor ons gebouwde erfgoed moeten we blijven opletten. De door vier ministeries onderschreven nota *Belvédère* (1999) stuurt aan op 'behoud door ontwikkeling' en opent daartoe met een citaat uit de roman *Allerzielen* van Cees Nooteboom: 'Wij kunnen ons nooit zoveel toekomst voorstellen als we verleden hebben.' Hieraan wil ik een dringende oproep toevoegen om het verleden ook in de toekomst zichtbaar te laten blijven in al zijn tijdsschakeringen. Ik noem dat het behoud van de chrono-diversiteit. In mijn oratie heb ik daarom gepleit voor een ontvankelijker attitude tegenover het reeds gemaakte en voor het ontwikkelen van een polychrone cultuur.¹⁶

Het nieuwe wijs ik zeker niet af, maar wel de blinde verering voor het nieuwe omwille van het nieuwe. Op onze zoektocht naar onze culturele identiteit kunnen we ons culturele erfgoed niet negeren. We zullen ons moeten bezinnen op onze culturele fundamentele. Om een term van onze zuiderburen te gebruiken: herbronning is noodzakelijk opdat de nieuweidscultus geen onherstelbare culturele leegte achterlaat en ons voorgoed het zicht beneemt op ons erfgoed. Tevens moeten we meer oog krijgen voor onze jongste monumenten, die enkele decennia geleden nog nieuw waren. Zij vragen niet om destructie, maar om creativiteit.

Onderstaand artikel is opgenomen omdat het observaties van naoorlogse bouwwerken, en gebruiksmogelijkheden daarvoor, vanuit een ander perspectief dan die van de architect of bestuurder bevat. Interessant is vooral ook de functie als katalysator die een monument op zich kan nemen. Tot slot geeft het een belangrijk inzicht in de algemene houding van gemeenten ten opzichte van (naoorlogs) erfgoed. Het waardeoordeel dat wordt gegeven aan erfgoed is sterk afhankelijk van de hoeveelheid gebouwen en de positie in de stad. Voor Eindhoven geldt bijvoorbeeld dat er veel aandacht is uitgegaan naar Philips en bijbehorende complexen. Hierachter zit nog de diepere historische laag van De Vries Robbé. Hoewel deze minder direct zichtbaar is is ze wel van belang is voor historisch besef en continuïteit.

De bijdrage van ontwikkelaars 'Exploitatie, exploitatie, exploitatie'

Jaap Huisman

Ontwikkelaar Rudy Stroink (TCN Properties) heeft altijd het idee dat hij een cadeautje ontvangt, zodra hij een naoorlogs bouwwerk betreedt. 'Het gebouw waarover je je ontfermt, bevat een verrassing, zoals een goede sinterklaasurprise. Het expeditieknooppunt pal tegen Den Haag Holland Spoor, gebouwd eind jaren tachtig van de vorige eeuw, ligt pal naast een ander, verklaard, monument, het stationspostkantoor van oud rijksbouwmeester G.C. Bremer uit het eind van de jaren dertig. Het knooppunt bleek nadat de posterijen eruit waren getrokken, een trappenhuis met een marmeren trap te herbergen van maar liefst twaalf meter breed, dat ook nog eens bekroond werd met een lichtkoepel. Een doorlopende stalen spiraal als balustrade omlijstte de beklimming, waar vind je dat in de hedendaagse architectuur?'

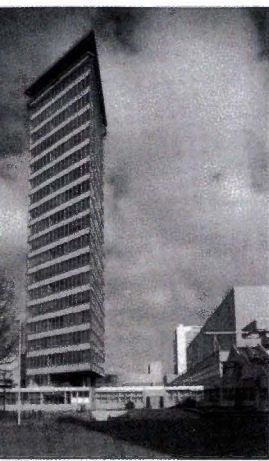
Daar komen dan andere geschenken bij, zoals vier meter hoge vensters op de bovenste etage, en plafonds in de verdiepingen daaronder van 3,70 meter hoog. Ooit, zegt Stroink, was die hoogte noodzakelijk om een behoorlijke koeling te waarborgen. Naarmate de apparatuur daarvoor werd verfijnd, lieten de constructeurs de ruimtes zakken, inklinken tot de maat waar Nederland sindsdien vertrouwd mee is: tussen de 2,50 meter en 2,70 meter. Royaal kun je het niet noemen. Berekenend wel.

Er is een goede reden voor om bestaande architectuur te koesteren, vindt Stroink. Zo'n kwaliteit bereik je nooit meer. Alleen al die bovenetages van het expeditieknooppunt lenen zich voor eerste klas kantoorruimte met een eindeloos uitzicht over de volle lengte. Maar de periode van luxe is voorbij. De ruimtelijke ordening is zo ingewikkeld geworden, volgestouwd als ze is met procedures en vergunningen, dat er vaak drie à vier jaar overheen gaan voordat er met de bouw begonnen kan worden. Stroink: 'Als je tegen de gemeente zegt dat je vijftig duizend vierkante meter aan de rand van de stad wil neerzetten, wordt er gefronst. Laat u maar, mijnheer. Zeg je daarentegen dat je een nieuwe functie wil geven aan een bestaand gebouw, dan springen alle seinen op groen. Iedereen staat te juichen, een andere reactie ben ik nog niet tegengekomen.'

Congrescentrum

Stroink is ontwikkelaar, bedenker en belegger tegelijk, 'de meest maatschappelijk bewuste ontwikkelaar van Nederland, dat kan ik met een gerust hart zeggen.' Met TCN pompt hij leven in oude ge-

bouwen die op de keper beschouwd nog heel jong zijn, maar afgedankt door de eerste gebruiker. Het expeditieknooppunt in Den Haag, het Nederlands Congrescentrum van J.J.P. Oud in Den Haag, het Mediapark in Hilversum, het Home Center in Nieuwegein, complexen waar anderen hun neus voor optrekken, worden door Stroink herontwikkeld, volgens een ongebruikelijke methode. TCN bewandelt de omgekeerde weg. Die ziet er als volgt uit: een concept zoekt een gebouw. Ook wel: programma zoekt onderdak. TCN legt trends in het Nederland van nu bloot waarbij een passende behuizing gevonden moet worden. Zo bedacht TCN eerst als actueel thema het outdoorceter dat moest inspelen op de behoefte aan avontuurlijk reizen. Het expeditieknooppunt was daarvoor uitermate geschikt. Klimwanden, mountainbikeparcours, duikbassins maar ook injecties halen voor de tropen, alles is er welbeschouwd in mogelijk. 'oAls we weten wat we willen, zoeken we daar een object bij. Ik ben ervan overtuigd dat we voor elk vastgoed een functie kunnen vinden.' Het is de redding voor complexen die beleggers als incurant beschouwen, financiële molenstenen om hun nek. Dat juist de naoorlogse bouwwerken een korte levenscyclus kennen, vindt Stroink, van huis uit architect, niet verwonderlijk. De gebouwen werden voor een specifieke functie gebouwd die door de dynamische samenleving snel is achterhaald. Ingenieurs waren het die in de jaren vijftig de bouw dicteerden, zelfs architecten droegen zich als ingenieurs. De bouwkundigen beschouwden zichzelf bovendien als vormgevers van de maatschappij, waarbij ze tot in detail bepaalden hoe mensen moesten wonen. Jaap Bakema's ideale flat bevatte een model waardoor uitdijende gezinnen binnen het complex konden doorstromen. Enig moralisme was de naoorlogse bouwer niet vreemd. Dat mag dan hanteerbare en bruikbare objecten hebben opgeleverd, geliefd hebben ze zich niet gemaakt. Esthetiek was niet zelden de sluitpost. Stroink: 'Het is vaak een schrale vorm van architectuur.' Maar om die liefdeloos af te danken, nee. Als het aan Stroink had gelegen had hij de honingraatflats in de Bijlmermeer gestript en opnieuw ingedeeld, waardoor het een mekka voor tweeverdieners zou zijn geworden. Woningen over twee etages, met grote vides, combinaties van woon- en werkfaciliteiten en dat in een omgeving met een 'waanzinnige natuur' die in Amsterdam zelden voorkomt. Als de zwakte van de naoorlogse stedenbouw de benepen woningmaat en het bescheiden comfort

Nederlands Congresgebouw
(1956) van J.J.P. Oud in Den
Haag

... dan staat als kracht daartegenover het overdadige groen waar-
... die woningen baden. Toen hij het Mediapark van Hilversum
... rnam van het NOB werd hem de vraag gesteld of hij niet wilde
... oreiden. Nee, antwoordde hij, het bestaande heeft nog ruimte
... oeg, en het is het landschap dat het Mediapark tot een leefbaar
... emble maakt.

Exploitatie

... het nieuwe denken over hergebruik waarbij programma en con-
... et er eerder zijn dan de huisvesting, past ook een andere verhou-
... g tussen overheid en ontwikkelaar. Deze wordt nu beproefd bij
... Nederlands Congrescentrum in Den Haag, een van de laatste
... aties van de architect Oud. Burgemeester Deetman van Den Haag
... nam tot het inzicht dat een gemeente bij de exploitatie van zo'n
... nsachtig complex doorgaans tekort schiet. Eigenlijk is dat geen
... re business' voor de gemeente. Die taak zou teruggebracht kun-
... worden tot regie en omschrijving van de activiteiten die in het
... grescentrum op hun plaats zouden zijn.

... ink pakte de handschoen op. Niet het gebouw moet de exploi-
... te sturen, maar omgekeerd: de exploitatie het gebouw. 'Dan kun-
... met dertig man personeel volstaan in plaats van met 140, en dan
... et er net als in de andere gevallen een thema worden bedacht.
... dat Den Haag zich ontwikkelt tot het mondiale juridisch cen-
... m, ligt het voor de hand in het NCC internationale congressen
... ouden over vrede en veiligheid, over recht en onrecht. Dat sluit
... bij het naburige Joegoslavië-tribunaal.' De kern is echter: ex-
... ploitation, exploitatie, exploitatie. Zo gereedeneerd zijn er meer ge-
... entelijke objecten die voor overdracht in aanmerking komen,

zoals stadsschouwburgen, sportcomplexen en musea. 'We hebben
heel veel moeite gedaan de exploitatie van het Stedelijk Museum
van Amsterdam over te nemen. Gelredome in Arnhem was ook
interessant geweest.'

Jonge monumenten moeten onorthodox behandeld worden, waar-
bij standaardoplossingen en hoog rendementstreven verkeerde
instrumenten zijn. Ko Blok, ontwikkelaar van ERA Bouw, onder-
schrijft de ambities van TCN. 'Je moet nooit voor de hoofdprijs gaan;
je kunt het jonge monument ook benaderen als middel om andere
activiteiten te genereren.' De herontwikkeling van het Olympisch
Stadion werpt nu al haar vruchten af, terwijl de herbestemming
van de Van Nellefabriek in Rotterdam tot ontwerpfabriek de aan-
zet vormt om de omringende Spaanse Polder als podium te gunnen
aan beginnende ontwerpers en ateliers. Het monument als kataly-
sator. Waren het eerst de negentiende-eeuwse objecten die daar-
aan voldeden (Entrepotdok Amsterdam, Wiebenga-hal Maastricht,
Hotel New York Rotterdam), nu kan het naoorlogse erfgoed die rol
vervullen.

Standaardbouwsystemen

ERA's wortels liggen in de naoorlogse woningbouw. Nederland
staat vol met rijtjeshuizen en flats van ERA die vaak met standaard-
bouwsystemen tot stand zijn gekomen. ERA heeft als enige de
fusiegolf in de bouw overleefd waar Wilma en Muwi van het toneel
zijn verdwenen, en voelt zich nu geroepen sporen van dat verleden
te bewaren. De knowhow is aanwezig, een bron van informatie
voor degenen die de herstructurering ter hand nemen. Niet alles is
voor de eeuwigheid, zegt Blok. 'Ik beschouw het als onze taak de

geest van een wijk te behouden, de lagen van de geschiedenis in het zicht te laten. Ook al vinden we nu bepaalde flats niet mooi, de plattegronden lenen zich voor hergebruik. Palenstein in Zoetermeer kun je makkelijker redden dan de Bijlmermeer omdat er een soort beton is gebruikt dat dertig jaar later geen betonrot veroorzaakt. De betonrot in de Bijlmermeer woekert vooral in de consoles, wat de hele constructie aantast.'

De oorspronkelijke bewoners zijn getuige geweest van de geboorte van de wijk waarin ze hun gezin stichtten en van de rijping die de buurt heeft doorgemaakt. Zij kunnen het estafettestokje doorgeven aan volgende generaties zodat de betrokkenheid bij de woonomgeving gewaarborgd blijft. Hoewel leefstijlen veranderen, blijft de basis onveranderd. Het is de 'conditio sine qua non' voor een geslaagde herstructurering.

Dat het doorslaggevende argument van corporaties om te slopen is dat er teveel van hetzelfde is, wil Blok niet tegenspreken, maar die slaapverwekkende repetitie kan worden omgebogen in diversiteit. Tussenwanden verwijderen, woningen over twee etages scheppen, loggia's en serres toevoegen, eigen opgangen – er zijn middelen om de monotonie te bestrijden. Omdat corporaties ook te eenzijdig gericht zijn op de boekhoudkundige waarde van de woningcomplexen, meer dan om de culturele en maatschappelijke uitdaging, zijn ze eerder geneigd tot sloop – een fundamentele denkfout, vindt Blok, want ook uit een tweede leven valt winst te halen.

Bedrijfsgebouwen

Parels zijn het, de bedrijfsgebouwen op oude industrieterreinen, de loodsen in havengebieden, de silo's en pakhuizen, maar parels zo verborgen in hun schelp dat niemand ze goed weet te ontdekken en te waarderen. Het oude havengebied van Rotterdam staat er vol mee, maar Amstel II in Amsterdam net zo goed. De gestapelde bedrijfsruimtes in het Wijnhavenkwartier in Rotterdam ontlenen hun schoonheid vooral aan het interieur, dat zich laat kenschetsen als ruim, licht en degelijk. Ideaal voor beginnende bedrijven, mits ze betaalbaar blijven. Als de naoorlogse utiliteitsbouw ergens geschikt voor is, is het wel als springplank voor talent, of als object van stedelijk wonen. De Nederlanders die zich de bouw nog voor de geest kunnen halen, zullen er hun neus voor ophalen – in dat opzicht doet de adem van de verse geschiedenis zich voelen – maar

Voormalig stationspostkantoor
(1949) van G.C. Bremer bij
Hollands Spoor in Den Haag

jonge generaties zijn niet behept met de vooroordelen. Ze zien ruimte, juichen over de vrije indeelbaarheid, laten hun fantasie gaan over groei en krimp van hun onderneming, worstelen niet met de last van het verleden.

Dat is de kracht van deze erfenis, betoogt Blok, er is telkens wel een groep die de potentie ervan inziet, en het daarom kraakt, om bestuurders een spiegel voor te houden dat er meer is dan alleen een economische waarde. 'Het is een persoonlijke hobby van mij om deze monumenten onder de aandacht te brengen. De meeste ontwikkelaars missen een alertheid, gewend als ze zijn het maximum uit het vastgoed te halen.

Er is durf voor nodig, of een bewustzijnsverandering om de mogelijkheden tot hergebruik te beseffen, zowel bij corporaties als gemeentes. Maastricht laat zien dat het de gemeente ernst is, dat na de herstructurering van het oude Sphinx-terrein nu kansen liggen in het Bassin waar mallenmakers van Sphinx en keramische sporen hebben achtergelaten in fabrieken. Maar hier weegt mee dat goede gebouwen op goede plekken een streepje voor hebben – alles wat aan de rand van de stad ligt, moet vechten voor overleving. En dan speelt de omvang van de voorraad een rol. Een stad met veel naoorlogse monumenten zoals Rotterdam zal geneigd zijn daar laconieker mee om te springen, dan een gemeente met een beperkt areaal. Welke laag uit de geschiedenis wil je voor het nageslacht behouden? Dat lijkt de meest logische vraag, maar minstens zo belangrijk is de indicatie wat je ermee wil doen.

Of zoals Stroink zegt: 'De beste gebouwen zijn voor de eeuwigheid gemaakt, dat wil zeggen niet voor een specifieke functie, maar zó dat je ze telkens kunt aanpassen. Altijd hetzelfde uiterlijk en toe-

ens weer een andere binnenkant.' Juist dat kan het verschil uit-
en tussen leven en dood van een historisch gebouw.

Wat kan ik er mee en kunnen mensen er tevreden in wonen?

oordeelt de gepensioneerde ontwikkelaar Igor van Bohemen
bjecten die hem worden aangeboden. In de regel zijn dat geen
orlogse gebouwen, maar bijvoorbeeld een zeventiende-eeuwse
rderij bij Leidschendam, een negentiende-eeuwse villa in Hil-
um of een rij historische panden in Den Haag. Dat neemt niet
dat Van Bohemen de aantrekkelijkheid van de jonge monu-
nten kan waarderen, de kerken uit de jaren vijftig die een uiterst
etbare sfeer hebben, de kantoorgebouwen met paddestoel-
mmen waarvan hij droomt die ooit nog eens te kunnen restau-
n. Alles kan, mits de sfeer en structuur gehandhaafd blijven.
oordeel van oude gebouwen is de overmaat en de hoge kwali-
van de uitvoering, maar hoe dichter we bij de tegenwoordige
komen, hoe schameler het in zijn ogen wordt. Hij heeft er dan
geen traan om gelaten dat bijvoorbeeld van de architect Piet
stra in Den Haag veel is gesloopt, omdat het 'Fremdkörper' wa-
verdwaaide meteorieten in een stedelijke woestijn. 'Er werden
e binnenstad gebouwen neergezet in de jaren zestig die daar
thuishoorden. Maar het is ook een verkeerde beslissing om
weer te vervangen door retro-architectuur, want dat is meestal
oe. Te grof. Je moet het goed doen, dat wil zeggen zoveel mo-
k originaliteit nastreven, of anders laten.'

vederopbouw heeft een snelle en goedkope architectuur voort-
racht, waarvan veel het behouden niet waard is. Toch moet je
deel daarvan aan toekomstige generaties kunnen laten zien,

als bewijsstuk hoe een samenleving reageert na een grote ramp.
De wijk Den Haag Zuidwest, met een omvang van heel Delft, was
in de tijd van relatieve armoede perfect omdat er woningen werden
aangeboden waar minder bedeelden sterk op vooruitgingen: ver-
warming, een badkamer, een keuken en een redelijke woonkamer.
Toch: 'Op lange termijn zal je uiteindelijk tien procent daarvan
overeind houden.' De tijd heeft dergelijke wijken ingehaald, be-
laagd als ze worden door sociale overlast en een ondeugdelijke infra-
structuur met portieken, trappartijen en galerijen. Die modellen
pasten in de harmonieuze gemeenschappen van de jaren vijftig,
maar schieten tekort in de gefragmenteerde, geïndividualiseerde
samenleving vijftig jaar later.

Er is veel ten onrechte gesloopt, heeft Van Bohemen moeten vast-
stellen, zoals de mooie bedrijfspanden in het hart van Leiden waar
afzichtelijke sociale woningbouw voor terugkwam. Dat is de reden
voor hem om te pleiten voor een time-out, een bezinning over het
gebouwde erfgoed. 'Konden we nou maar eens beslissingen over
de tijd heentillen, want we zitten te veel vast in de spiraal van het
trend-denken. Er is in het verleden te vuur en te zwaard architec-
tuur verdedigd waarvan we nu kotsen. Wat we nu bouwen, kan
over tien jaar al weer gedateerd zijn, zoals de dozen langs de rijks-
wegen: dat is de grootste ramp die zich in Nederland voltrekt.
Gelukkig kun je die ook zonder pardon afbreken.' Konden ook ar-
chitecten en ontwikkelaars maar over de tijd worden heen getild,
zodat er een universele, tijdloze architectuur ontstaat, is een per-
spectief waarvan hij droomt, want dat zou de grilligheid uit het
proces halen.

Intussen constateert hij met tevredenheid dat een aantal uitwassen
definitief verleden tijd zijn, de grootschalige stadsvernieuwing met
haar beroerde woningplattegronden waar je later niets meer mee
kunt en de kraanbaanarchitectuur die in heel Nederland galerij-
flats heeft opgeleverd. Tegenover dat optimisme staat toch een
stuk somberheid: 'Ik zie in de Vinex-wijken weer de rotzooi ont-
staan, met zijn smalle kavels en benepen buitenruimte. Je zit in je
eigen bloempotten te kijken. En je woont op een parkeerterrein:
het zijn tuintjes van nikls.'

Gebouw en geschiedenis levert een bruikbare visie voor de directe omgang met gebouwen. Het vervlechten dan wel versmelten van oud en nieuw houdt het midden tussen een nieuweidscultus en het museauliseren van oude gebouwen. Het houdt de mogelijkheid open het bestaande te gebruiken en in een nieuwe context te plaatsen.

Gebouw en geschiedenis

Jo Coenen

Hoe om te gaan met bijzondere gebouwen?

De onbegrijpelijk brutale, onnadenkende of nonchalante wijze waarop maar al te vaak met bijzondere en inspirerende bouwwerken wordt omgesprongen voordat ze door de Monumentenwet beschermd worden, was voor mij een reden in mijn periode als rijksbouwmeester aan dit onderwerp extra aandacht te schenken.

Ik word daarbij niet zozeer gedreven door modieuze, kortstondige impulsen, als wel door de overtuiging dat je van een meesterwerk verwacht dat het overleeft omdat het authentiek is en eigenzinnig blijkt in te spelen op kwesties als functie, topografie, typologie, techniek, maatvoering of ruimtelijke compositie. Goede werken zijn krachtig en hoeven ternauwernood verklaard te worden, ze spreken voor zichzelf. Omdat een ontwerper zich ervan bewust is hoeveel energie dit kost, is hij of zij geraakt indien een goed werk slachtoffer dreigt te worden van onkundigheid, onverschilligheid of botte nonchalance. Ongeacht of het daarbij om eigen of om andermans werk handelt.

Na de vroege inspanningen van architect Jelle Jelles is er de laatste jaren gelukkig ook weer sprake van een groeiend aantal collega's dat zich persoonlijk of collectief verantwoordelijk voelt voor goede gebouwen die met sloop of brutale aantasting bedreigd worden. Zij bieden spontaan hun medewerking aan om goede gebouwen te behoeden voor onbedachtzame en slechte ingrepen en zetten zich in deze alsnog ongedaan te maken. Daarbij komt het tegenwoordig behoedzame debat over bijzondere en inspirerende gebouwen mij steeds academischer en onbegrijpelijker voor, dit staat in schril contrast met de hierboven genoemde spontaniteit. Moet het gebouw a priori blijven zoals het is, mag het worden afgebroken of kan het worden getransformeerd? Het blijkt in de praktijk een levensgroot vraagstuk te zijn, dat ons land in twee kampen lijkt te verdelen: in hen die het monument willen behoeden en vertoetelen en hen die niet langer compassie met het oude lijken te hebben, de zogenaamde nieuwbouwfanatzen. Over en weer worden argumenten uitgewisseld, maar het lijkt er sterk op dat partijen elkaar niet meer willen begrijpen of elkaars argumenten niet serieus willen nemen. Ik bespeur dat de wijze waarop men zich tot de geschiedenis verhoudt daarbij een cruciale rol speelt. Deze status quo blijkt inmiddels onproductief. Daarom wil ik in algemene en brede zin

mijn visie geven op conservering, hergebruik en transformatie van het monumentale gebouw.

Hergebruik

Hergebruik van een gebouw kan om een aantal redenen wenselijk zijn. Deze variëren van praktisch, functioneel en technisch tot financieel of ideologisch. Het blijft een kunst de ware van de quasi-argumenten te onderscheiden. We kennen allemaal toch de drogredenen die platvloerse overwegingen willen verhullen. Hergebruik kan een noodzaak zijn vanwege de locatiewaarde of vanwege de hoge kosten van te slopen, gevaarlijke materialen. Maar ook het besef van historische continuïteit of het onwrikbare geloof in duurzaamheid kan een aanleiding zijn. Een gebouw kan 'overleefd' lijken naar gangbare normen en regels, maar als je daar doorheen wilt kijken, kan het best nog voor andere doeleinden bruikbaar zijn, zoals we weten van pakhuizen en loodsen. In de huidige praktijk blijken echter enige fantasie en hardnekkigheid nodig te zijn om moeilijk te exploiteren gebouwen te laten overleven door ze in een andere nog onbekende functie te gaan gebruiken. Een geslaagd voorbeeld is Hotel New York in Rotterdam. Het kantoor van de Holland Amerika Lijn verloor zijn functie toen het luchtverkeer overtochten per schip overbodig maakte. Het gebouw heeft jarenlang op de nominatie gestaan afgebroken te worden. Een aantal mensen uit het horecawezens heeft met enthousiasme gewerkt aan een nieuwe bestemming: hotel en restaurant. Het is vrolijk, sfeervol en associatief. Er is geen overdreven aandacht geschonken aan het esthetisch verantwoorde of stilistische detail, het werkt prettig ongedwongen.

Daartegenover staat de volkswoningbouw, met name de programmatisch gestuurde operaties. Velen werden snel en efficiënt aan een huis geholpen. Maar met architectonisch besef had het minder van doen. Hele wijken met volkswoningen van de laatste veertig of vijftig jaar zijn wat mij betreft om die reden architectonisch onbelangrijk. Volkswoningbouw werd gebaseerd op het realiseren van grote aantallen, op zo kort mogelijke bouwtijd en op technisch-functioneel comfort. Maar daarmee is nog niet aan architectonische beginselen voldaan: hoe het past in zijn omgeving, hoe het past in de stad, welke geschiedenis het vertelt, welke herinneringen en associaties het kan oproepen en welke emoties het kan losmaken.

De recente massawoningbouw is nauwelijks met het inspirerende architectonische toverstokje' aangeraakt. Zoals de makers zeggen: niet uit onwil, maar uit tijdgebrek. Dat wordt heel duidelijk als je de resultaten vergelijkt met de grandioze woningbouw aan de einden uit de Amsterdamse School-periode, die door tegenstanders en onrechte geheld wordt vanwege zijn 'mooie gevels ten koste van slechte plattegronden'. Het is nog maar kort geleden dat deze mooie woning-stedenbouw gerealiseerd werd, maar het lijkt nu al te lang vervlogen en vergeten kunst.

Architectuurgeschiedenis

Hoewel de geschiedenis van de architectuur en stedenbouw in het curriculum van de studierichting architectuur opgenomen is, is in ons land in tegenstelling tot vrijwel alle andere Europese landen sinds de jaren zestig de interesse daarvoor bij de student afgenomen. Ik constateer in toenemende mate een moeizame verhouding tot de geschiedenis en zie dit als een van de belangrijkste redenen voor het groeiende onbegrip voor de historische architectuur, die niet meer als traditioneel en oudbakken wordt afgedaan.

In tegenstelling tot bijvoorbeeld Duitsland waar van een architectuurstudent verwacht wordt opgravingen mee te maken en daar metingen te doen. Studenten moeten tijdens het examen ook de kennis over ten minste tien gebouwen hebben en ter plekke de plattegronden en doorsneden kunnen tekenen! Ook de daadwerkelijke kennis van plattegronden van historisch belangrijke gebouwen wordt nog altijd verwacht. Dat noem ik nog eens 'kennen'. Hier bestaat dat allang niet meer.

Als ik naar landen om ons heen kijk, zie ik dat er minder aandacht is voor het conceptueel ontwerpen, maar meer voor theorie en analyse van gebouwen. Het impliceert dat de gebouwen in de geschiedenis van die mensen zitten en de kennis erover constant vergroot wordt. Er is een vanzelfsprekende verhouding met de geschiedenis en dat is ook te zien in het werk van deze architecten.

Vervlechten

Om bijzondere gebouwen te laten overleven is naast kennis van geschiedenis, techniek en materialen de architectonische ontwerpvaardigheid onontbeerlijk. Het blijkt een kunst te zijn om historisch erfgoed te laten overvloeien in nieuwe bouwsels, dat wil zeggen

het bestaande op te nemen in het nieuwe door intensief gebruik te maken van het bestaande. In Nederland is de verhouding tussen oud en nieuw tot thema verheven, bijzonder gemaakt. Men moet laten zien waar het oude ophoudt en het nieuwe begint: een helder en consistent kunstje. 'Niet helder' wordt angstvallig gemeden en wordt afgedaan als onzuiver of schizofreen. Het is echter veel moeilijker om oud en nieuw te laten versmelten. De meest overtuigende voorbeelden van die kunst zijn tot nu toe vooral nog buiten Nederland te vinden. Menigeen vraagt zich af, waarom er zoveel niet-Nederlandse architecten in Nederland aan de slag zijn. Eén van de redenen is naar mijn mening onmiskenbaar de kunst van het vervlechten. Cruz-Ortiz, Moneo en Baldeweg beheersen die vergeten architectonische kunst als geen ander en zijn om die reden benaderd. Zij gaan zeer subtiel te werk: hoewel het moderne architecten zijn, verschansen zij zich niet achter het bolwerk van het modernisme. Bij de ontwerpen voor het Rijksmuseum in Amsterdam en het ROB/RDMZ (Rijksdienst Oudheidkundig Bodemonderzoek en Rijksdienst Monumentenzorg) in Amersfoort tonen ze dat het mogelijk is om de historische context op een nieuw spoor te zetten. Ook de Zwitserse architect Peter Zumthor (een ex-monumenten-zorger uit Chur) die zich buigt over de rehabilitatie van de Meelfabriek in Leiden is in staat verschillende bouwepisodes luchthartig en soepel door elkaar heen te weven. Hij voelt geen druk van vooringenomen axioma's, maar maakt een ongedwongen, uitermate krachtig ontwerp op basis van de oude constructies, die weer tevoorschijn getoverd worden. In de drie ontwerpen wordt het bestaande deelgenoot en consistent bestanddeel van het nieuwe in een meesterlijk, plezierig en magnifiek spel. Helemaal zoals Le Corbusier de architectonische compositie definieerde. Het is een waar genot te zien hoe het nieuwe wordt ingezet om het oude object weer levenskrachtig te maken, alsof dode materie tot leven wordt gebracht. Uit deze werkwijze blijkt ook de relatieve betekenis van het heden: hij blaast dit niet op, maar plaatst hem bescheiden in het grotere kader van vergankelijkheid en geschiedenis.

Zieloze rekentechniek

Mensen zijn, indien het over bouwen gaat, opportunistisch: ze zoeken hun kansen op basis van geld, tijd en materiaal. Als het niet anders kan, wordt er gesloopt. 'Het zijn sterke benen die de weelde

van vrijheid kunnen dragen.' Dit Griekse gezegde is met name van toepassing wanneer de gelegenheid bestaat om te interpreteren en (ontwerp)gedachten de vrije loop te laten. Indien er geen belemmeringen lijken te zijn, is er voor de ontwerper des te meer reden om na te denken over de robuustheid van zijn plan: hoe het nieuwe te maken, zonder het bestaande in zijn essentie aan te tasten. Tegen deze achtergrond wordt het dilemma behoud of sloop van de huidige ministeries van Justitie en Binnenlandse Zaken zeer interessant. Bij de prijsvraag voor renovatie werd ik zelf als architect geselecteerd. Na enige tijd bleek ik twee tegengestelde opdrachten te hebben. De ene was: 'Brenge zo min mogelijk wijzigingen aan in de hoogbouw en concentreer jouw interventies op de ontoegankelijkheid van de plint.' Deze ontwerpdracht had in wezen het behoud van de hoogbouw als doel. De andere opdracht was: 'Transformeer de hoogbouw en doop deze om tot standaard kantoorgebouwen, met courante maten en eigentijdse werkplekken.' Deze tweede vraag werd gebaseerd op een analyse die ervan uitging dat de bestaande gebouwen te diep zijn, gezien de huidige opvatting over courante maten. Daaruit volgde onmiddellijk dat het voor de hand zou liggen de hoogbouw te slopen.

Wanneer je niet met 'marktogen' kijkt, zie je geen courante diepten en standaardmaten, integendeel, je ziet binnen een mooi en zeer ruim kantoorgebouw. Mijn zintuigen althans waren zo ingesteld en gaven geen signaal af, dat de maten van de hoogbouw niet zouden kloppen. Helaas werden mijn vragen 'Hoezo slopen? Hoezo te diep? Wie bepaalt wat te diep is?' door de rekenmeesters niet van harte omhelsd, aangezien op basis van de term 'welbevinden' niet berekend kon worden of een kantoorgebouw courant is of niet. Die tweede opvatting was dus uitermate ontzield.

Wij zijn dagelijks deelgenoot en slachtoffer van deze welhaast technocratische en koele redeneertrant. Met behulp hiervan probeert men het dilemma van sloop of nieuwbouw in kaart te brengen en zelfs te berekenen. De consequenties van die calculaties worden vervolgens neergelegd bij de beslissers die niet meer in de gelegenheid worden gesteld de vraag vanuit hun hart en zintuigen te benaderen. Het mechanisme van deze redenering werkt als een ijzeren klem. Het is een technocratische, methodische kijk die zich niets gelegen laat liggen aan zintuiglijkheid.

Eigenheid als waarde

Uit deze casus rijst de vraag of gebouwen een overlevingskans verdienen. Er werd naarstig gezocht naar valide argumenten voor behoud. Gelukkig werd de haast hulpeloze formule 'duurzaam bouwen' (een inmiddels stoffig begrip) weer van stal gehaald. Een gebouw mag zijn eigenheid hebben en daaraan zijn waarde ontleenen. Als de architectuur deugt, als de lichtinval goed is, als het gebouw comfortabel is, waarom zou je het dan moeten vernietigen? Als een gebouw zich bewezen heeft doordat mensen er zich prettig gevoeld hebben en er een verhouding mee opgebouwd hebben, is dat naar mijn mening voldoende argument om het gebouw te laten voortbestaan, ook al is de diepte ervan niet 'een maat die het beste verkoopt'. In Amerika bestaat zelfs een bedrijf dat dit soort gebouwen op bestelling voor je kan verplaatsen. Ik deel de overtuiging van mijn voorganger Wytze Patijn, dat alles wat goed is en waarde heeft, als goed omschreven moet worden en niet uitsluitend als rekentechnisch foeffe. Ook het element zintuiglijkheid verdient opgenomen te worden in het waarderings-schaal. Onder zintuiglijkheid versta ik de manier waarop de ruimte met zijn hoogte, breedte, lichtinval en dergelijke wordt ervaren. Wat technisch gezien op het eerste gezicht misschien moeizaam lijkt, kan vanuit zintuiglijk perspectief juist betoverend zijn. Het toverwoord dat steeds in die discussie opduikt is kwaliteit. Maar wat is kwaliteit uiteindelijk? Daarom hanteer ik liever het begrip zintuiglijkheid, omdat zintuiglijkheid wel degelijk herkenbaar en benoembaar is.

Geen restauratie maar transformatie

Restaureren bestaat voor mij niet uit louter kopiëren van wat er was. Dat is aan de orde bij vele monumenten op dit moment. Ze worden zodanig afgeschermd, dat ze niet verder mogen leven. Ik ben er van overtuigd dat in de loop van de geschiedenis heel veel gebouwen bij het restaureren *Metamorfoses* ondergingen, waarbij *Interventies* werden opgevangen en de bouwwerken dus *Transformeerd* (M.I.T.).

Het hele terrein van de Ceramieqefabrieken in Maastricht zou me de grond gelijk gemaakt worden. Op het laatste moment heb ik me de tekening van het terrein in de hand de bulldozers telefonisch kunnen tegenhouden bij een oude fabriekshal. Die is nu getrans-

meer tot een levend theater. Mensen gaan iets wat bekend is narmen en de reden waarom je dingen wil laten voortbestaan is patina waarmee ze omgeven zijn. Iets wat nieuw is, kan niet middellijk associaties oproepen. De oude fabriekshal had die ve wel en bovendien stond hij op een mooie plek die cruciaal u kunnen zijn in het openbaar gebruik. Daarbij had ik het geluk t de oude stadsmuur ernaast lag. Deze kwam tevoorschijn bij t slopen. Ik heb hem onmiddellijk in het ontwerp van de nieuw bourwen wijk ingezet als betekenisdrager, als iets waarop je kunt enen om daardoor andere dingen mogelijk te maken: een steun- er voor het concept-denken.

t oude theater in het Italiaanse Lucca heeft een zodanige trans- matie ondergaan, dat er nu mensen in wonen. Dat is een mooi orbeeld van de wijze waarop mensen de materie naar hun hand ten als dat nodig is. Het betekent zoveel als dat je de stenen van t bestaande bouwwerk gebruikt om het nieuwe te vinden. Toen tenslotte geen stenen meer beschikbaar waren, hebben we zelfs stenen van een oude stadsmuur gebruikt, ook al was het die de stadsmuur. Nog nooit heeft men zo krampachtig vastgehou- an het oude als in deze tijd, waarin niets van een gebouw aant- ast mag worden, omdat het museaal zou zijn. Het hoeft zeker t altijd archeologisch opgepoetst te worden, omdat het bijzon- r zou zijn. Ik wil echter ook wijzen op het gevaar van de haast oudsloze, modieuze vrijmoedigheid van mensen die uit een ort persoonlijke ijdelheid monumenten zodanig transformeren t ze uiteindelijk vernield zijn. De schoonheid van de kunst van nsformeren is het weloverwogen omgaan met de materie.

Jonge meesterwerken

n een meesterwerk wil je dat het de mode overleeft. Een van de teria om een gebouw een meesterwerk te noemen is dat het ardering en respect afdwingt door zijn architectonische bijzon- rheid, door zijn niet-alledaagse vormgeving als het exemplarisch of door zijn uniciteit, zoals het *het Blaakse Bos* van Piet Blom. n ander criterium is het welbevinden van zijn gebruikers. Wan- er het gebouw niet goed is, geven de mensen het zelf wel aan. trekken er uit omdat de woning verkeerd ligt, of omdat er te inig licht in komt. Dan moet er een afweging komen of het nog l de moeite waard is om het in de postzegelverzameling te hou- n en het tot museumstuk te verklaren. Als er niemand is die het l kopen, hebben we pech.

Omdat gebouwen minstens vijftig jaar oud moeten zijn om met monumentenzorg te maken te krijgen, vallen jongere gebouwen buiten de aandacht van regels. Ik heb bij het selecteren van mees- terwerken gemerkt dat ik intuïtief een afstand inbouw van ten minste vijftien jaar. In die zin wil ik niet kijken naar het werk van tijdgenoten. Om echt gewaardeerd te kunnen worden is tijd nodig. Een gebouw moet eerst het een en ander meemaken. Het nieuwe moet eraf zijn. Het moet bewijzen dat het wezenlijk deel uitmaakt van een levende gemeenschap. Pas als een gebouw heeft bewezen aan alle genoemde criteria te voldoen, verdient het als een mees- terwerk te worden beschouwd.

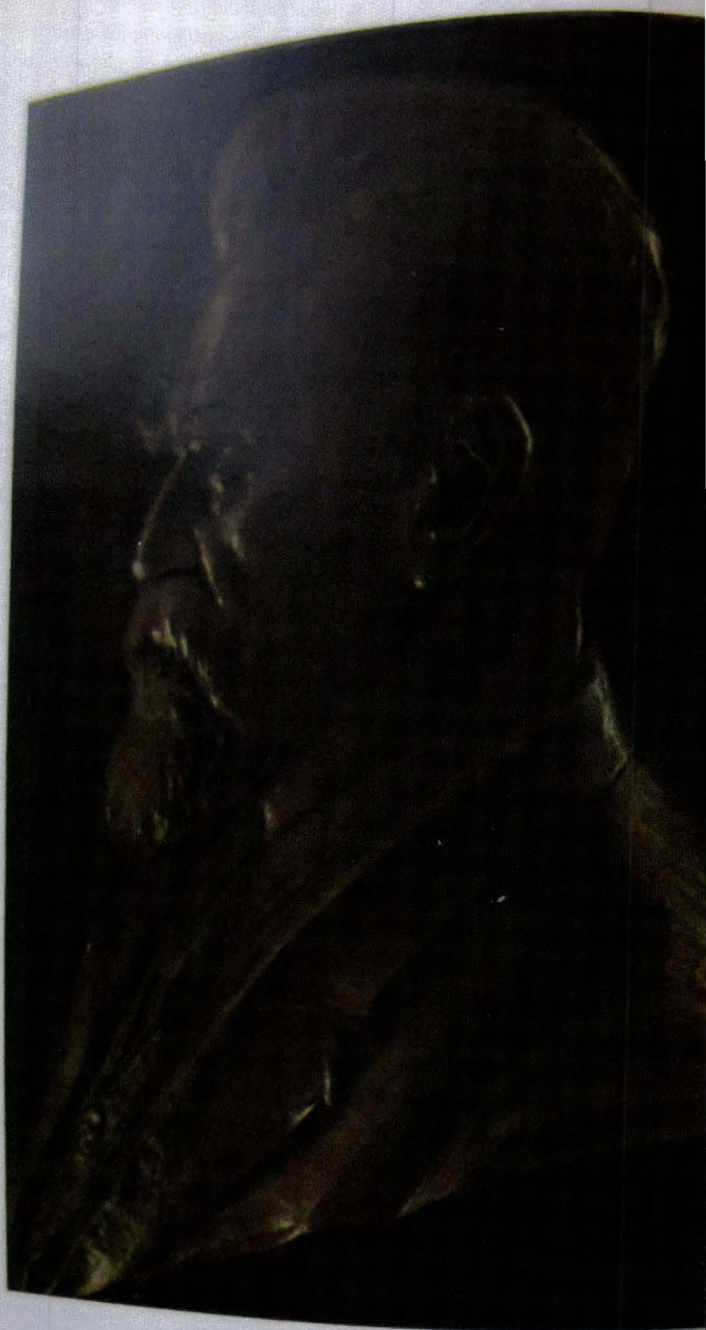
Nieuwe tijd

De laatste jaren zijn er gelukkig collega's opgestaan, die zich ver- antwoordelijk voelen voor gebouwen die met sloop bedreigd worden. Na lezingen die ik her en der gaf, kwamen mensen naar me toe om me erop te wijzen, dat bijvoorbeeld het werk van een familied afgebroken werd. Mijn hulp werd ingeroepen om het in stand te houden en onverantwoorde wijzigingen tegen te gaan. We zijn nu begonnen om jonge inspirerende monumenten te behou- den. De nieuwe tijd zal zich kenmerken door verdergaande inves- teringen, gebiedsontwikkeling en publiek-private samenwerking. Indien bestemmingswijzigingen zodanig zijn dat het bestaande niet kan blijven, zal de hele context willen transformeren. Alles is veranderbaar en dat betekent, dat je de weg moet openhouden en mogelijkheden moet blijven zoeken om het bestaande te gebruiken en in een nieuwe context te plaatsen. Het is daarom ook onverstan- dig hele stukken stads- en andere onmiskenbaar mooie landschap- en a priori te willen conserveren of zelfs museaal te verklaren. Brancusi, Picasso en Mahler hadden hun kunsten nooit ten toon kunnen spreiden indien ze plichtmatig gewerkt zouden hebben en zich geconformeerd hadden aan de ook in hun tijd levende con- serveringsdrang.

Er zijn genoeg goede voorbeelden die aantonen dat binnen de gren- zen van het bekende afwijkingen daarvan tot belangrijke ontwik- kelingen leiden. Het zijn ontwerpen waar juist de dialoog wordt gezocht en de paradox gemedend, zoals Abel Cahen en Herman Zeinstra binnen de grachtengordel van Amsterdam hebben laten zien. Mogelijkheden voor ontwikkelingen moeten opengehouden worden voor generaties na ons, zodat zij zich niet zullen hoeven te verbazen over de te grote, behoedzame angstvalligheid van deze tijd.

DE VRIES ROBBÉ & CO

GEDENKBOEK DOOR
R. B. HARTEVELD

W. DE VRIES ROBBÉ
1854-1923

(relief in

VRIES ROBBÉ & CO
1881-1956

IJDSBEELD VAN DRIEKWART EEUW
TECHNISCHE EN MAATSCHAPPELIJKE
VOORUITGANG

GEDENKBOEK

SAMENGESTELD TER GELEGENHEID VAN HET
VIJFENZEVENTIG-JARIG BESTAAN VAN
DE VRIES ROBBÉ & CO N.V.
TE GORINCHEM

GORINCHEM
1956

HISTORISCHE CONTEXT

1881 was het jaar dat de machinefabriek van W. de Vries Robbé als eenmanszaak begon. In het begin werden zeer uiteenlopende orders, waarvoor elk artikel specifiek geproduceerd moest worden, aangenomen. Verliezen werden daarom ingecalculeerd. De hoofdmoot van de werkzaamheden bestond uit het vervaardigen en herstellen van stoommachines. In de loop van het eerste decennium ontwikkelde het bedrijf zich, in de meest uitgebreide zin van het woord, tot een constructiewerkplaats. Het fabricageprogramma bevatte onder meer bruggen, opslagtanks, gashouders, masten voor hoogspanningsleidingen, schachtblokken voor de mijnindustrie, radiomasten enzovoort. In 1910 werd begonnen met het vervaardigen van stalen ramen, aanvankelijk alleen fabrieksramen. De snelle ontwikkeling van het stalen raam als bouwelement in de woningbouw en ook in grote bouwwerken als scholen, kerken, kantoren en ziekenhuizen etc. opende nieuwe perspectieven voor dit product. Tevens werd er begonnen met het produceren van stalen deuren, wanden, puien, tourniquets, deurkozijnen en toebehorend beslag. Het bedrijf specialiseerde zich als een van de eerste staalbedrijven in Nederland in de gebouwenmarkt.¹

De wijze van produceren en het construeren van gebouwen had niet alleen te maken met het berekenen en toepassen van bestaande profielen. De Vries Robbé volgde een bedrijfsmodel dat bestond uit een combinatie van wetenschap, kunst en industriële productie. Er werden vanuit esthetisch oogpunt nieuwe producten ontwikkeld, om vervolgens na selectie en doorontwikkeling als standaardonderdelen massaal geproduceerd te worden. In samenwerking met architecten werden de onderdelen dan toegepast. Een zelfde werkwijze is terug te vinden bij de glasfabriek in Leerdam en bij Philips in Eindhoven.

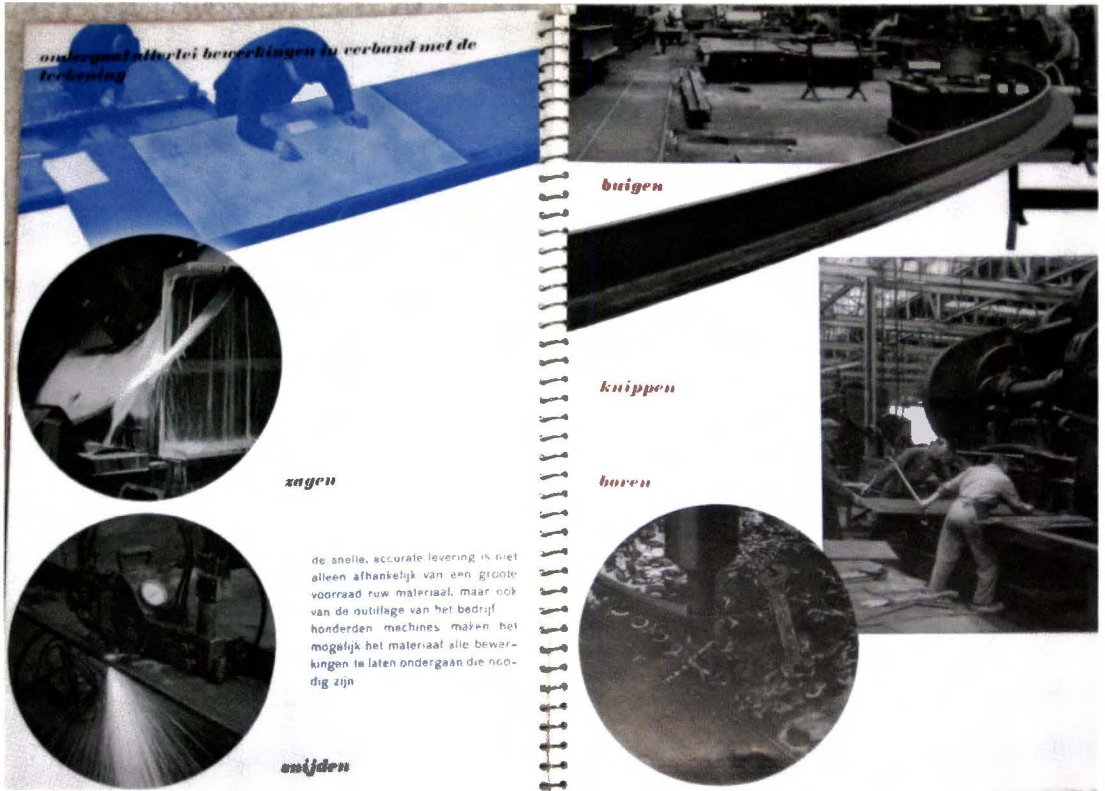
De rationalisatie die steeds verder doorgevoerd werd, door de toenemende capaciteit en door de grote voorraden gewalste producten maakte het mogelijk orders in korte tijd uit te voeren. Dit is van gunstige invloed geweest op de afzet naar het buitenland en heeft er voor gezorgd dat er vestigingen geopend werden in Nederlands Indië en in Zuid Afrika. In Nederland werden er meerdere dochterondernemingen gestart. De N.V. Betondak te Arnhem was hier één van en verzorgde de productie van verschillende producten uit bimsbeton zoals bijvoorbeeld dakplaten en blokstenen. Sinds 1932 is als nieuwe bedrijfstak toegevoegd de vervaardiging van producten van gecentrifugeerd gewapend beton. Enkele voorbeelden hiervan zijn heipalen, waterleidingbuizen en masten voor telefoon of verlichting. In 1938 werd de catalogus van staalproducten nog uitgebreid met ERRES staalplaat radiatoren.²

Met de eerste grote constructiewerken, onder andere perronoverkappingen in Alkmaar, Almelo, Tilburg en Zwolle, fabriekshallen voor de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, de Gebrs. Stork & Co, de glasfabriek in Leerdam en de Nederlandse Kabelfabriek en een bankwerkerij voor Philips deed de firma zeer veel ervaring op en verwierf een steeds betere reputatie. De toenemende industrialisatie van Nederland leidde er, samen met de behoefte die werd gevoeld om spoorwegverbindingen uit te breiden, toe dat De Vries Robbé over een langere periode opdrachten kreeg. De acquisitie hiervan gebeurde in het begin van de twintigste eeuw door openbare inschrijving. De opdrachtgever had zelf een plan gemaakt op welke manier het werk uitgevoerd moest worden. Door een verandering in bedrijfsvoering betreffende efficiëntie en meer nadruk op werkvoorbereiding bleek de het bedrijf in staat reeds gemaakte ontwerpen te verbeteren. Hierdoor kon niet alleen een fabriek doelmatiger ingericht worden, maar bovendien de constructie tegen een lagere prijs worden aangeboden. Zo brak een periode aan waarin De Vries Robbé meerdere keren een offerte gevraagd werd voor objecten waarbij de opdrachtgever het ontwerp volledig aan de firma overliet.

1 R.B. Hartevelde (e.a.), *Gedenksboek De Vries Robbé N.V. Gorinchem 1881-1956*, 1956

2 P. Schuitema, *De Vries Robbé & co, Mouton & Co Den Haag*, 1935

CHURE DOOR
L. SCHUITEMA
(VAN OPBOUW)

ENZAAL
FDKANTOOR
(INCHEN, 1928
ROSENBERG)

Deze ontwerpen maakte De Vries Robbé niet alleen. De factor wetenschap in het bedrijfsmodel werd onder andere belichaamd door de architecten Roosenburg, Merkelbach en Karsten. De meest intensieve relatie tussen aannemer en architect ontstond met Roosenburg. Als corporate architect paste hij goed in het bedrijfsleven. Zowel zijn werkwijze als zijn persoonlijkheid en levensstijl sloten aan bij het zakelijke werk. Tot zijn opdrachtgevers kon hij uiteenlopende bedrijven rekenen. Hij waardeerde een zekere zakelijkheid in een bedrijfsgebouw, maar 'zonder het demonstratieve der Nieuwe Zakelijkheid'. Vaak kwamen kenmerkende architectonische elementen in meerdere bedrijfsgebouwen op verschillende manieren terug, zoals de lighthof, de ronde traptoren, het overstekende dak, de prominente luifel, vrij indeelbare plattegrond, decoratief metselwerk in de verkeersruimte en de experimentele staalconstructie.¹

De pionierende houding van Roosenburg, hij was een van de eerste die met het uit Engeland geïmporteerde Dorlonco-systeem constructiestaal toepaste in de woningbouw en pragmatische opvatting over gebouwen waren enkele redenen waarom de architect en de aannemer het goed met elkaar konden vinden.² Hoewel de walstechniek er in 1916 in was geslaagd breedflensprofielen te vervaardigen, de DIN profielen - tegenwoordig HEB -, heeft het nog geruime tijd geduurd voordat deze als aanvulling op de lichtere IN profielen in Nederland werden toegepast. Dit kwam door de Eerste Wereldoorlog en de daarna heersende onzekerheid in materiaalprijzen. Tijdens de dertig daalde wereldwijd de staalprijs aanzienlijk; hierdoor werden de nieuwe bouwmethoden met industriële materialen aantrekkelijk. Niet alleen de staalskeletbouw profiteerde daarvan, maar ook de betongietbouw, waarin wapeningsstaal een belangrijke rol speelt. Daarnaast ontstond het fenomeen industriële massaproductie die consequenties had voor de typologie van het fabrieksgebouw. Vanwege de massaproductie werd het van levensbelang dat een fabrieksgebouw veelzijdig gebruikt kon worden; de eis van flexibiliteit leidde tot grote overspanningen en daarmee tot het gebruik van staalconstructies in plaats van beton.³

Hoewel meestal de aannemer wordt ingehuurd door de architect of opdrachtgever, was het ook wel eens andersom. De Vries Robbé huurde Roosenburg in om het hoofdkantoor in Gorinchem te ontwerpen en Merkelbach & Karsten voor andere bedrijfsgebouwen eromheen. Zo wilde de firma in 1939 graag een aantal uiteenlopende functies in nieuwbouw realiseren. Namelijk een schaftlokaal, een ontvangstruimte voor bezoekers, garages voor vracht- en personenauto's en een fietsenstalling. De architecten besloten dat het programma niet samen in een compact gebouw gevat konden worden en hebben daarom een aantal gebouwen om een open ruimte ontworpen. Alle gebouwen zijn zo laag mogelijk gehouden, zodat het uitzicht vanuit het nabij gelegen kantoorgebouw niet wordt belemmerd. Alleen de ontvangstruimte is op de eerste verdieping gelegen, zodat zij een uitzicht biedt over het gehele fabriekscomplex. Het schaftlokaal is gelegen in de zuidwestelijke hoek van het terrein, met uitzicht over de Linge, die zich door het fabrieksterrein slingert. De oriëntatie van de ruimte is op het zuiden gericht en zo van het fabriekscomplex afgewend. Het is een kromlopend gebouw met een staalskelet en een vulling van spouwmuren. De ontvangstruimte is een zeshoekige toren, rondom volledig beglaasd. Om het gehele gebouwtje loopt een balkon waarboven het ronde tentdak een afdak vormt.⁴ Tegenwoordig zijn vijf van de zes beuken van het schaftlokaal gered van de afvalcontainer en opnieuw opgezet. In de tussentijd is het, terwijl het wederom tot een bouw pakket gereduceerd was, tot Nationaal Monument verklaard. De configuratie ten opzichte van de ontvangstruimte is in de huidige zetting wel anders geworden.

1 D. van Hoogstraten, *Dirk Roosenburg 1887-1962, Uitgeverij 010, 2005*

2 *Landbouwstraat, Amsterdam, 1925*

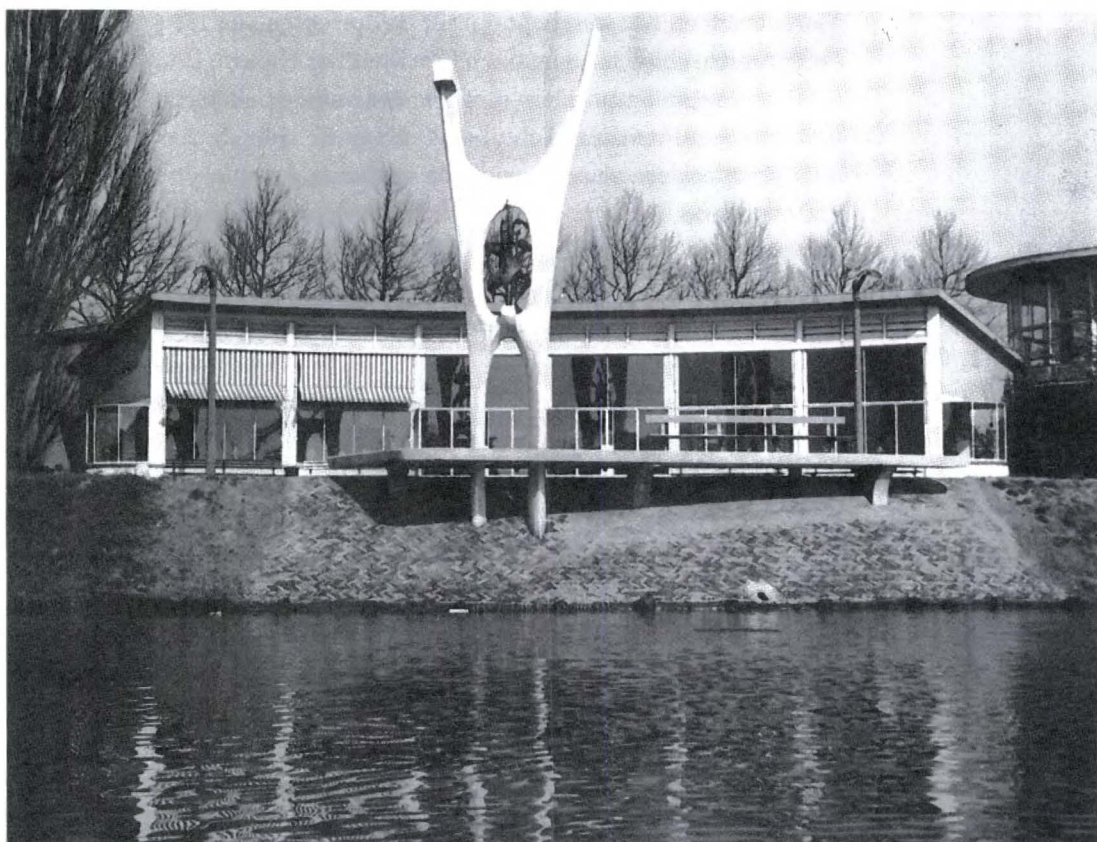
3 M. Barendsz, *Het Nieuwe Bouwen, Bouwen met Staal, 2000*

4 M. Provoost, *Hugh Maaskant: architect van de vooruitgang, RUG, 2003, p.119*

5 NAI, *Recreatiegebouw, toonzaal en uitbreiding kantoor De Vries Robbé, <http://zoeken.nai.nl/CIS/project/32105>*

DEI EN
WKRACHT
(GROSMAN)

MENS ALS KERN
HET BEDRIJF,
MENS DIE
KT EN LEEFT
E TECHNIEK

MAALWAND

Merkelbach en Karsten behoren tot de oprichters van De 8 in 1927. In 1929 startten zij samen een architectenbureau en brachten het Nieuwe Bouwen in de praktijk. De 8 streefde naar een architectuur die in dienst stond van de behoeften van de samenleving. Een goed geconstrueerd huis met licht, lucht en ruimte voor de bewoners was beter dan een mooi huis.¹ Omdat deze principes nauw aansloten op de ideeën van Opbouw gingen beide groepen vanaf 1927 samenwerken onder de naam De 8 en Opbouw en gaven zij vanaf 1932 tot 1943 het gelijknamige tijdschrift uit. Het waren jonge architecten die zich afzetten tegen traditionele bouwwijzen en bouwen met nieuwe materialen als staal, glas en beton begonnen te propageren. De architectuur van het Nieuwe Bouwen kenmerkte zich door rechte lijnen, geometrische en abstracte vormen, lichte constructies van staal en beton, grote ramen, een vrije gevelindeling en een open plattegrond. De producten van De Vries Robbé betekenden de materialisering van deze stijlgroep. De architecten van het Nieuwe Bouwen waren voorstanders van functionele en geprefabriceerde bouw en positioneerden zich hiermee tegenover de met ornamenten opgesierde en individuele woningbouw van de Amsterdamse School.

Merkelbach was te typeren als een uitgesproken idealist; zijn doel was het verhogen van de kwaliteit van leven door middel van verbeteringen in de woon- en werkomgeving. Hij was vooral geïnteresseerd in de technische kant van de bouw terwijl Karsten meer gaf om de vormgeving. Belangrijke projecten waren de drukinktenfabriek Graficolor N.V. en de bouw voor Willem van Rijn N.V. beide in Amsterdam. In 1947 kwam Elling op aanbeveling van C. van Eesteren bij Merkelbach en Karsten terecht wat in 1949 resulteerde in de plaatsvervangende van Karsten door Elling. Deze associatie duurde tot 1956, het jaar waarin Merkelbach benoemd werd tot stadsbouwmeester van Amsterdam. In hun samenwerking was Elling de man van de tekentafel en hij had controle over het werk tot in alle details. Merkelbach hield zich daarentegen meer bezig met de bouwvergaderingen. De samenwerking resulteerde in een gebouw voor N.V. Machinehandel "Mahez" in Amsterdam, het zendgebouw van de wereldomroep in Lopik en het Gemeenschappelijk Administratiekantoor (GAK) in Amsterdam²

Ondanks het feit dat er op het terrein van fabrieksbouw in de eerste helft van de twintigste eeuw belangrijke stappen waren gezet leed de sector aan een onverminderd slecht imago. De 'echte' architecten ontwierpen liever woningen of openbare gebouwen. Algemeen werd de industrie gezien als het minst toegankelijke terrein voor architectuur. Dit omdat het vanwege het primaat van de technische eisen en de financiën geen ruimte zou geven aan artistieke aspiraties van een architect. Toch viel voor een aantal architecten hun carrière samen met de steeds groeiende vraag naar industriële- en bedrijfsgebouwen. In Nederland ontwierpen, naast Merkelbach, Brinkman & Van der Vlugt, Bodon en Van Embden in de jaren dertig bedrijfsgebouwen. Dit werd allerm minst als een 'normale' of respectabele taak gezien. Merkelbach was degene die zich vervolgens gedwongen voelde het bewijs te leveren dat het tegenovergestelde waar was. "Niet zo lang geleden ontdekte men 'de woning' als het element waarmee een wijk kan worden opgebouwd. Het is te wensen, dat men thans binnenkort de fabriek en werkplaats zal ontdekken en analyseren om met dit element een nieuwe industriewijk op te bouwen, die niet alleen aantrekkelijk is voor de industrieel, die daarin de arbeid doet verrichten, doch vooral een goed bedrijf vormt voor degene, die daarin de arbeid moet verrichten".³ Naast het sociale oogpunt was er ook een zakelijke motivatie om aandacht te schenken aan bedrijfsarchitectuur. Als het welbevinden en de gezondheid van de arbeiders verbeterde kon ook de arbeidsproductiviteit verhoogd worden.

1 NAI, *De 8 en Opbouw*, <http://zoeken.nai.nl/CIS/archief/9>

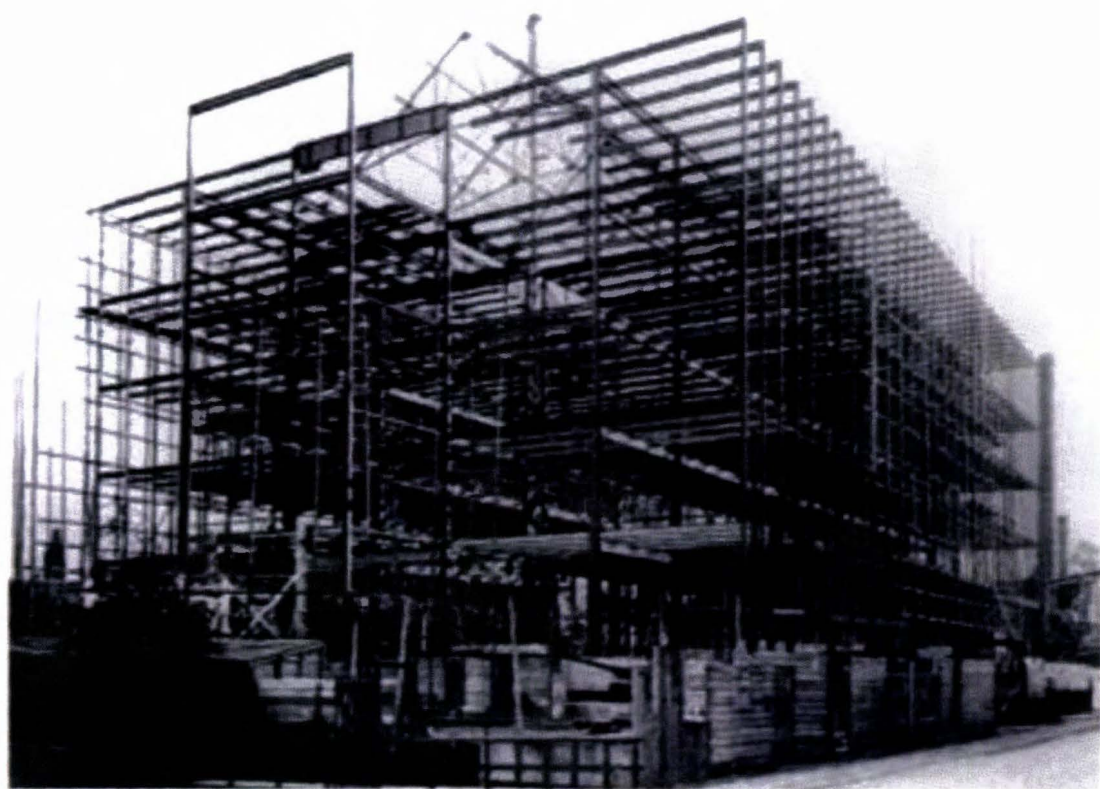
2 B. Rebel (e.a.), *Ben Merkelbach, Architect en stadsbouwmeester*, Amsterdam, 1994

3 B. Merkelbach, *Industriebouw als architectonisch-stedebouwkundig probleem*, *De 8 en Opbouw*, 1942, p.29-32

De discussie verstomde door het complete verlies aan relevantie als gevolg van de vele verwoestingen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Direct na de oorlog werd aan het herstel en de nieuwbouw van deze gebouwen absolute prioriteit gegeven. De industrie vormde een speerpunt in de economische wederopbouw van Nederland en zowel aan de stedenbouwkundige als architectonische vormgeving werd veel belang gehecht.

De wederopbouw leverde voor De Vries Robbé een overvolle orderportefeuille. In 1956, toen het 75-jarige bestaan uitbundig werd gevierd, was De Vries Robbé onbetwist het grootste bedrijf in zijn soort in Nederland. Maar aan het eind van de jaren zestig begon de groei van het ingeslapen bedrijf te stagneren. Gewend aan de oude glorie waren de vitale commerciële gedachten verloren gegaan. Het bedrijf kwam in 1969, via een eerste verkoop aan Billiton, in handen van Shell. Deze wilde het weer snel verkopen en vond het snel expanderende Nederhorst-concern bereid tot koop. Achteraf bleek De Vries Robbé een kat in de zak. Er werden geen winsten maar grote verliezen, eind 1975 rond de 65 miljoen, gedraaid. Maar ook met Nederhorst zelf ging het slechter tijdens de crisis van de jaren zeventig. Door de oliecrisis daalde wereldwijd de vraag naar staal en daalde de productie met een derde. De Vries Robbé, niet gelieerd aan een zuil in de samenleving noch verbonden met invloedrijke politieke kopstukken, kon niet rekenen op geld uit de steunoperatie van de Staat en moest in 1976 het licht uitdoen.⁴

W
FDKANTOOR
LIPS TE
DHOVEN, 1926

ARCHITECTONISCHE ANALYSE

De reden voor deze analyse van de gebouwen als deel van het onderzoek is om te proberen de relatie tussen historische en culturele maatschappelijke situatie van Nederland en de architectonische kwaliteiten van het gebouw bloot te leggen.

Hiervoor wordt een kritisch instrumentarium geleend van het vak Architectuur Analyse. De gebouwen zullen zowel op hun gebruiksstructuur als hun draagstructuur geanalyseerd worden om de onderlegger van de materialisatie en de ruimtelijke kwaliteiten in beeld te krijgen. De architectonische representatie kan in de conclusie dan gekoppeld worden aan het maatschappelijk milieu waaruit deze voortkomt.

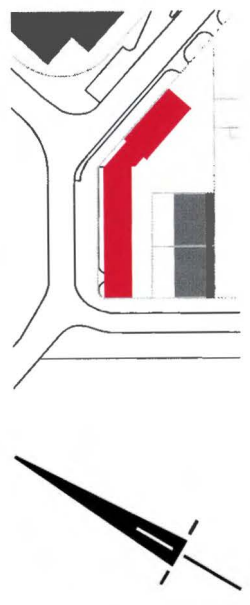
PROJECTBESCHRIJVING

De officiële opening van de vestiging in Eindhoven heeft enige jaren na de ingebruikname plaatsgevonden. In 1951 was reeds de eerste tijdelijke bebouwing op de strategische plek aan weg en water gebouwd. Na de bevrijding van Brabant en Limburg was gebleken dat het bedrijf voor de wederopbouw van de vele verwoeste gebouwen in Eindhoven belangrijk werk kon verrichten. Tijdens de wederopbouwperiode werd op de schaal van heel Nederland de industrialisatie gestimuleerd. Al tijdens de economische crisis van de jaren dertig had men de noodzaak daartoe ingezien. De voorspelde bevolkingsgroei had duidelijk gemaakt dat de agrarische sector in de toekomst onmogelijk als hoofdbron van inkomsten te beschouwen zou zijn. Bovendien zorgde ook al in het interbellum de beginnende globalisatie voor een verplaatsing van de productie van textiel en de zware industrie naar lagelonenlanden in Zuid-Europa en Azië. Na de oorlog werd aan de bestaande argumenten een aantal toegevoegd.¹ Het industrialisatieproject begon in 1949, toen de eerste Marshall-gelden uit de VS werden overgemaakt. Om het handelstekort en de industriële ouderwetsheid te boven te komen werd een aantal ontwikkelingsregio's aangewezen. Noord-Brabant was als economisch zwakke regio met een sterke bevolkingsgroei bij uitstek een provincie waarop het industrialisatiebeleid zich richtte, met een enorme economische, sociale en mentale stroomversnelling tot gevolg.² Bij de De Vries Robbé werd besloten tot een zodanige uitbreiding dat er van een zelfstandig werkende constructiewerkplaats kon worden gesproken. Een beslissing die mede was gebaseerd op de vaste opdrachtenstroom die sinds 1914 binnenkwam van Philips. Er kan zelfs gesteld worden dat de snelle groei van Philips in de twintiger jaren aanleiding is geweest om met de fabricage van verplaatsbare scheidingswanden -de normaalwand- te beginnen. Een product dat ook in de eigen organisatie toegepast werd. Dit vergde een constructie in een bepaald stramien waarop aangesloten kan worden. Iets wat is terug te zien in de eerste gebouwen uit de jaren vijftig van De Vries Robbé aan de Beatrixhaven. In de jaren zestig is er door een lokale architect, M. L. de Pauw Arch. B.N.A., nog een uitbreiding verzorgd aan de Lodewijkstraat. Doch niet lang daarna ging het bedrijf failliet en de productiehallen werden al binnen enkele jaren gesloopt. De kantoorgebouwen hebben daarna verschillende eigenaren gekend. Tegenwoordig is de eigenaar/gebruiker Beltech, een innovatief bedrijf dat een niche heeft gevonden in camera gestuurde robots, een voorbeeld van kennisintensieve maakindustrie. De overtollige ruimte wordt of verhuurd aan creatieve bedrijven staat leeg.

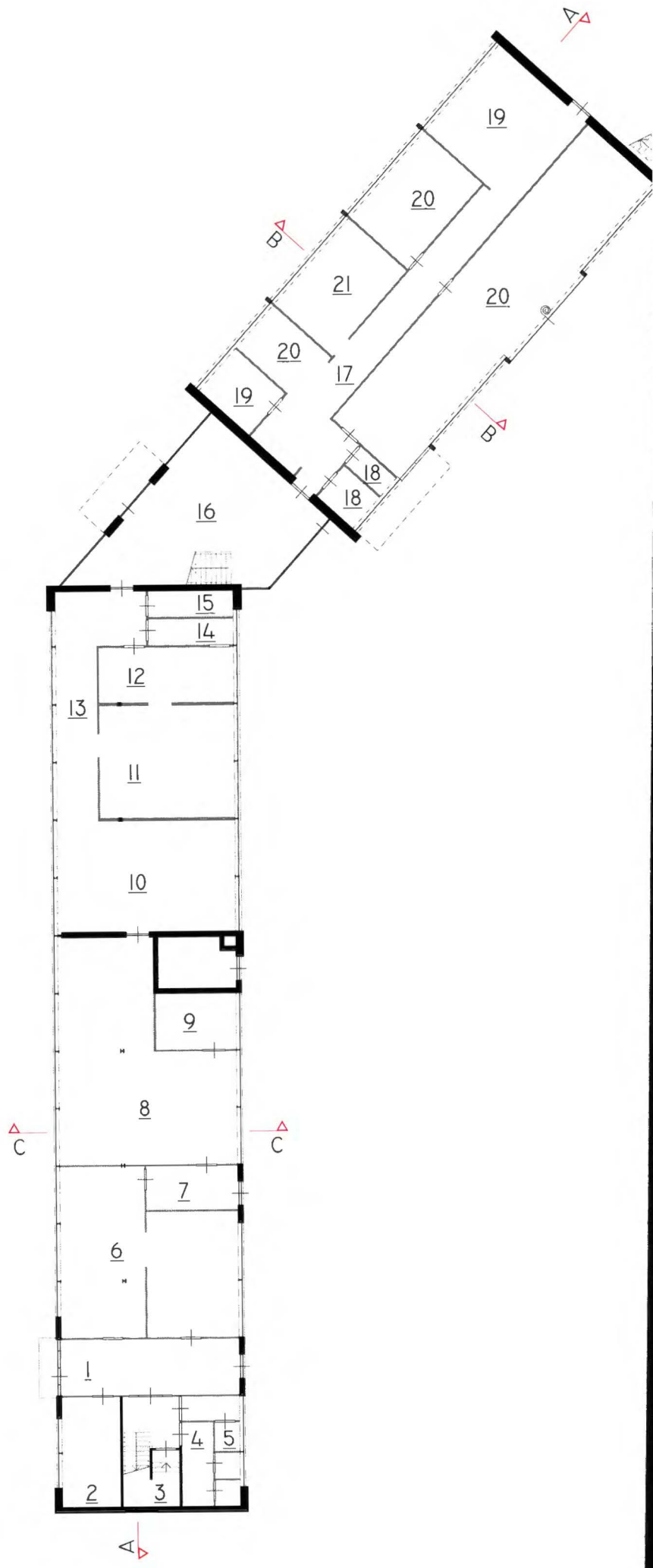
APRIL 1953
NING VESTIGING
HOVEN

1 M. Provoost, *Hugh Maaskant, architect van de vooruitgang*, RUG, 2003
2 D. Sijmons, *'Brabant: een mogelijke voortzetting'*, Amsterdam, 1998

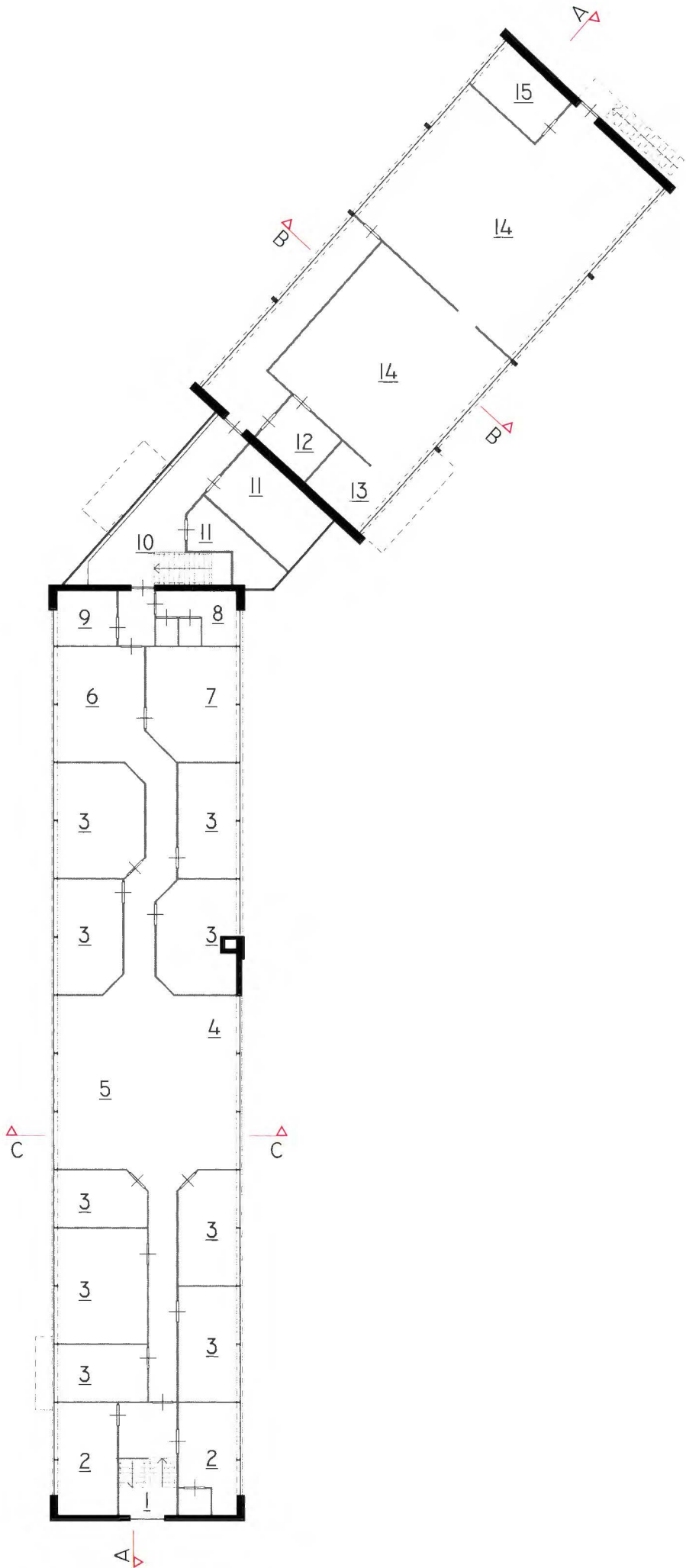
SCHAAL 1:250
 - = NIET GEBRUIKT

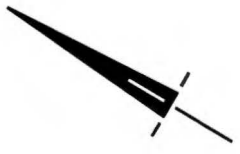
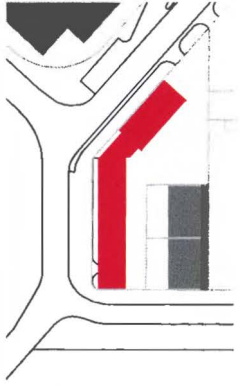

- 1 HAL
- 2 -
- 3 -
- 4 WC
- 5 -
- 6 -
- 7 NOODUITGANG
- 8 FOTOSTUDIO
- 9 KAST
- 10 KANTOOR
- 11 KANTOOR
- 12 VERGADERUIMTE
- 13 GANG
- 14 PANTRY
- 15 WC
- 16 HAL
- 17 GANG
- 18 -
- 19 OPSLAG
- 20 WERKPLAATS
- 21 DONKERE KAMER

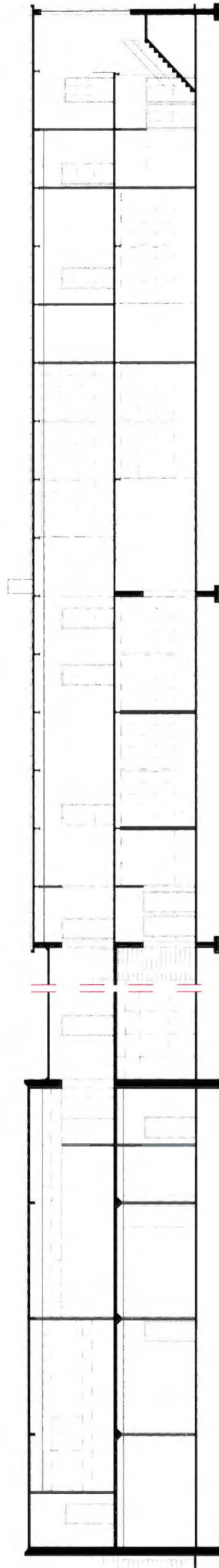
BEGANE GROND

L
 SLAG
 NTOOR
 NTRY
 NCHCORNER
 ONZAAL
 TVANGSTRUIMTE
 C
 RGING
 AL
 NTVANGSTRUIMTE
 ANTRY
 OFTKANTOOR
 RGING
 IEPING

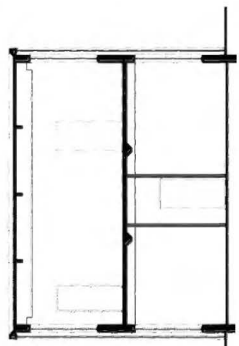
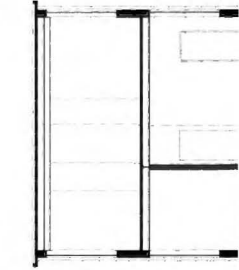

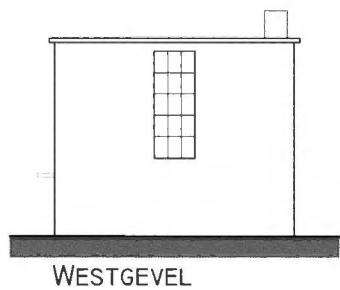
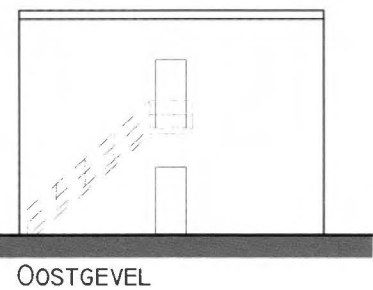
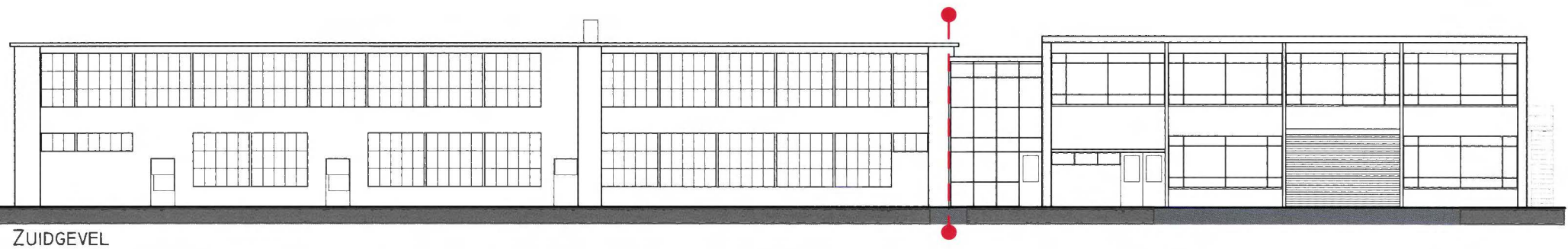
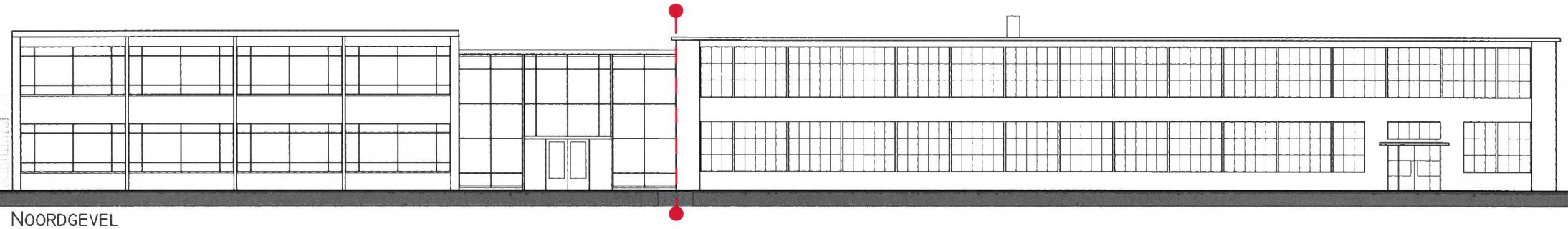

SCHAAL 1:250

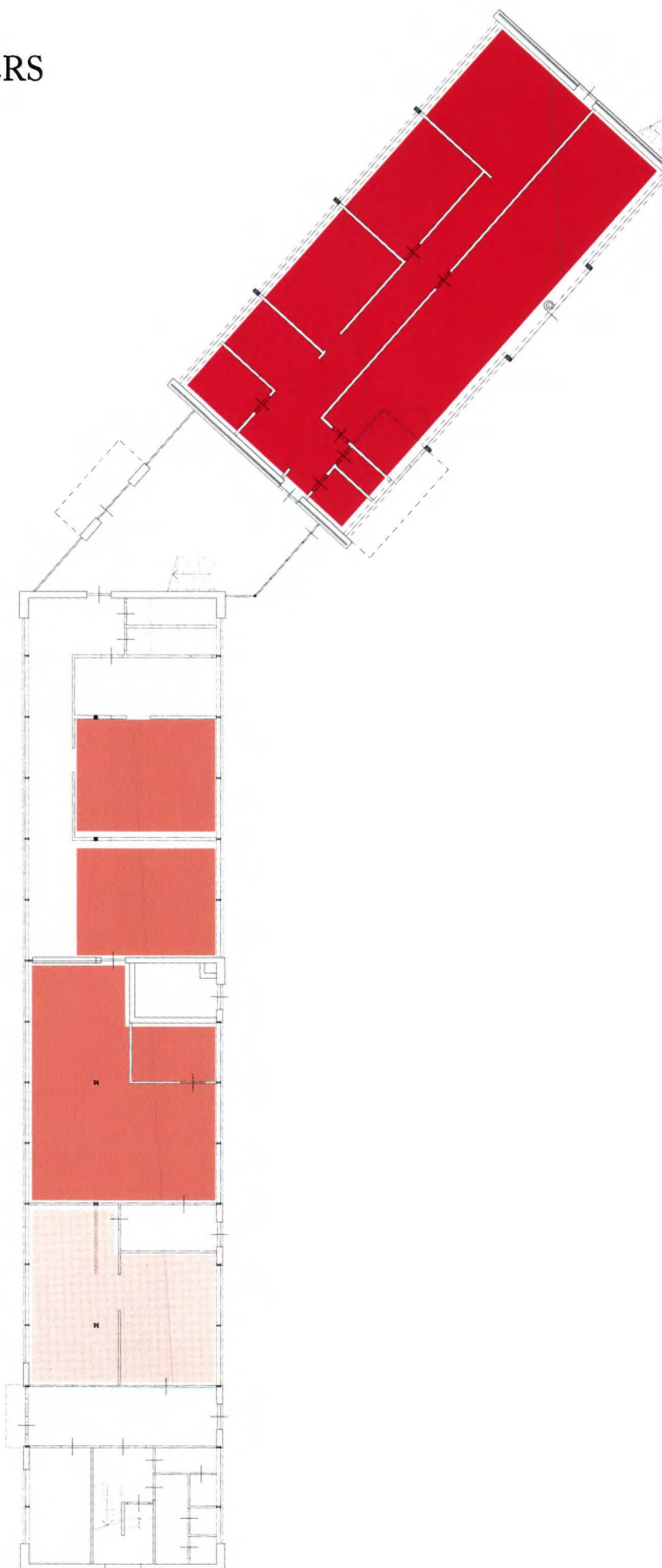

LANGSDOORSNEDE AA

GEBRUIKERS

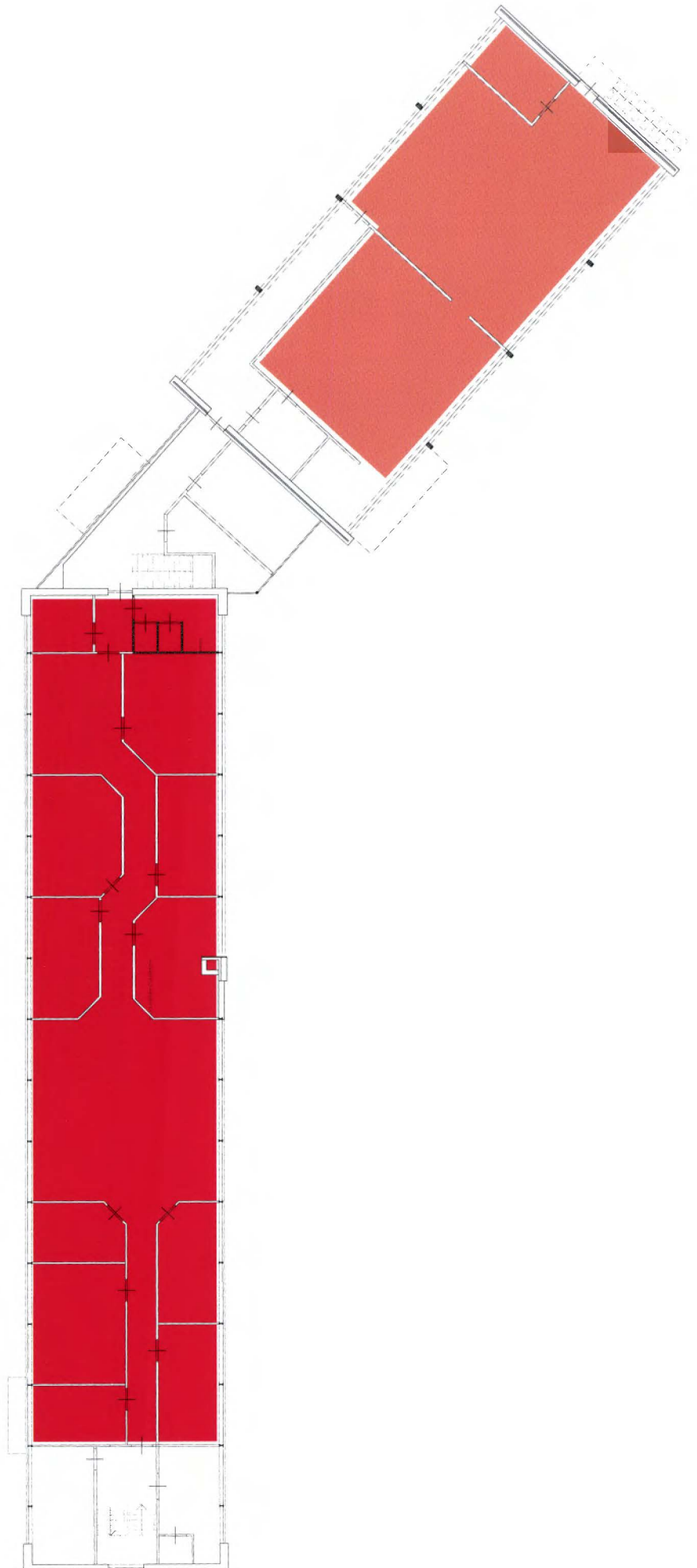

**BELTECH VISION
SYSTEM**

**PR-BUREAU,
FOTOSTUDIO,
BEELDBEWERKING,
RECLAMEBUREAU**

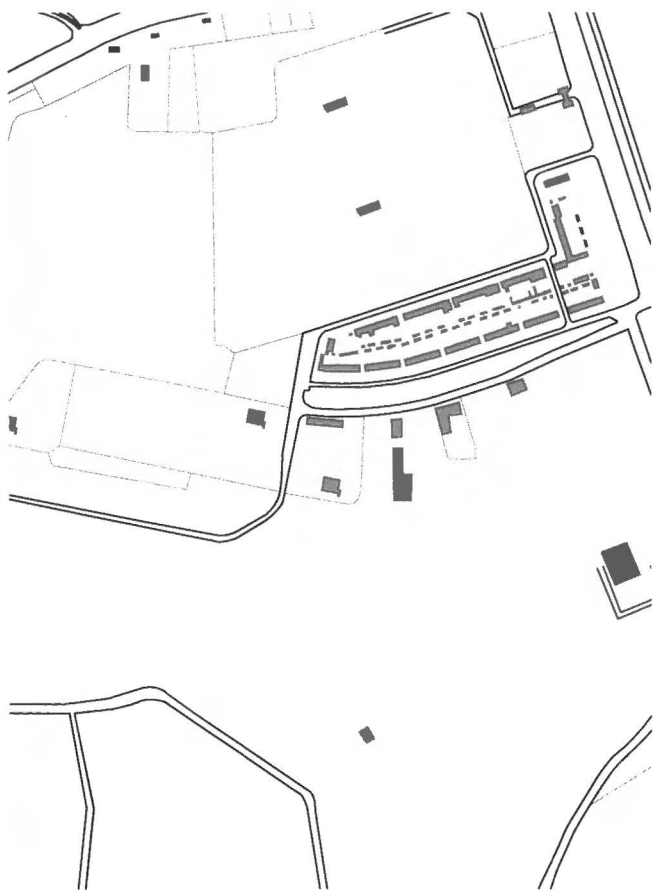
LEEGSTAND

BEGANE GROND

CONTEXT

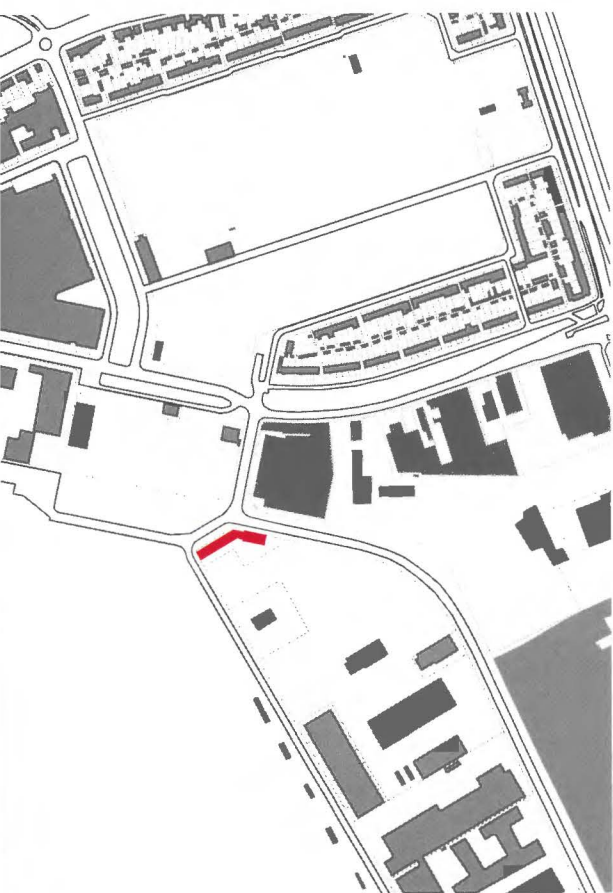
TRANSFORMATIE

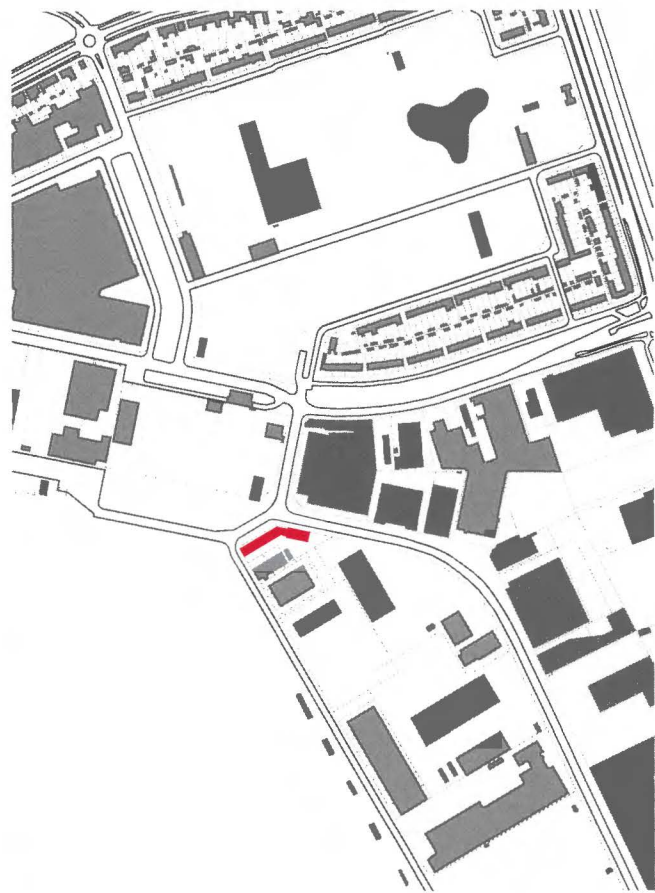
SITUATIE 1949

SITUATIE 1972

SITUATIE 1984

SITUATIE 2011

CONTEXT

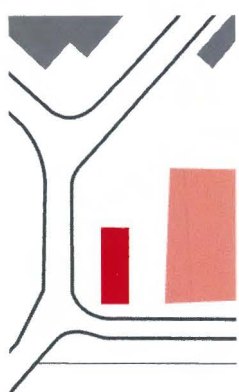
MORFOLOGIE

Aan het kanaal liggen vanwege de grootschalige industriële bedrijvigheid van oudsher grote open kavels. Deze werden gebruikt voor open opslag en transport van goederen. Langzamerhand krimpt deze industrie hier letterlijk ineen. Alleen het gedeelte tussen de brug en de keerkom, het middelste veld, maakt nog actief gebruik van het kanaal.

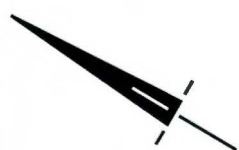
BIEDS-
MORFOLOGIE:
WBLOKKEN EN
WVVELDEN

TRANSFORMATIE

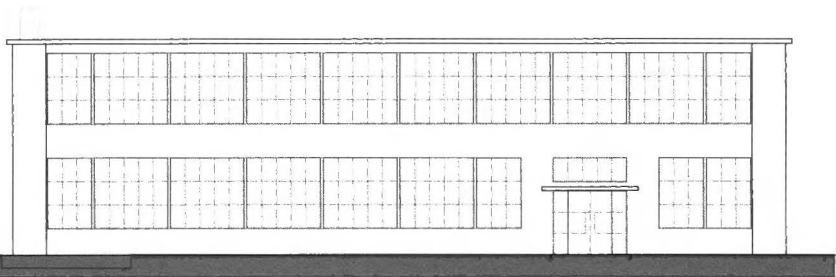
1952 EERSTE STEEN

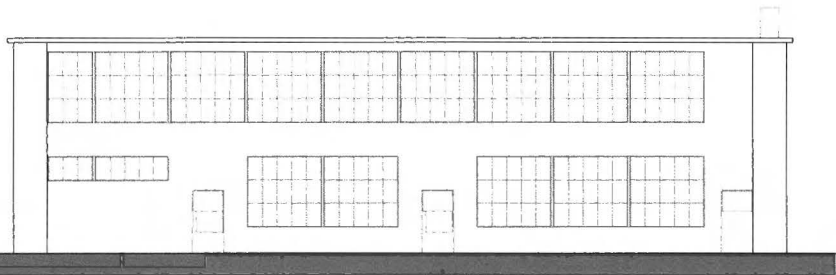
SCHAAL 1:250

SITUATIE 1952

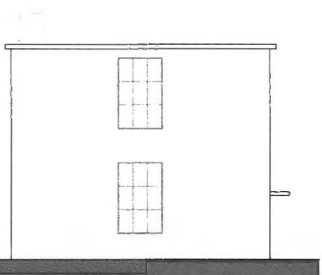

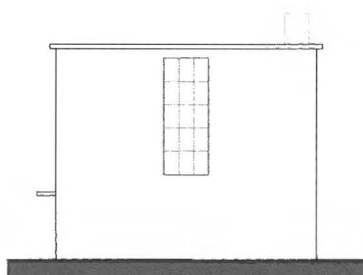
NOORDGEVEL

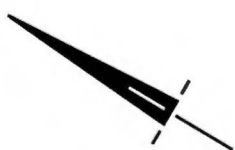
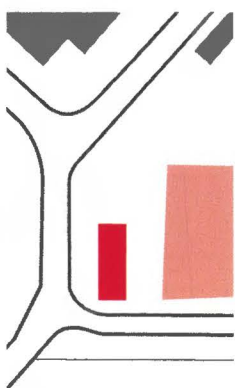
ZUIDGEVEL

OOSTGEVEL

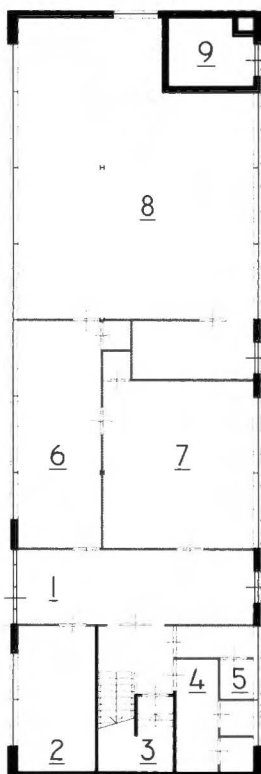
WESTGEVEL

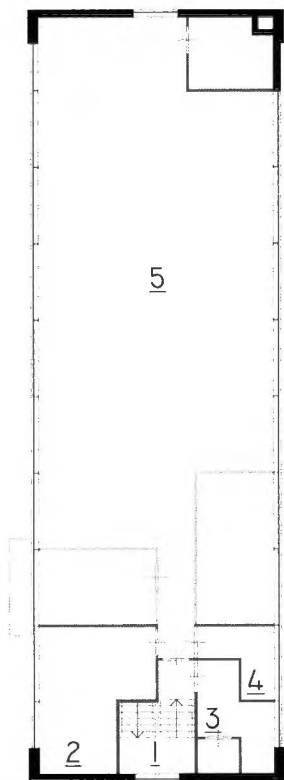
SCHAAL 1:250

- 1 HAL
- 2 SPREEKKAMER
- 3 KLUIS
- 4 WC HEREN
- 5 WC DAMES
- 6 LOONADMINISTRATIE
- 7 PRIVEKANTOOR
- 8 ADMINISTRATIE
- 9 KETELHOK

BEGANE GROND

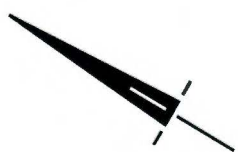
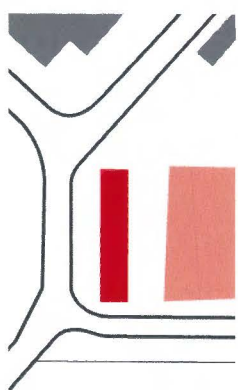

AL
ARCHIEF
WC
GARDEROBE
TEKENKAMER
RDIEPING

TRANSFORMATIE

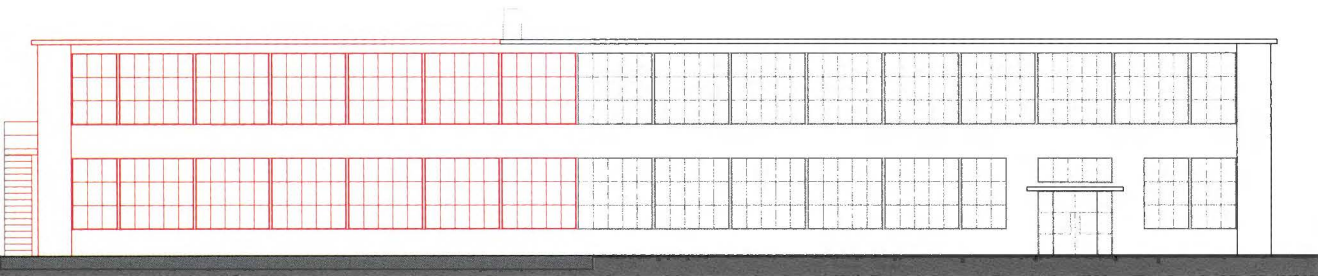
1953 TOEVOEGING

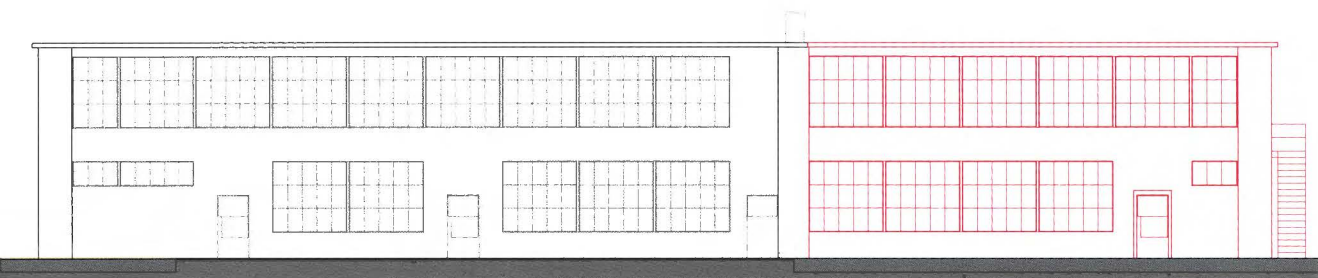
SCHAAL 1:250

SITUATIE 1955

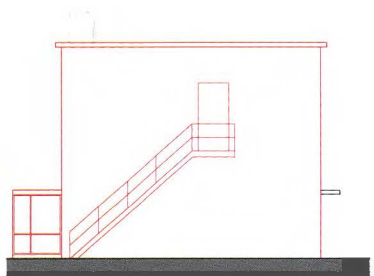

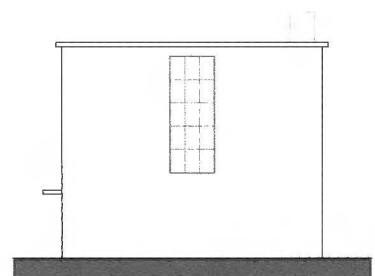
NOORDGEVEL

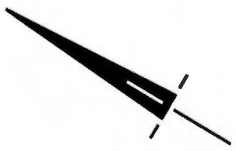
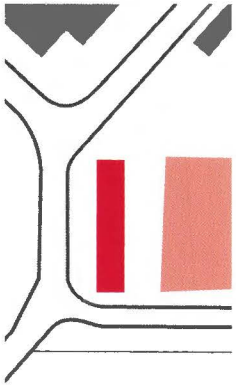
ZUIDGEVEL

OOSTGEVEL

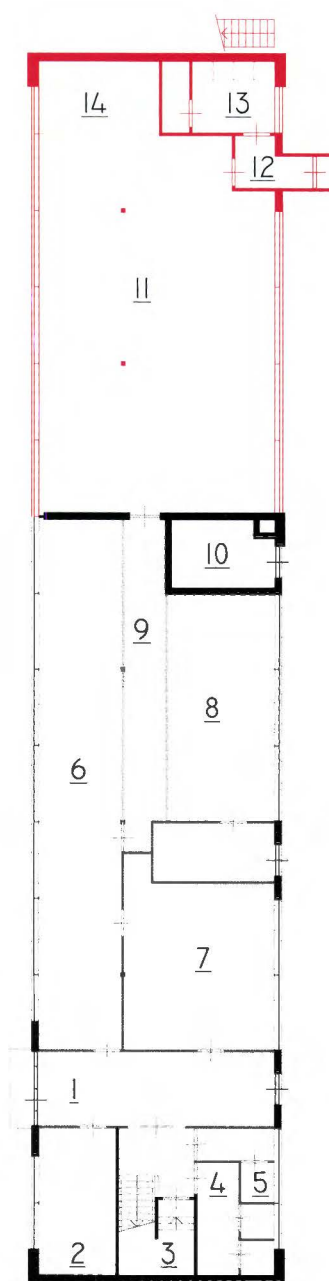
WESTGEVEL

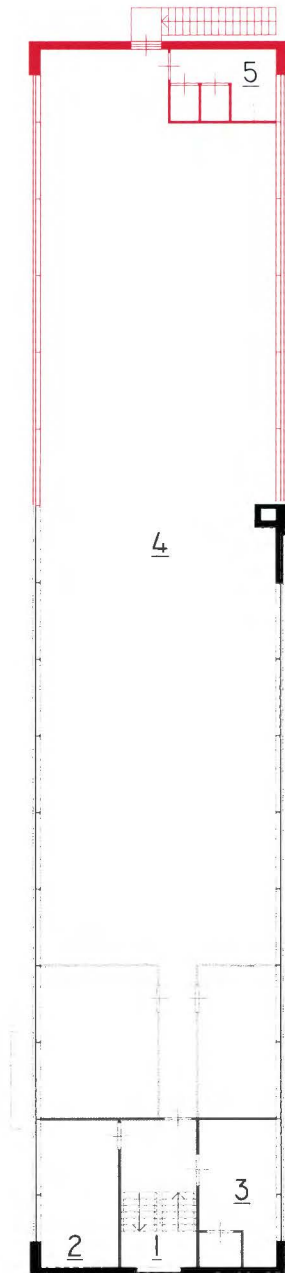
SCHAAL 1:250

- 1 HAL
- 2 SPREEKKAMER
- 3 KLUIS
- 4 WC HEREN
- 5 WC DAMES
- 6 LOONADMINISTRATIE
- 7 PRIVEKANTOOR
- 8 ADMINISTRATIE
- 9 GANG
- 10 C.V.
- 11 SCHAFTLOKAAL
- 12 TOCHTPORTAAL
- 13 WC
- 14 KEUKEN

BEGANE GROND

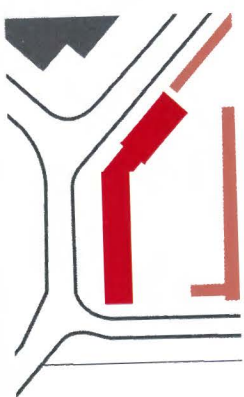

AL
RCHIEF
VC
EKENKAMER
VC
RDIEPING

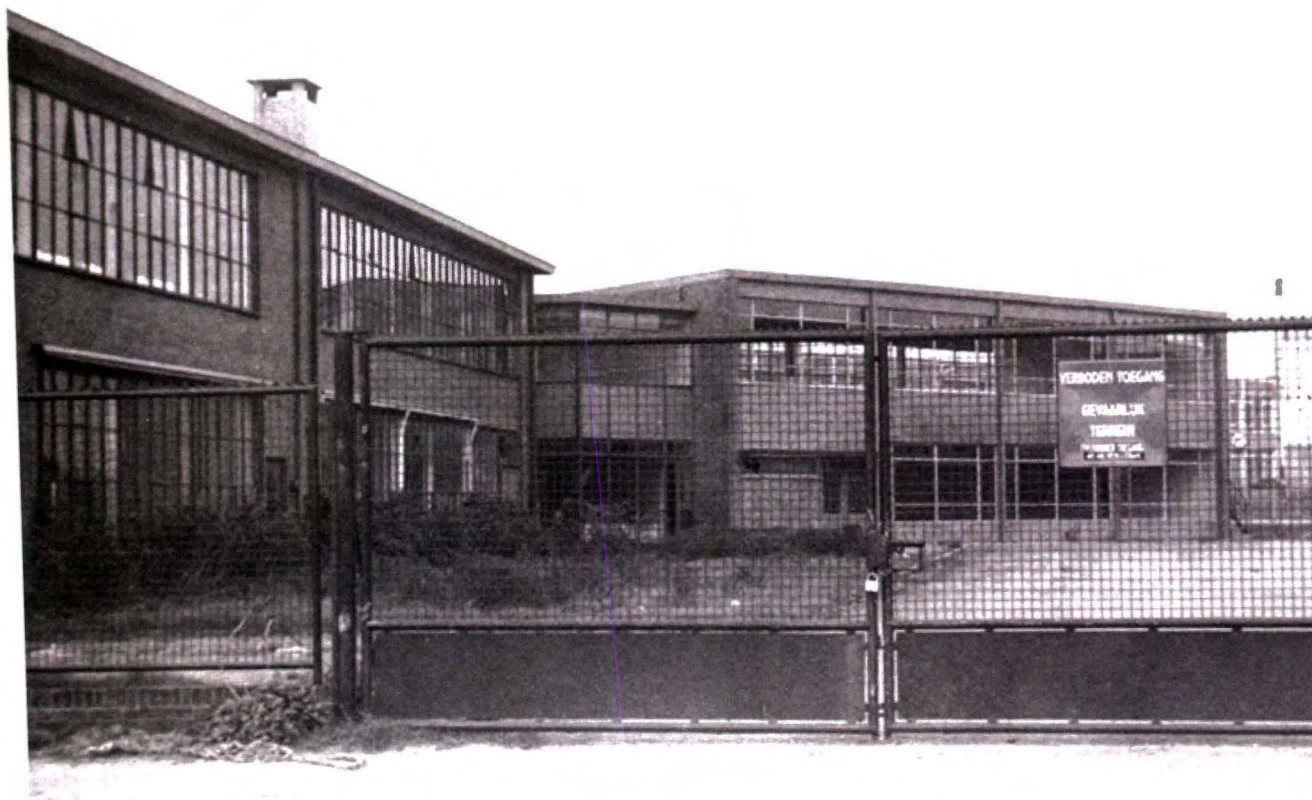
TRANSFORMATIE

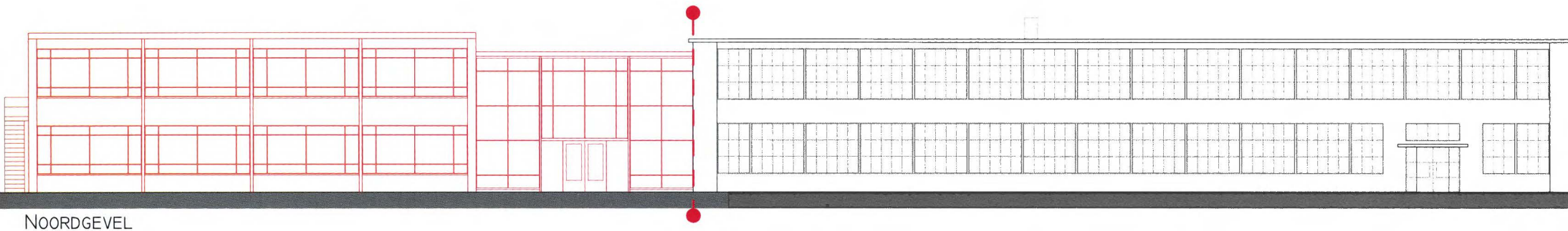
1963 UITBREIDING

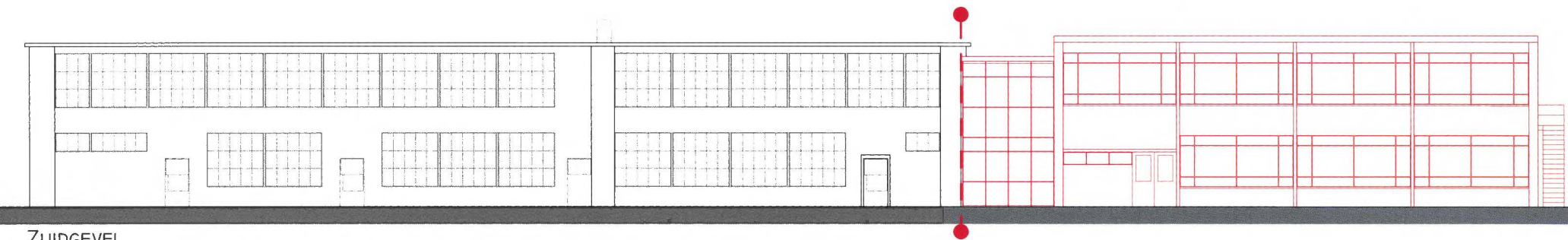
SCHAAL 1:250

LEEGSTAND
JAREN '70

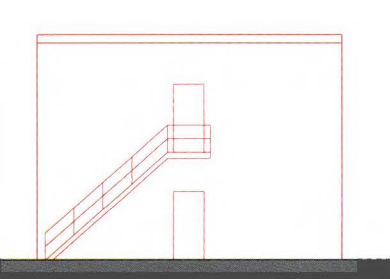

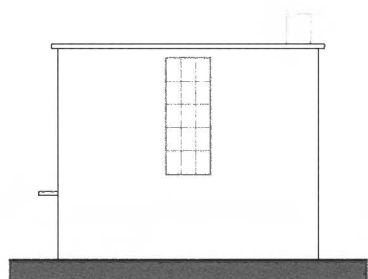
NOORDGEVEL

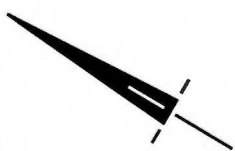
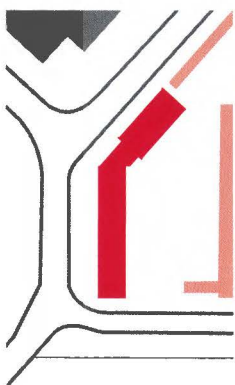
ZUIDGEVEL

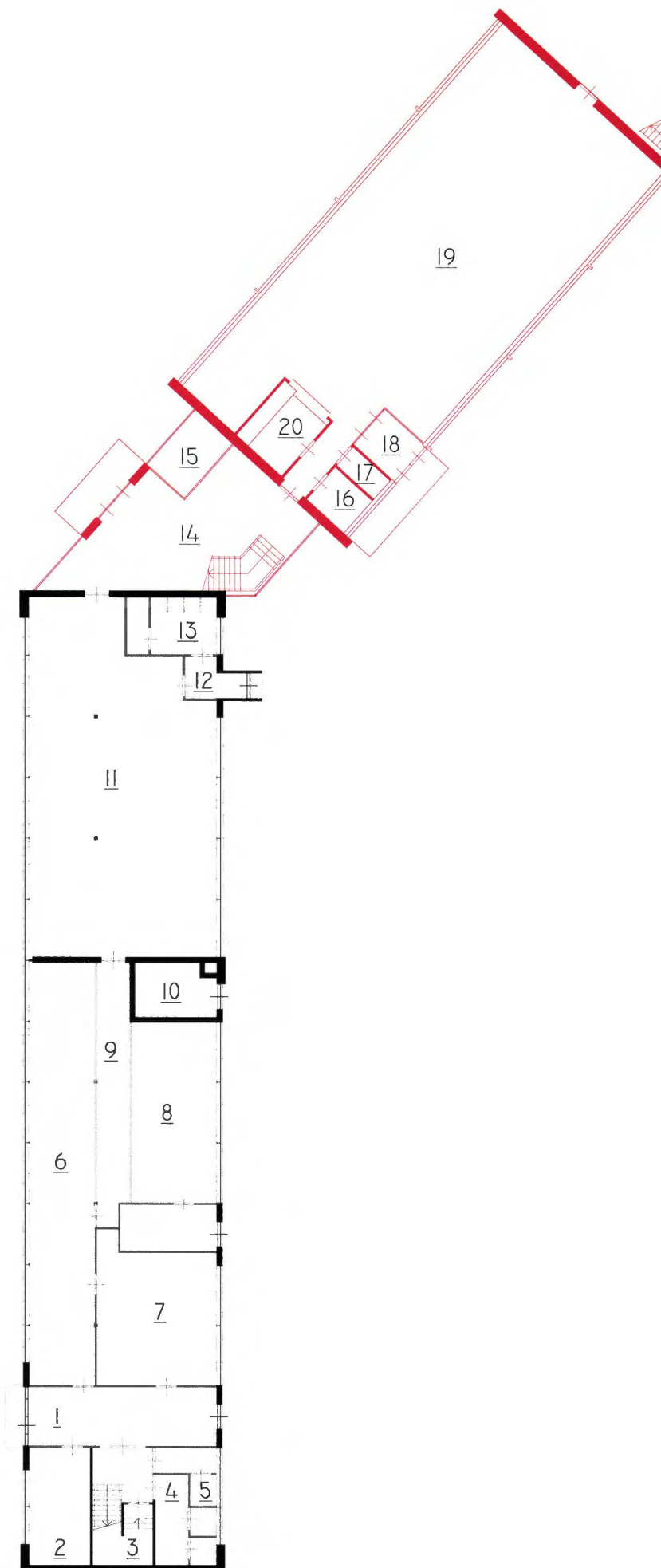
OOSTGEVEL

WESTGEVEL

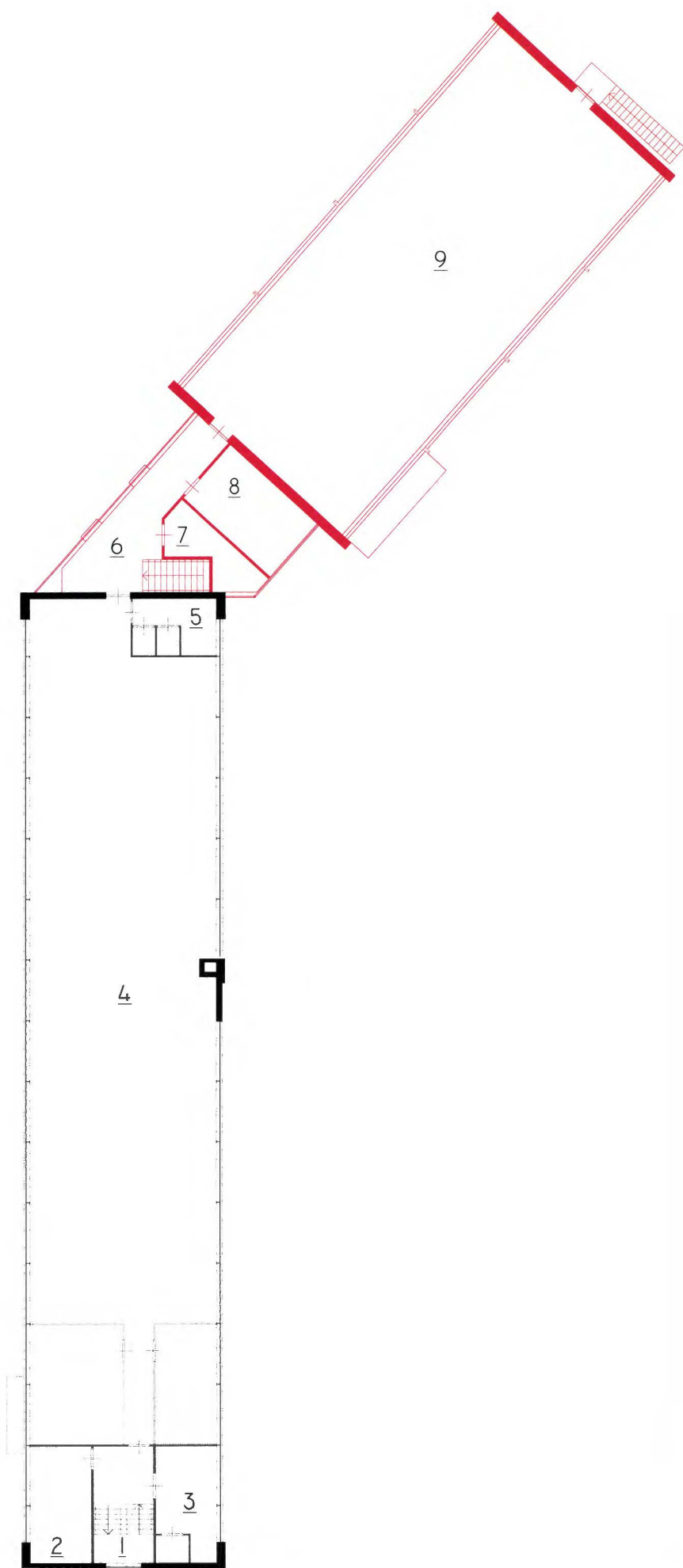
SCHAAL 1:250

- 1 HAL
- 2 SPREEKKAMER
- 3 KLUIS
- 4 WC HEREN
- 5 WC DAMES
- 6 LOONADMINISTRATIE
- 7 PRIVEKANTOOR
- 8 ADMINISTRATIE
- 9 GANG
- 10 C.V.
- 11 KANTOOR
- 12 TOCHTPORTAAL
- 13 WC
- 14 ENTREEHAL
- 15 RECEPTIE
- 16 VOORRAADKAST
- 17 BERGING
- 18 TOCHTPORTAAL
- 19 KANTINE
- 20 KEUKEN

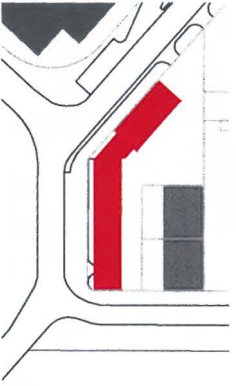
BEGANE GROND

HAL
 ARCHIEF
 WC
 TEKENKAMER
 WC
 HAL
 GARDEROBE
 CHEF TEKENKAMER
 LEERLING TEKENKAMER
 RDIEPING

TRANSFORMATIE

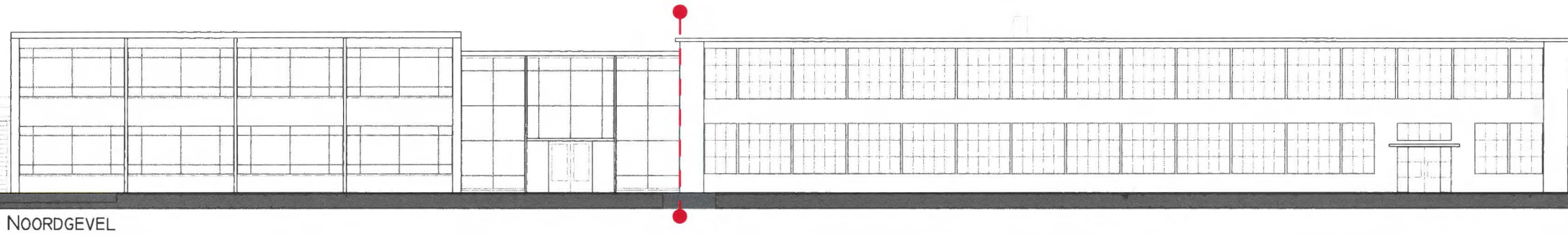
2012 GEBRUIKSSPOREN

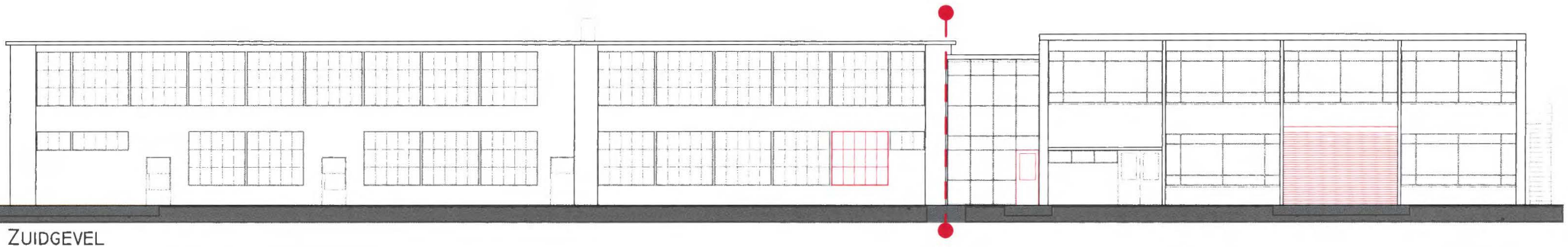
SCHAAL 1:250

SITUATIE 2012

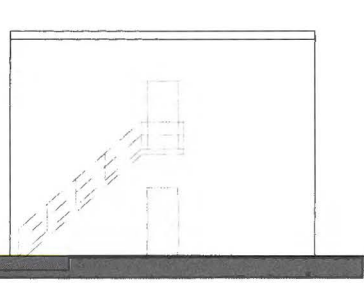

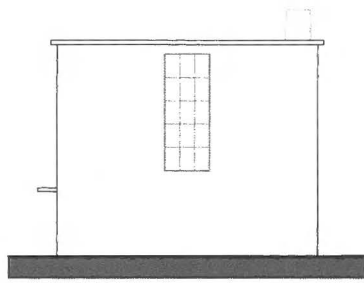
NOORDGEVEL

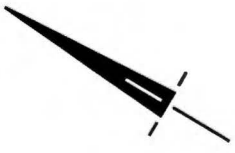
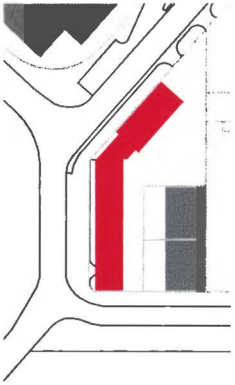
ZUIDGEVEL

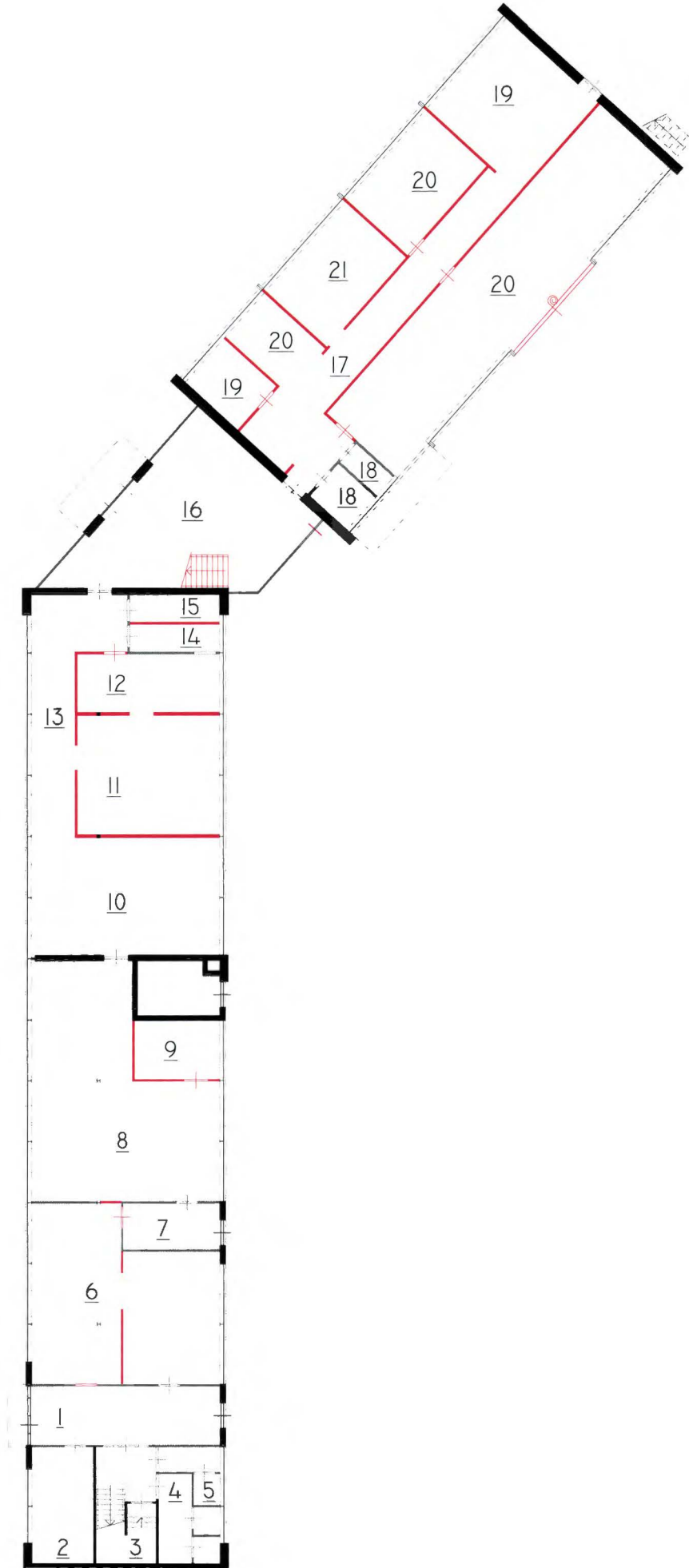
OOSTGEVEL

WESTGEVEL

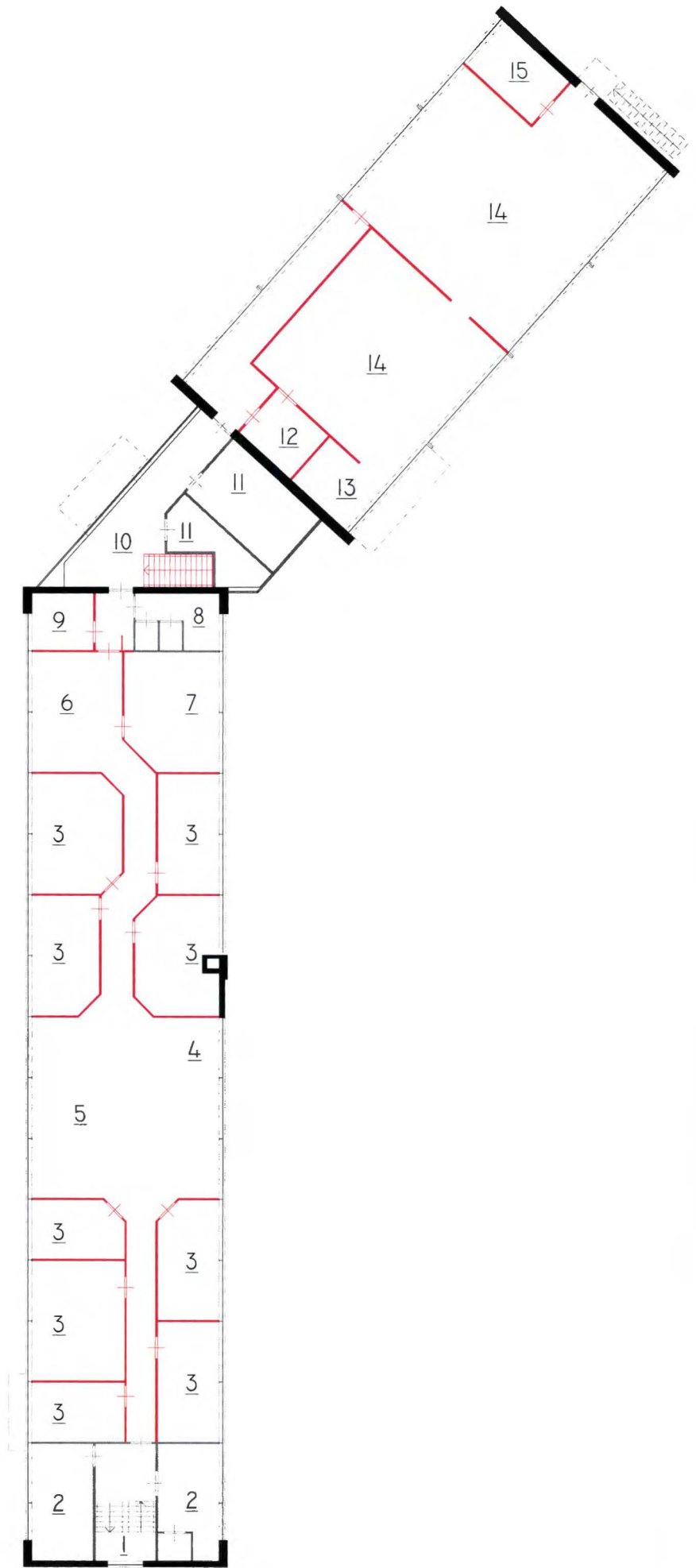

SCHAAL 1:250
 - = NIET GEBRUIKT

- 1 HAL
- 2 -
- 3 -
- 4 WC
- 5 -
- 6 -
- 7 NOODUITGANG
- 8 FOTOSTUDIO
- 9 KAST
- 10 KANTOOR
- 11 KANTOOR
- 12 VERGADERRUIMTE
- 13 GANG
- 14 PANTRY
- 15 WC
- 16 HAL
- 17 GANG
- 18 -
- 19 OPSLAG
- 20 WERKPLAATS
- 21 DONKERE KAMER

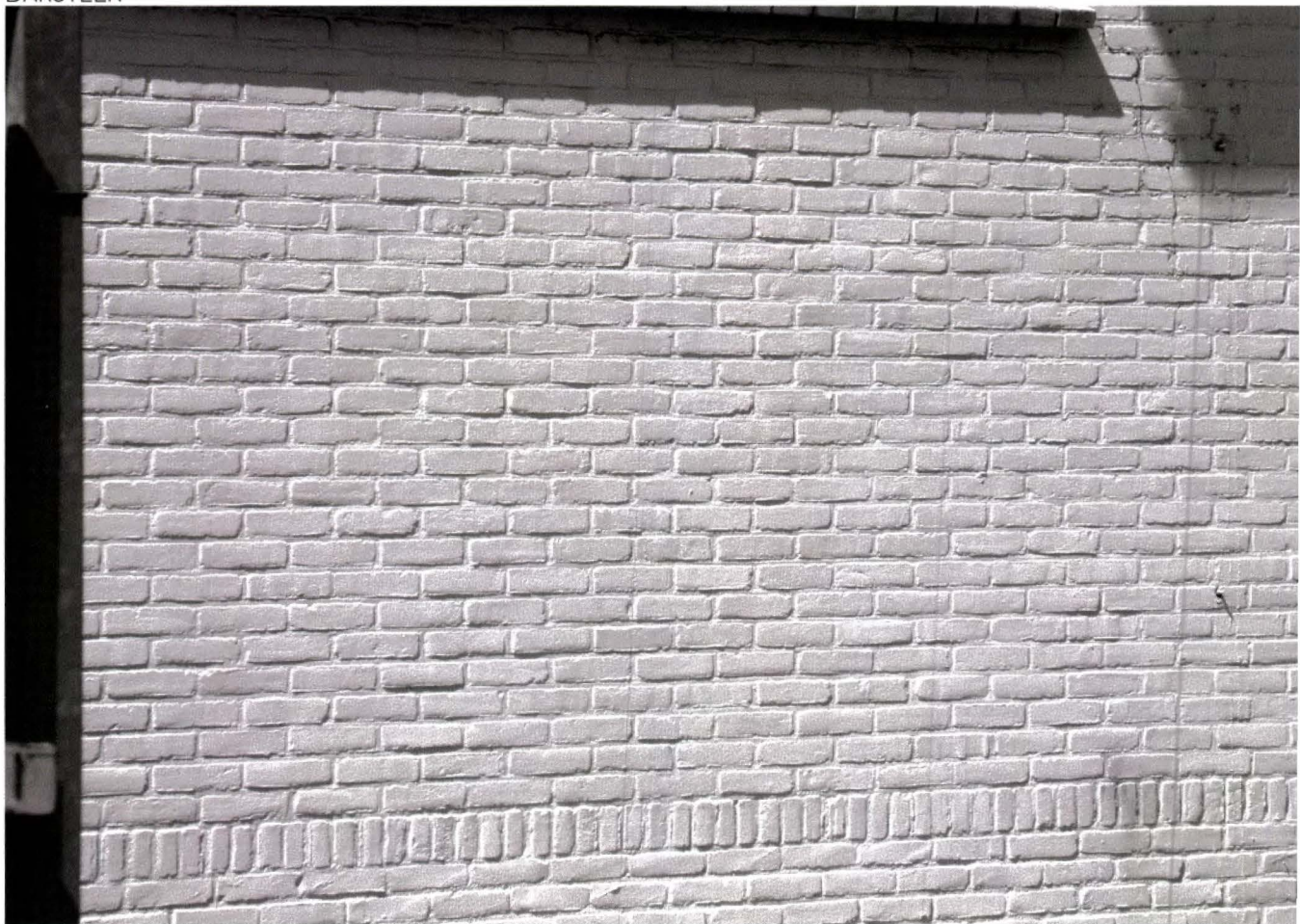
BEGANE GROND

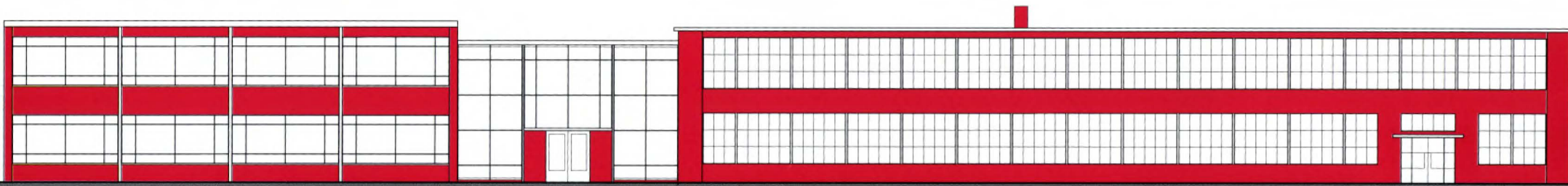

- HAL
- OPSLAG
- KANTOOR
- PANTRY
- LUNCHCORNER
- TOONZAAL
- ONTVANGSTRUIMTE
- WC
- BERGING
-) HAL
-
- ! ONTVANGSTRUIMTE
-) PANTRY
- ! LOFTKANTOOR
-) BERGING
- ERDIEPING

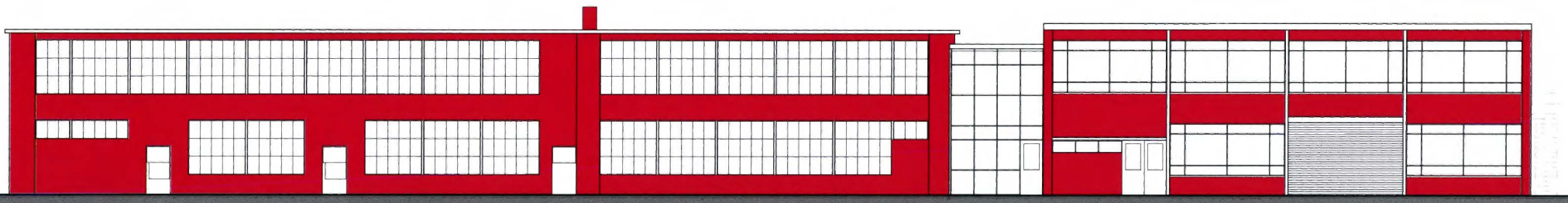
EXTERIEUR MATERIAAL

BAKSTEEN

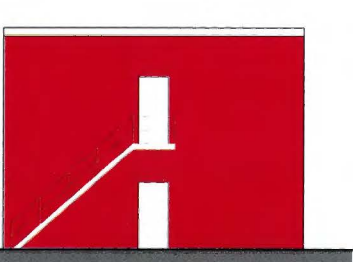

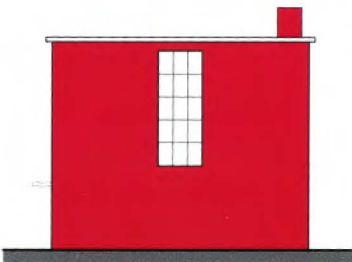
NOORDGEVEL

ZUIDGEVEL

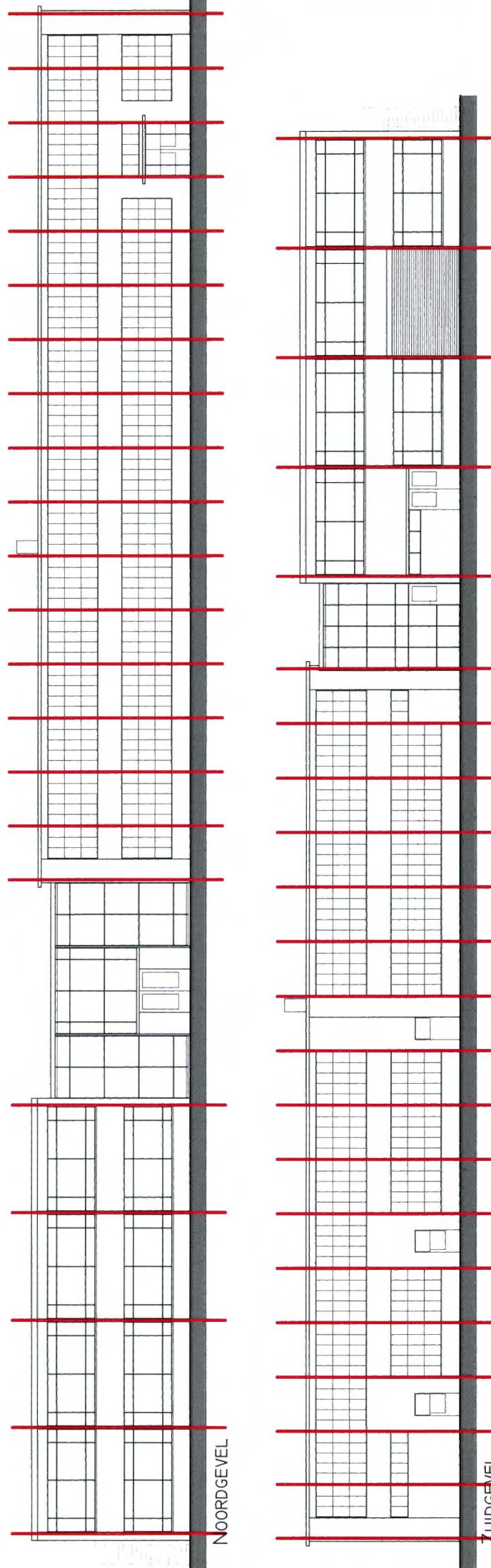

OOSTGEVEL

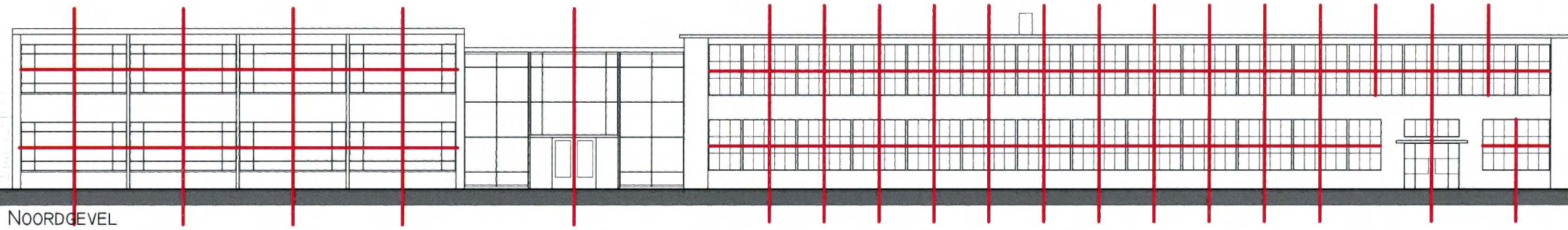
WESTGEVEL

EXTERIEUR
STRAMIEN

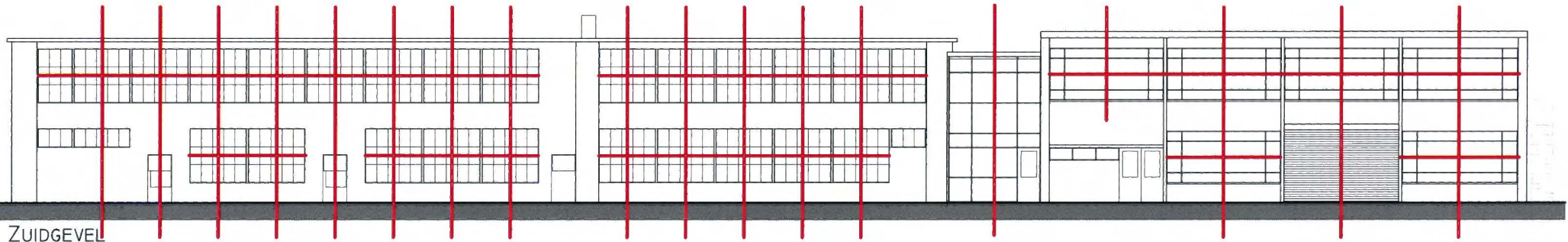

NOORDGEVEL

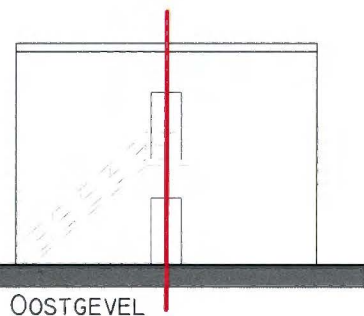
ZUIDGEVEL

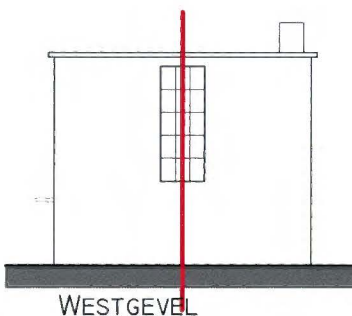
NOORDGEVEL

ZUIDGEVEL

OOSTGEVEL

WESTGEVEL

INTERIEUR

IMPRESSIE

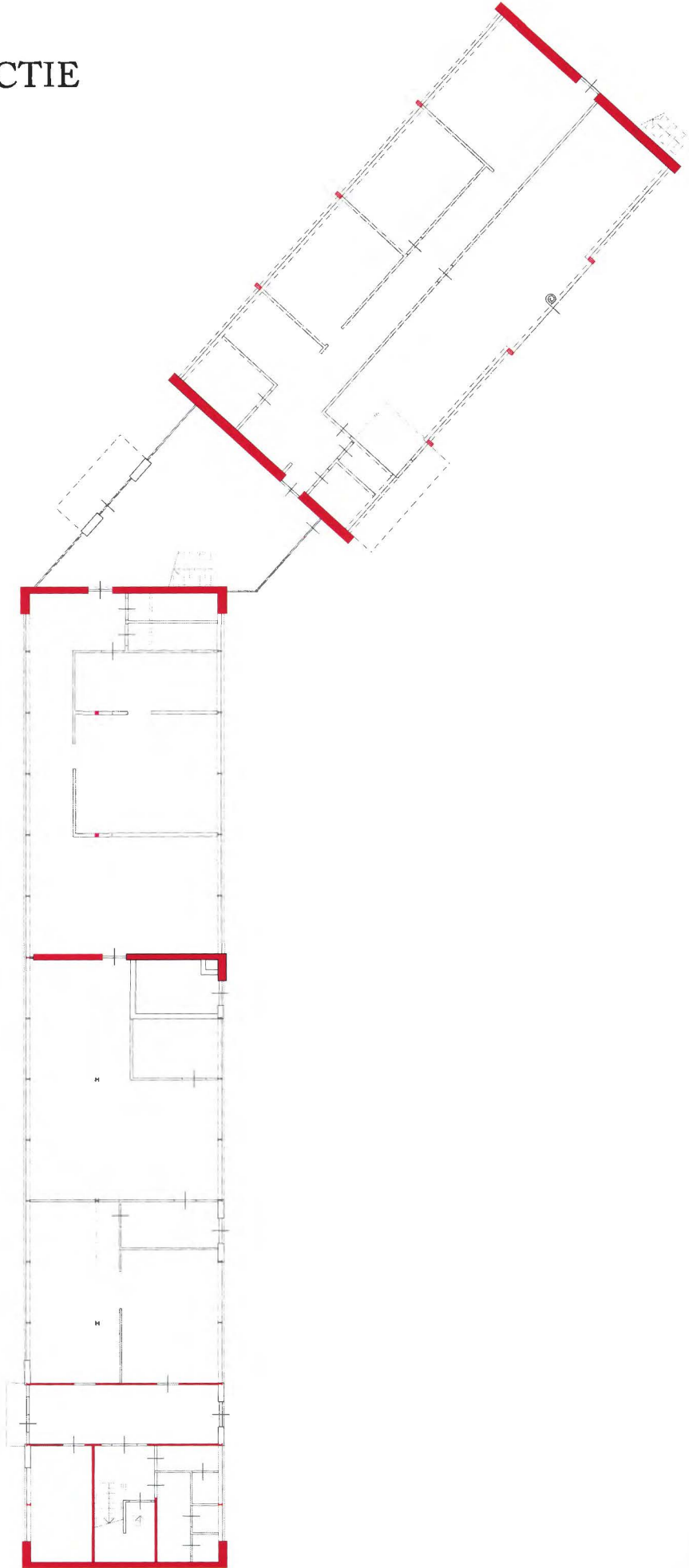
LOFTKANTOOR
(GEBOUW '63)

KANTOOR
(GEBOUW '52/'53)

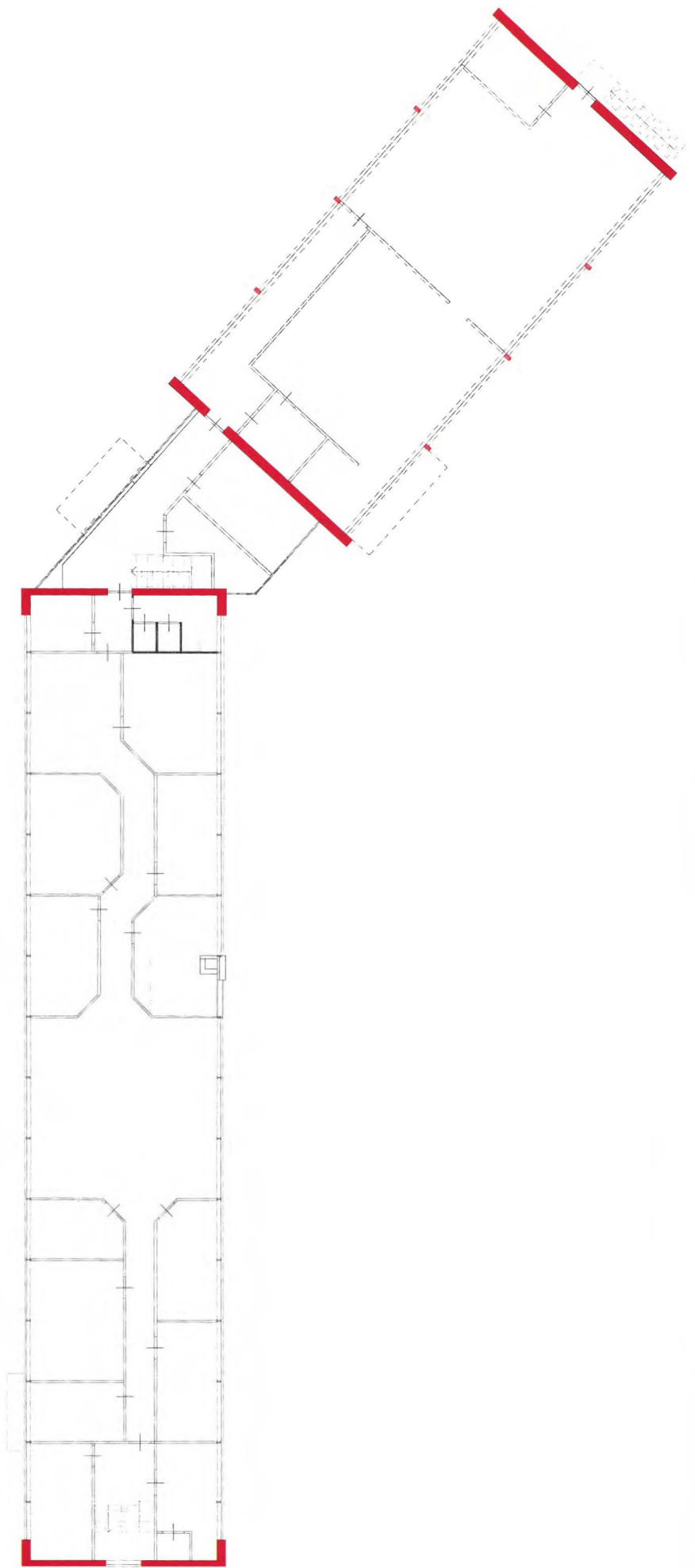
INTERIEUR CONSTRUCTIE

SCHAAL 1:250

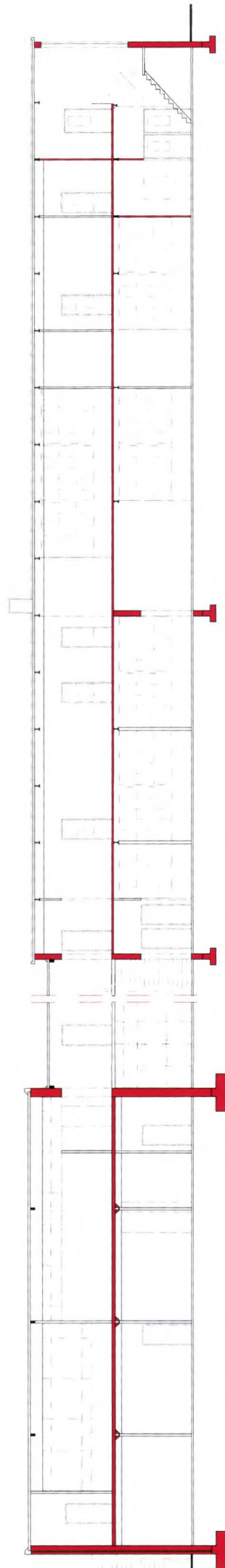
CONSTRUCTIEVE
ELEMENTEN VAN
BAKSTEEN EN
STAAL

BEGANE GROND

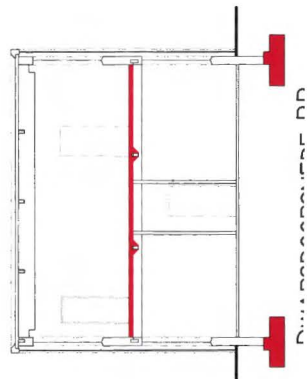
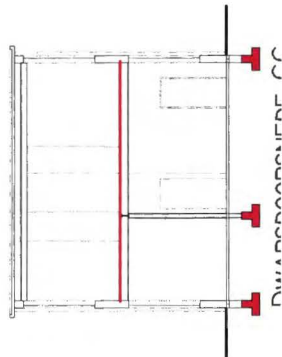

ERDIEPING

INTERIEUR CONSTRUCTIE

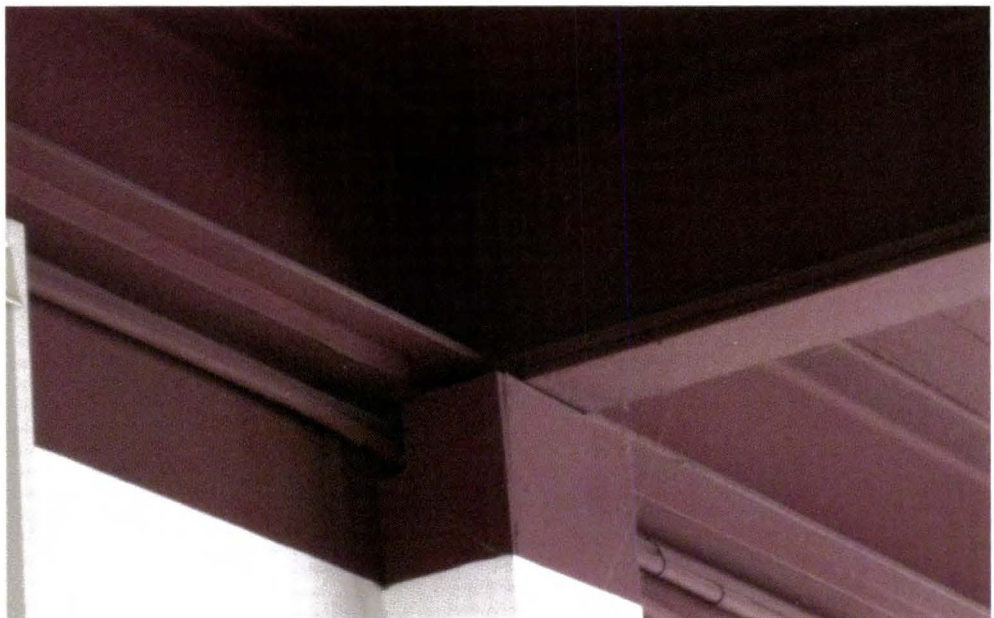

LANGSDOORSNEDE AA

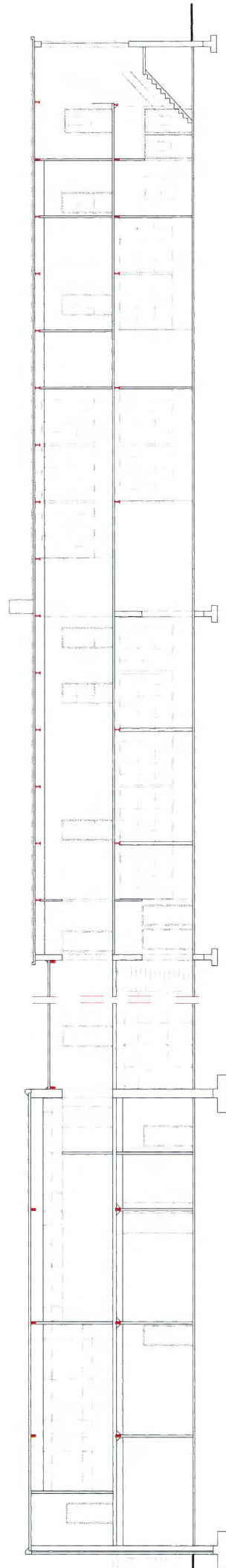
CONSTRUCTIEVE
ELEMENTEN VAN
BAKSTEEN EN
BETON

SCHAAL 1:250

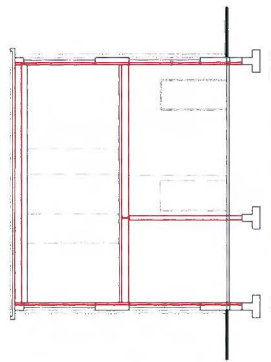

110—111

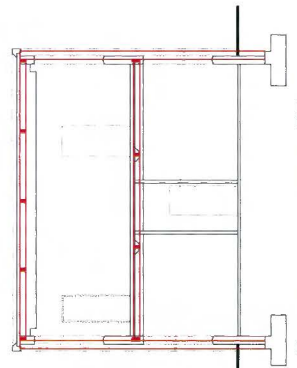
INTERIEUR CONSTRUCTIE

LANGSDOORSNEDE AA

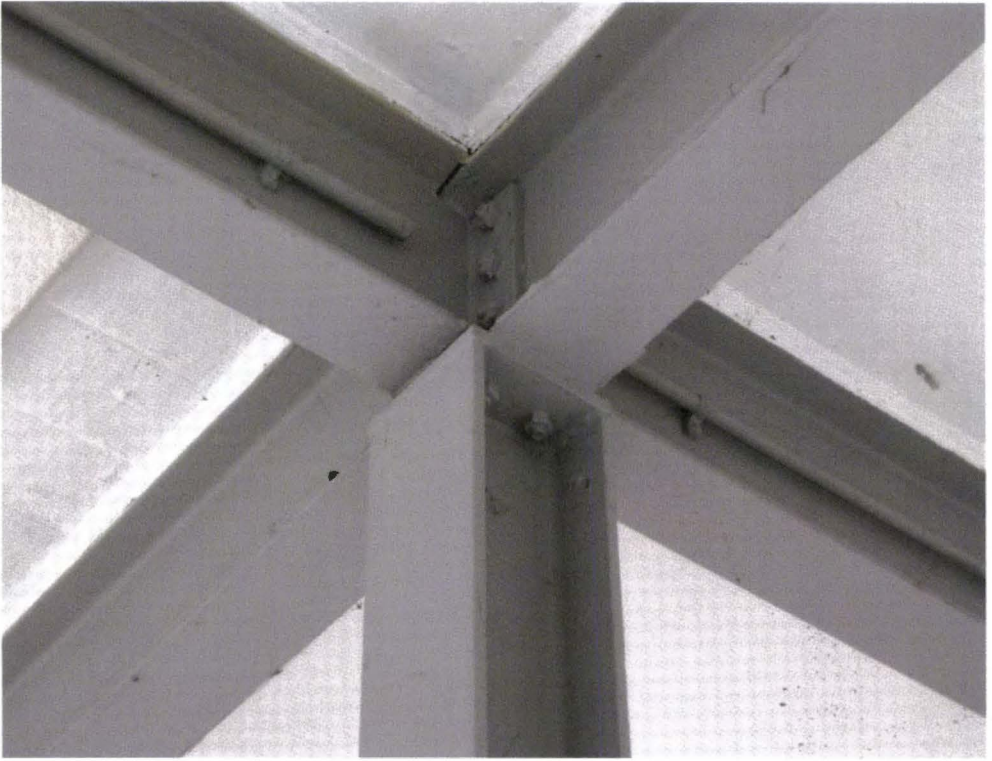
DWARSDOORSNEDE CC

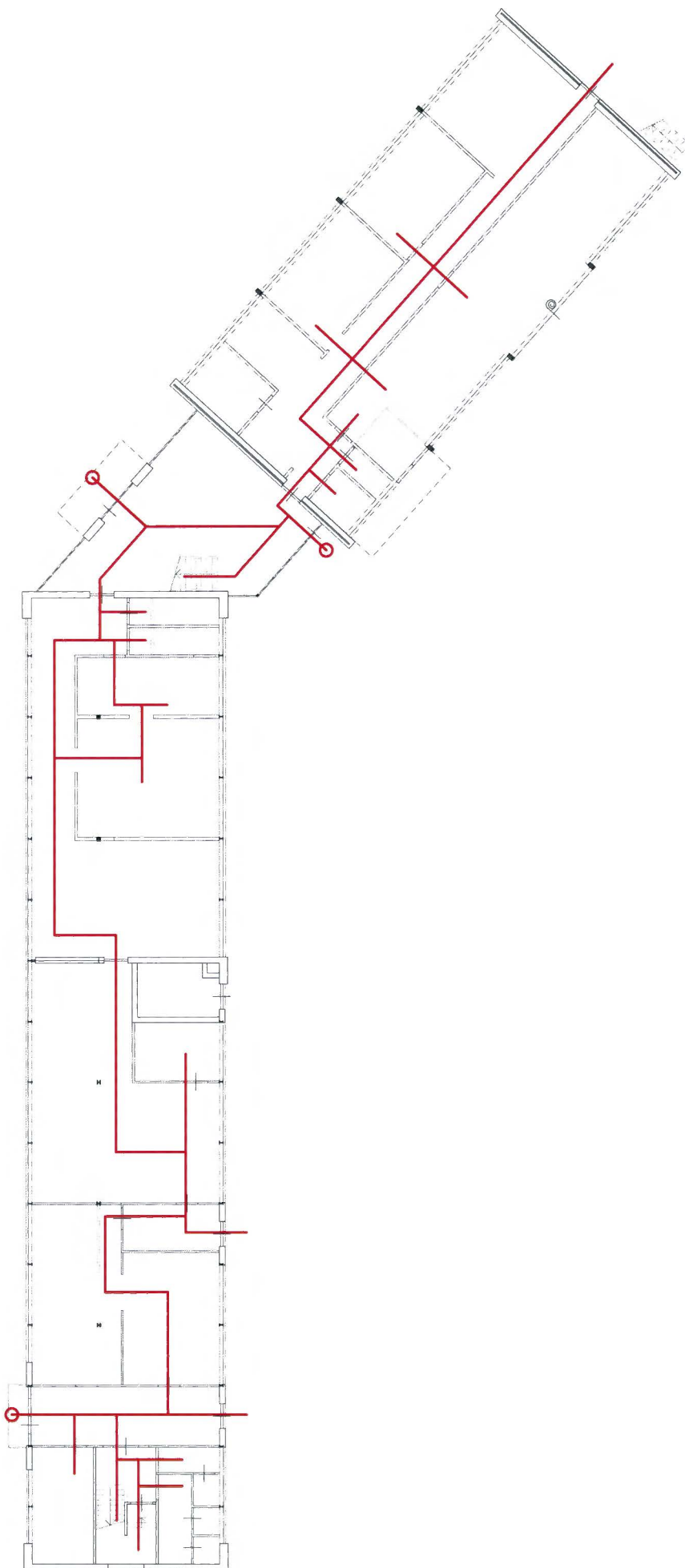
DWARSDOORSNEDE DD

CONSTRUCTIEVE
ELEMENTEN VAN
STAAL

SCHAAL 1:250

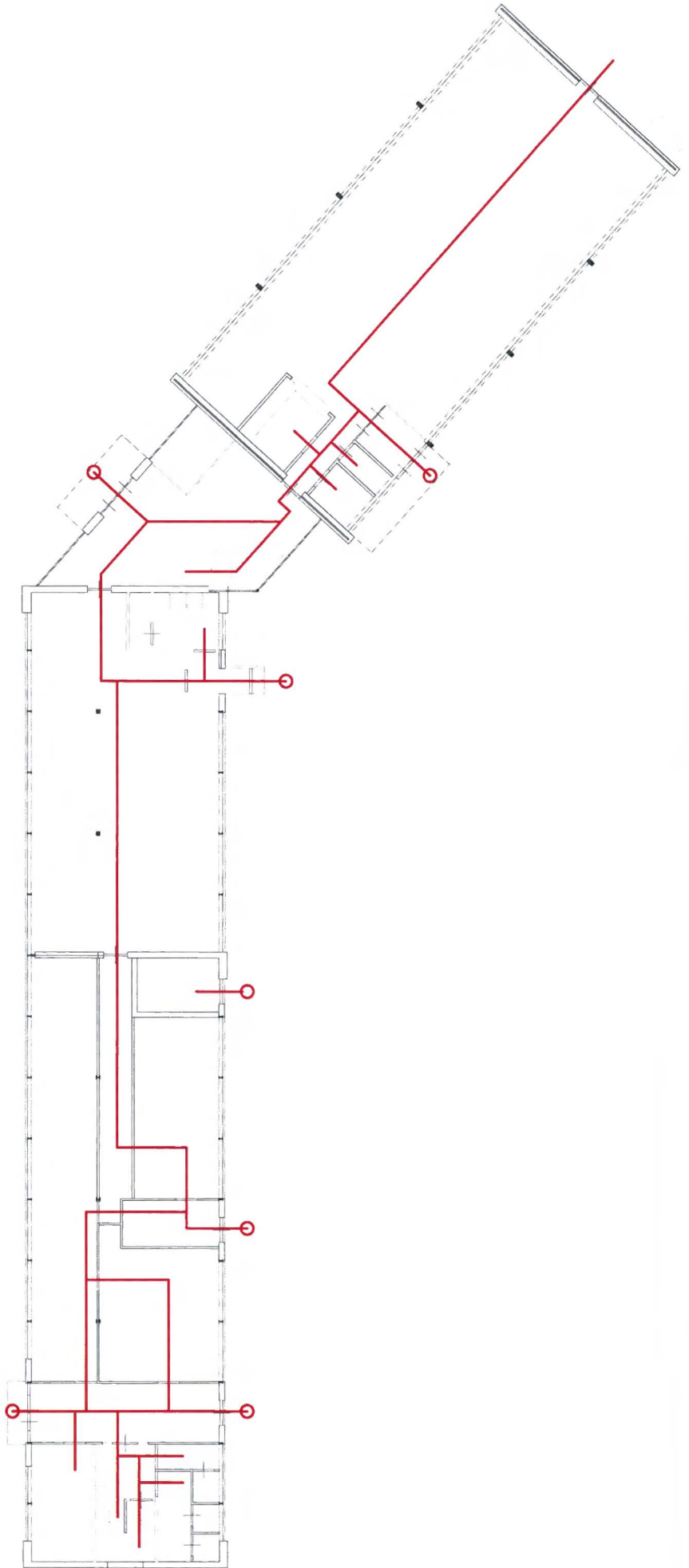
INTERIEUR ROUTING

SCHAAL 1:250

SITUATIE 2012

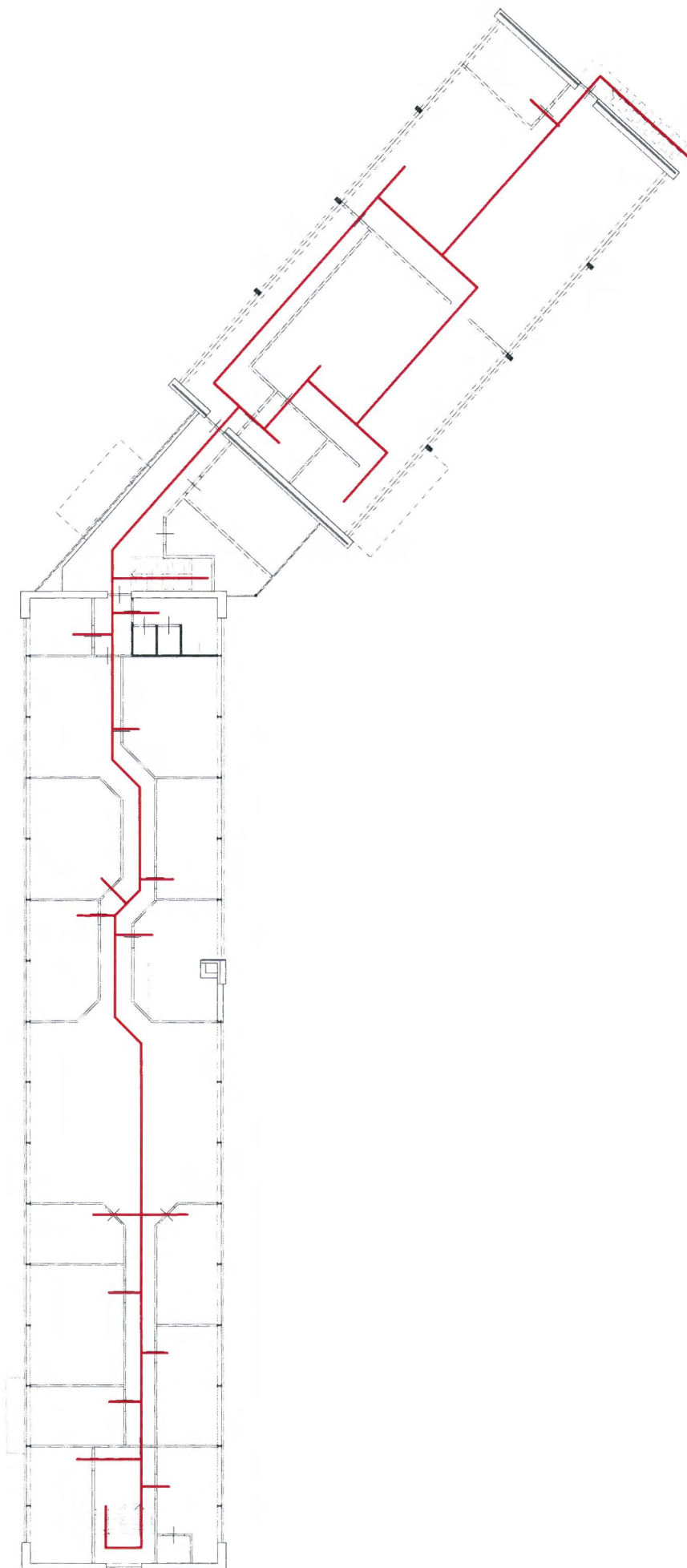
BEGANE GROND

SITUATIE 1963

EGANE GROND

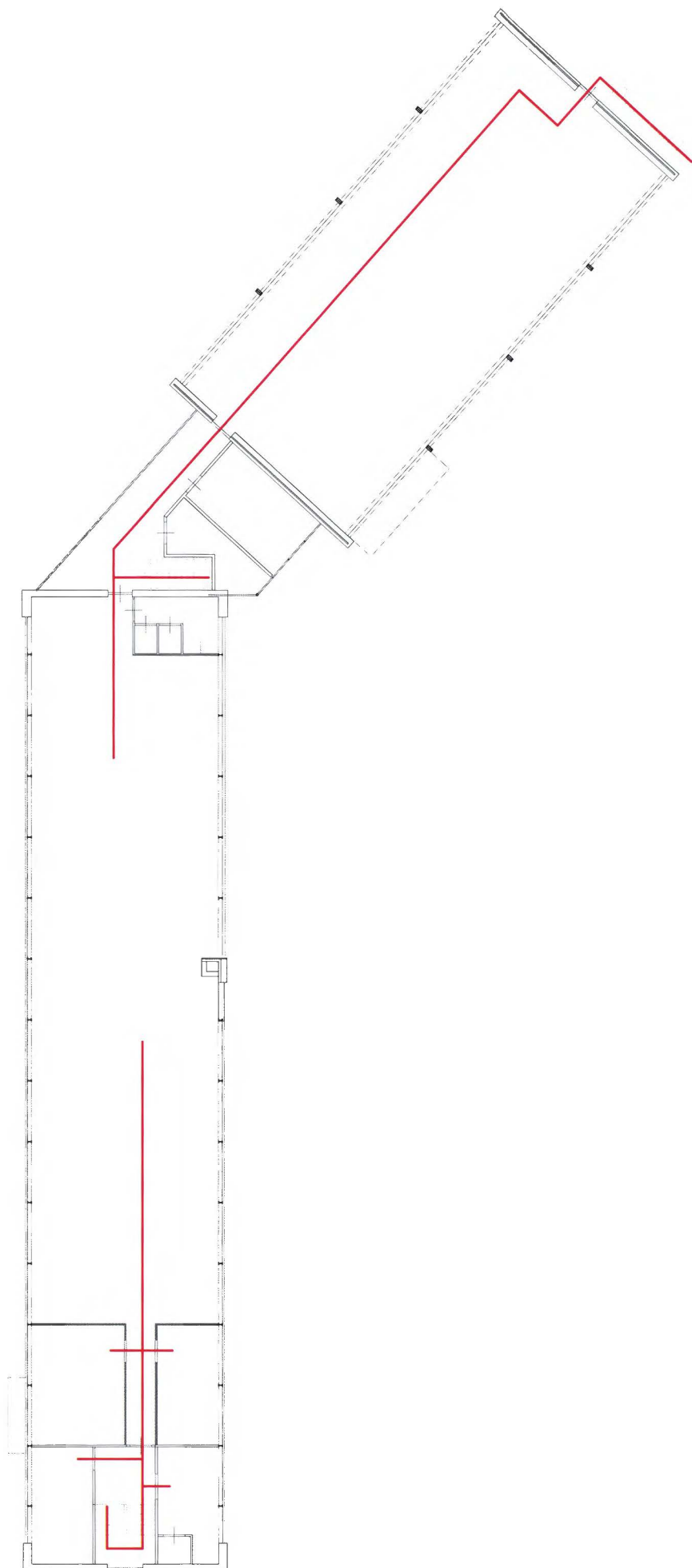
INTERIEUR ROUTING

SCHAAL 1:250

SITUATIE 2012

VERDIEPING

SITUATIE 1963

VERDIEPING

CONCLUSIE

Gekeken naar de gebruiks- en draagstructuur van de gebouwen kan gezegd worden dat de expressie voornamelijk voortkomt uit het gewenste ruimtegebruik en het antwoord dat daarop werd gevonden in de technische mogelijkheden die er in die tijd waren.

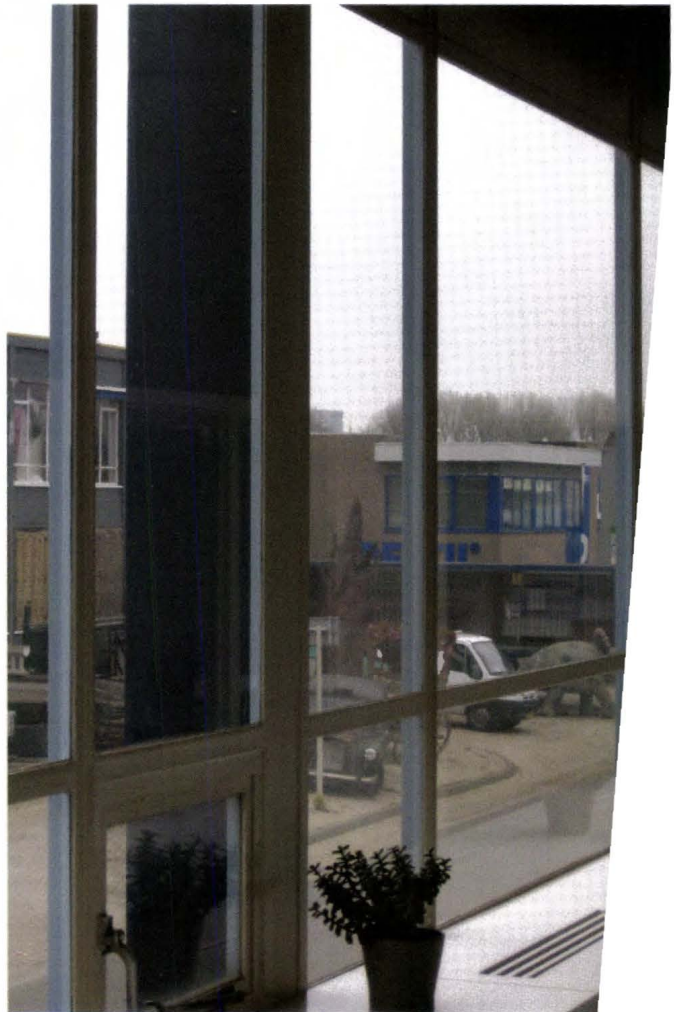
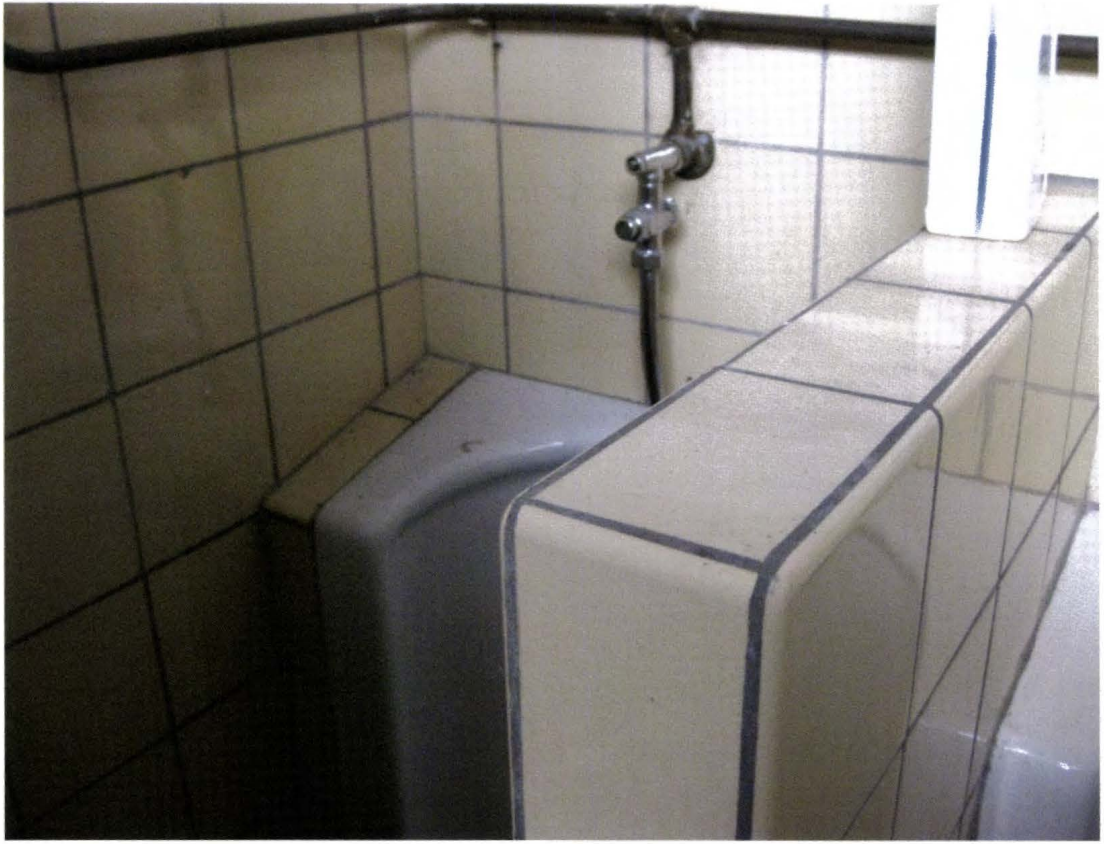
Het gebouw uit '52/'53 kenmerkt zich door lintramen en een gevel die als een huid om en aan de constructie is gehangen. De constructie bestaat uit slanke staalprofielen met een hart-op-hart afstand van 2,5 m verzorgd de aansluiting van de normaalwand op de gevel. Dit zorgt voor een flexibele plattegrond omdat er makkelijk geschoven kan worden met de normaalwanden, iets wat nodig was omdat in groeifase de kantoorindeling vaak wisselde. De stabiliteit wordt bepaald door de kern waarin de trap en kluis zich bevindt. Hiernaast liggen de toiletten en een voormalige spreekkamer.

Het gebouw uit '63 laat zich veel krachtiger en lomper zien door de dikke stalen kolommen. Deze zorgen, samen met een hybride vloer van stalen balken in beton, voor een maximale open ruimte. Goed voor een groot schaftlokaal met veel mensen en een ruime, open leerlingtekenkamer op de verdieping. De ontsluiting die logischerwijs niet binnen dit constructieprincipe past, ligt aan de rand van het gebouw en fungeert daarbij als entree en schakel met het oudere gebouw. Deze tussenoplossing conformeert zich niet aan een generiek constructiesysteem en hangt letterlijk tussen twee baksteenmuren in. Wel is hier ook met seriematig geproduceerde producten en montage ter plaatse een volume verzezen. Als zijnde een specifieke maatoplossing zou de verwachting gewekt kunnen worden dat hier de ambacht en het vakmanschap van De Vries Robbé het meest zichtbaar wordt. Toch zijn het de twee exemplarische gebouwen die de opdrachtgever als visitekaartje voor zichzelf heeft neergezet waarin de werkelijke waarde schuilt.

Voor Eindhoven heeft het een betekenis die niet veel beleefd wordt, maar van hieruit heeft de gebouwde omgeving direct en indirect vorm gekregen. Direct door de fysieke aanwezigheid van de gebouwen en indirect als zijnde bouwer van Philips. Voor de gebouwen zelf geldt dat zowel het beeld, het constructief principe als wel enkele bouwkundige elementen waardevol zijn.

Vanuit de strategie voor het gebied zijn de beeldbepalende gevels het belangrijkste om in takt te laten. De architectonische kwaliteit van deze simpel en non-descript ogende gebouwen zit in de subtiliteit van de detaillering van de gevels. De ranke stalen stoeltjesprofielen tussen de kolommen die bij het ene gebouw niet opvallen en bij het andere juist aanwezig zijn, zijn de belangrijkste elementen. Daarnaast zijn er weinig of geen verbijzonderingen aanwezig en overheerst een sterke lineaeriteit in symmetrie en ritme. De plattegronden en de gevels zijn op een hele basale manier verbonden. Daarbij is er een duidelijk verschil tussen de representatieve voorgevel en de functionele achtergevel. In de achtergevel zijn meer deuren aanwezig om de, voor voormalige de bedrijfsvoering belangrijke, relatie met de reeds gesloopte hallen te verzorgen.

In een gebied met een sterke dynamiek wat betreft sloop en nieuwbouw is het voor het welslagen van werklandschap ook de historische gelaagdheid belangrijk. Door deze gebouwen als anker in te zetten blijft er in de rest van het gebied vrijheid om naar voortschrijdend inzicht te slopen en te bouwen.

ONTWERPOPGAVE

Hergebruik en transformatie van leegstaande en oude industriegebouwen is sinds het Europese Monumentenjaar 1975 een steeds bekendere opgave geworden. Het cultureel historisch besef groeide en men ging zich inzetten voor het behoud van industrieel erfgoed dat vroeger dagen, na bewezen diensten, ten deel viel aan de sloophamer. Talloze gebouwen met een utilitair karakter als fabrieksgebouwen en pakhuizen stonden leeg door de ondergang van traditionele bedrijfstakken als de schoen-, textiel- en sigarenindustrie. Maar ook doordat overheden bedrijven met harde hand verdreven uit de binnensteden naar perifere industrieterreinen vanwege cityvorming, stadsvernieuwing of milieubeleid. Alsmede de schaalvergroting, fusies en overnames in bepaalde bedrijfstakken droegen bij aan de snelgroeiende leegstand van bedrijfsgebouwen.

De trend vanaf de late jaren tachtig is het behoud van monofunctionele en eenvoudige industriële objecten - een restaurant in een oud station, pakhuis of watertoren - als visueel landmark, en nog weer later als vertrekpunt voor stedenbouwkundige herinrichtingsplannen. Dit veranderde in de jaren negentig toen 'gebiedsgerichte herontwikkeling' in zwang raakte. Het ging nu niet meer om binnensteden, maar om de plekken daar net daarbuiten: oude industriezones langs kanalen en rivieren, havengebieden en grootschalige fabrieksterreinen.¹ En nog steeds is er vraag naar wonen, werken en uitgaan in doorleefde gebouwen van industriële signatuur. Na de grote belangstelling voor vooroorlogse gebouwen wordt de opgave nu verruimd met vroeg naoorlogse bedrijfsgebouwen.² Deze krijgen naarmate de tijd verstrijkt en zijn patina achterlaat een grotere waardering.

Zo ook de gebouwen die tot het voormalige staalconcern De Vries Robbé behoorden. Nadat de constructiehallen tussen 1976 en 1984 gesloopt waren zijn de kantoorgebouwen een periode in onbruik geraakt. Langzamerhand zijn ze om diverse redenen weer in gebruik geraakt door diverse doelgroepen en meest recentelijk door de creatieve industrie. Het is nu de opgave om naorlogs industrieel familieerfgoed programmatisch onderdeel te laten zijn van het werklandschap en ruimtelijk rekening te houden met de conclusies van het vooronderzoek betreffende bijvoorbeeld de morfologie van het gebied. Als enkelvoudige gebouwen in een strategie van integrale transformatie en doorontwikkeling is er architectonisch zowel rekening te houden met nieuwbouw als ingrepen in bestaande gebouwen.

De waarde zit ten eerste in de eigenheid en verschil van karakter van de gebouwen en ten tweede in de sporen van gebruik en ontwikkeling door de tijd heen die te lezen zijn als een palimpsest.³

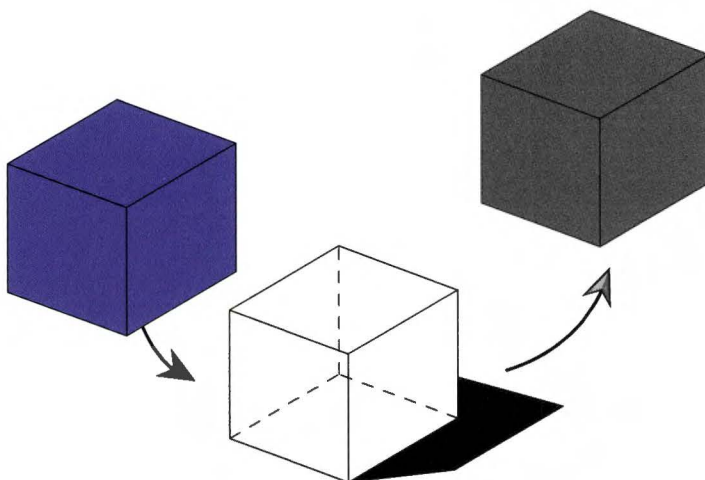
1 P. Nijhof, 'Het verleden wegpoetsen om het te behouden', *Blauwe Kamer*, 2004

2 A. de Back & J. Coenen (et. al.) (red.) *Gesloopt gered bedreigd - omgaan met naoorlogse bouwkunst*, Rotterdam, Episode publishers, 2004

3 M. Provoost (ed.), *Re-Arch: Nieuwe ontwerpen voor oude gebouwen*, Rotterdam, Uitgeverij 010

Het betreft dus een herbestemming waarbij de nieuwe functie qua gebruik zeer dicht bij de oorspronkelijke staat. Zodoende kunnen de gebouwen voor zware ingrepen bespaart worden en dit zorgt ervoor dat er zoveel mogelijk van de oorspronkelijkheid behouden kan worden. Op deze functionele locatie aan de rand van de stad is er, gezien de huidige activiteiten van creatieve industrie binnen het gebied en de bereikbaarheid en voorspellingen van groei van het CBS en de KvK gekozen om in te zetten op een diversiteit aan werkplaats, studio, atelier en kantoor ruimte. De focus ligt hierbij ook ruimte voor de creatieve zakelijke dienstverlening, een volgens het CBS groeiend cluster, met de focus op kantoorruimte voor steeds kleiner wordende bedrijven. Er dient dus ingezet te worden op huisvesting voor ZZP/freelancer en kleine bedrijven tot 9 werknemers. Het huidige BVO van ca. 1000 m² wordt daarbij uitgebreid naar 2200 m² om mogelijkheden te bieden aan bedrijven in verschillende stadia van groei.

De uitbreiding van het vloeroppervlak kan daarbij opgevuld worden met een bedrijfsgebouwen met werkplaatsruimte en kantoorruimte, waarbij de kantoorruimte niet alleen bestaat uit bureaus met een stoel, maar uit een diversiteit aan ruimten die past bij de werkzaamheden die uitgevoerd moeten worden. Soms is dit concentratie werk, dan teamwerk in een groep in een open werkvloer of een afgesloten ruimte, dan weer netwerken, wat bestaat uit korte contacten en overleg, waarbij het werkveld zich ook buiten het gebouw bevindt. Daarbij geven bedrijven aan dat de keuze voor een locatie op de rand van de stad vaak ingegeven wordt door de lagere m² prijs, goede parkeervoorzieningen en autobereikbaarheid. Middelgrote bedrijven hebben er daarbij geen probleem mee zich te huisvesten in een non-descript gebouw. De bedrijfsidentiteit wordt liever intern gecreëerd en ten toon gesteld dan met een opvallend expressief gebouw.

ENSEMBLE

ARCHITECTONISCHE VISIE: PALIMPSEST

De palimpsest is een methode waarbij de gelaagdheid van de tijd wordt beschouwd als een meerwaarde. Het verleden is iets waarop voortgebouwd kan worden en sporen als bijvoorbeeld de onderbreking in de achtergevel ter plaatse van de schoorsteen moeten niet uitgewist worden. Want nog meer dan voortbouwen op, heeft de palimpsest tot doel om het verleden in de toekomst, in al zijn tijdschakeringen, zichtbaar te laten blijven. Het verschil in expressie van de twee bestaande gebouwen als gevolg van de progressie van de techniek en veranderende gebruikswensen wordt doorgezet in de nieuwbouw. Door de subtiele detaillering van de oude gebouwen als vertrekpunt te nemen is een gebouw met een eigen identiteit ontworpen dat door herinterpretatie een verwantschap vertoont met het bestaande. Het belangrijkste instrument in het bereiken van het visuele effect van een nieuw autonoom object is, naast de afgeronde vorm en de detaillering, de constructie die, net als bij de bestaande gebouwen, de gevel mogelijk maakt. De interne ingrepen in de oude gebouwen zorgen wel voor een nieuwe sfeer maar laten nadrukkelijk ruimte voor het beleven van originele materialen en structuren.

Voortbouwend op een waardevol verleden spreekt het geheel van een nieuw hoofdstuk dat op het moment van schrijven zelf ook alweer tot het verleden behoort. Het ensemble opent zo de mogelijkheid om te werken in een nieuw verleden.

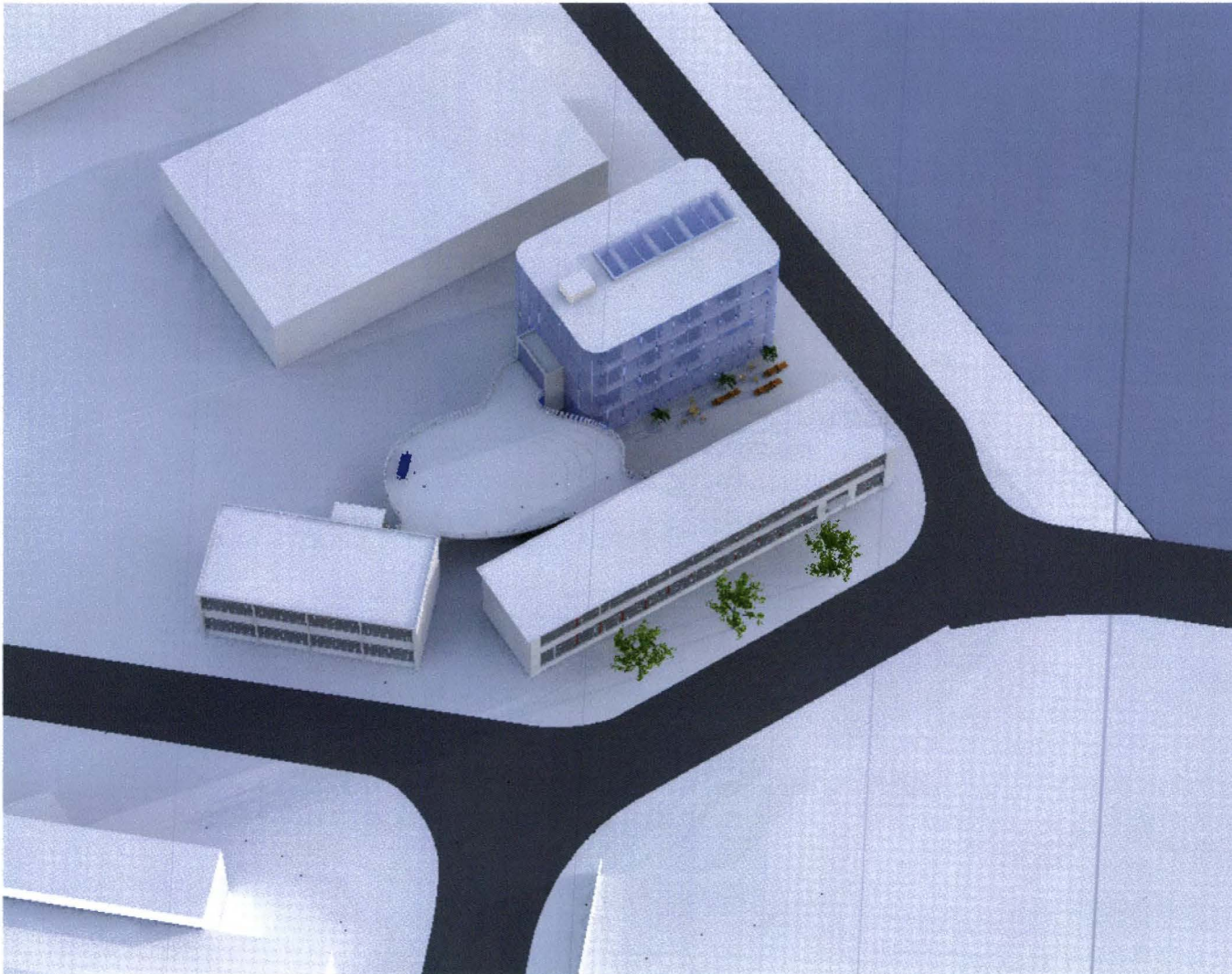
CONCEPT

Er is een invulling aan de ontwerpogave gegeven door het creëren van het ensemble van gebouwen, voor de creatieve industrie, genaamd PIT. Het ensemble bestaat uit drie formeel en conceptueel verschillende gebouwen die tezamen een diversiteit aan creatieve industrie huisvesten. Het nieuwe gebouw zou een nieuw bedrijf kunnen aantrekken of er zou zich een scenario af kunnen spelen dat de huidige eigenaar/gebruiker nog weer verder gegroeid is en meer oppervlakte nodig heeft. Om te voorkomen dat alle kleine bedrijven die juist een meerwaarde betekenen voor het gebied dan weg moeten, zou deze gebruiker, zonder te verhuizen naar een andere locatie in de stad, zijn werk kunnen blijven doen.

De twee bestaande panden hebben onderling een wezenlijk verschillende structuur van constructie en gebruik welke van invloed is geweest op de ingrepen die gedaan zijn om de gebouwen ook fysiek met elkaar te verbinden. De ontsluitingselementen, die georiënteerd zijn op de tussenruimte, vormen de schakels tussen de gebouwen, maar organiseren ook direct te interne gebruiksstructuur.

In de tussenruimte is, om aan de praktische wensen van parkeren en de wens van kwalitatieve buitenruimte te voldoen, een verhoogd plateau ontworpen die door zijn afgeronde vorm en strakke onderkant de gebouwen respecteert en zowel beschutting geeft bij regen als een zitmogelijkheid in de zon. Het vormt daarbij een verlengstuk van de representatieve ruimte die bedrijven intern inrichten en verzorgt de mogelijkheid tot onderlinge ontmoetingen tussen ondernemers.

De identiteit op gebiedsniveau kan hier juist ontleent worden aan de autonomie van een 'afgelegen' locatie en van een nieuwe plek die niet meedoet aan de massaliteit van Strijp. Het is een 'rommelige' plek waar ruimte is voor eigen initiatieven en ideeën.

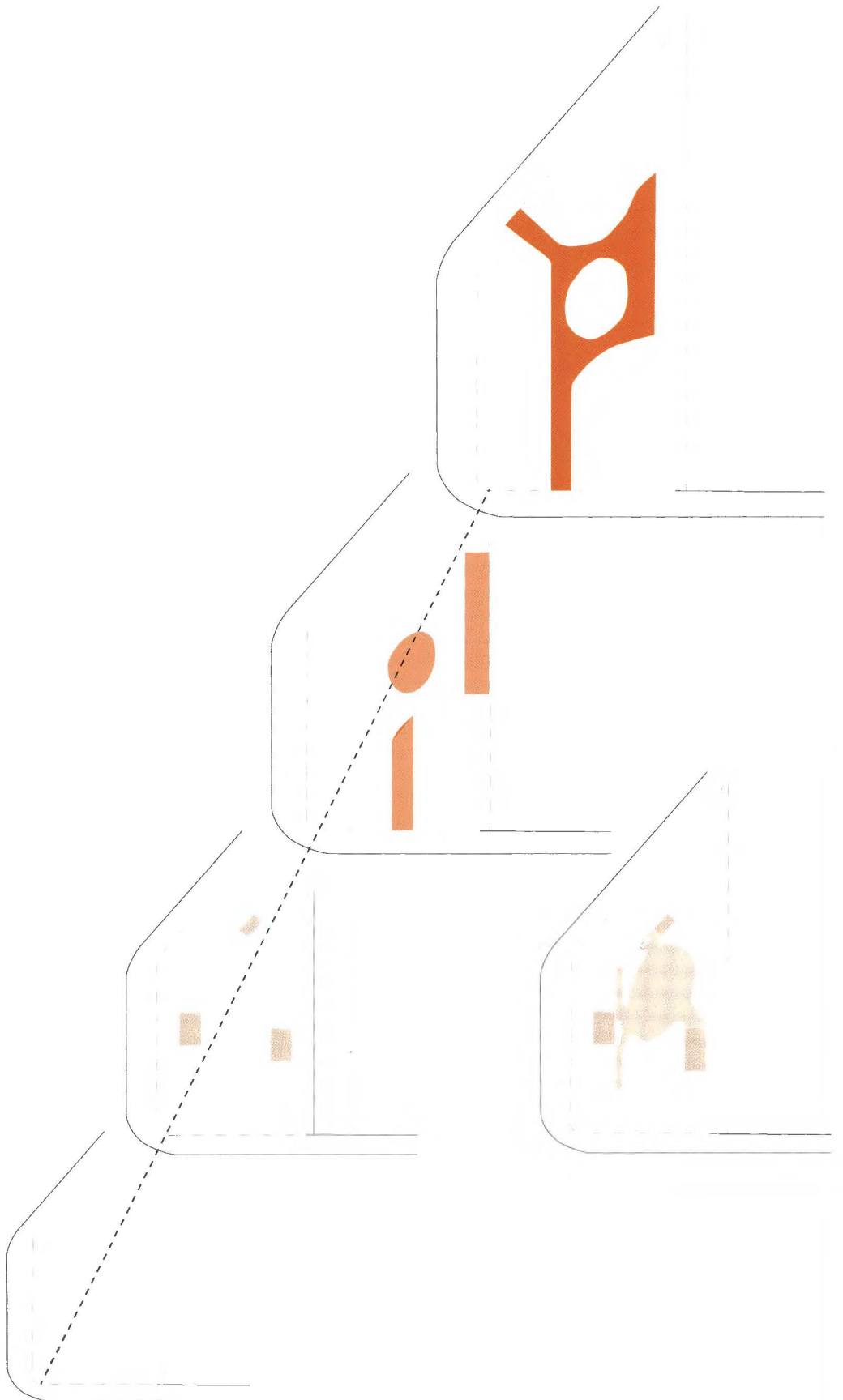

GEDEELDE RUIMTE

VERBLIJFSRUIMTE
EN
PARKEERPLAATSEN

ENTREES

BASIS

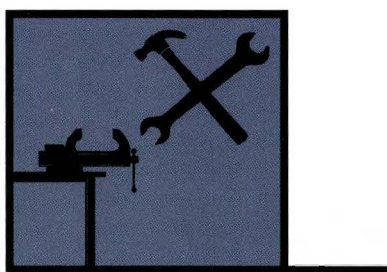

CONCEPT

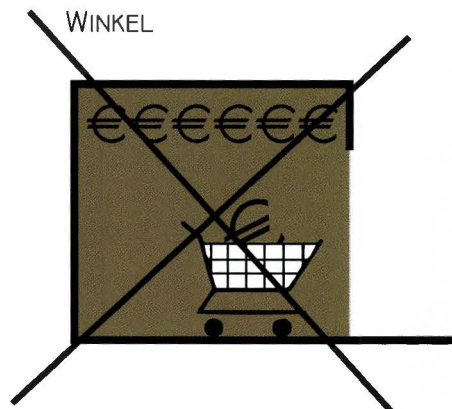
Doordat de gebouwen intrinsiek verschillend zijn voldoen ze aan diverse eisen van een heterogene doelgroep. De gezamenlijke huisvesting in het op te delen gebouw I komt vooral de kleinste ondernemingen ten goede. Bij deze categorie is de behoefte aan bijzondere huisvesting en interactie vaak groot.¹ Er is onderlinge interactie mogelijk, maar op de kavel zijn ook grotere bedrijven aanwezig waarbij aangeklopt kan worden voor eventueel advies. In gebouw I zijn er op de begane grond twee werkplaatsen aanwezig. De andere ruimten zijn verdeeld tussen kantoor en atelier. De bovenste kantoren zouden ook nog ateliers kunnen zijn. Het diagram schets een van de mogelijke scenario's. Het feit dat de twee studio's op deze manier zijn ingedeeld hangt samen met de iets verminderde bereikbaarheid, in gebouw I moet men op de verdieping buitenom lopen, en met de verminderde lichttoetreding en zichtbaarheid, in gebouw P komt er een trappenhuis aan de zijkant en er zit al een verbijzondering in de gevel vanwege een toiletvoorziening. Gebouw P heeft ten slotte, in lijn met de originele gebruiksstructuur, een loftkantoor op de verdieping. De samenstelling van gebouw komt voort uit de marktvraag. De kantoorruimte is hier echter niet bedoeld als repeterende stapeling van gestandaardiseerde cellen.

¹ DRO Amsterdam, *Productiemilieus van de creatieve industrie*, 2006, p. 50, 56

WERKPLAATS

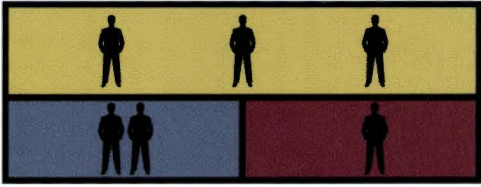

WINKEL

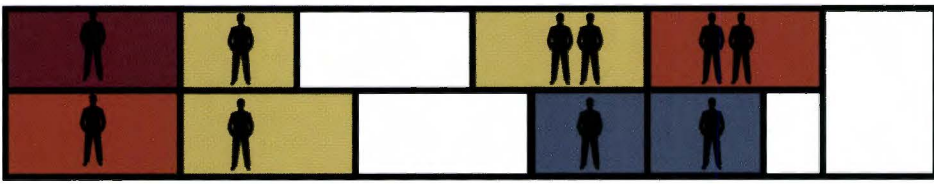

GRONDGEBONDEN	+
ETALEREND	±
BUITENRUIMTE	+
COMFORT °C	-
LICHTTOETREDING	±

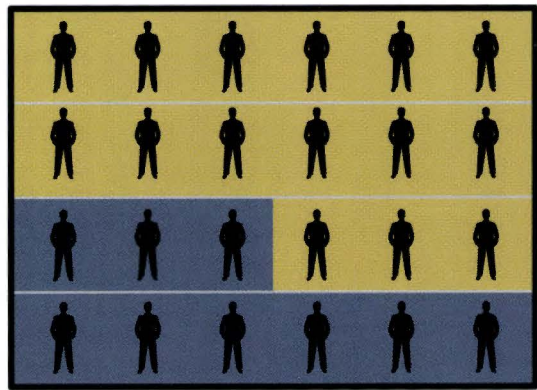
P

I

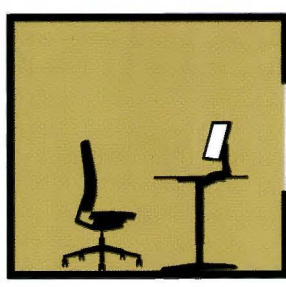
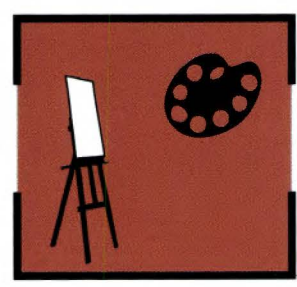
T

ATELIER

KANTOOR

STUDIO

- ±
- ±
- +
- ±
- +

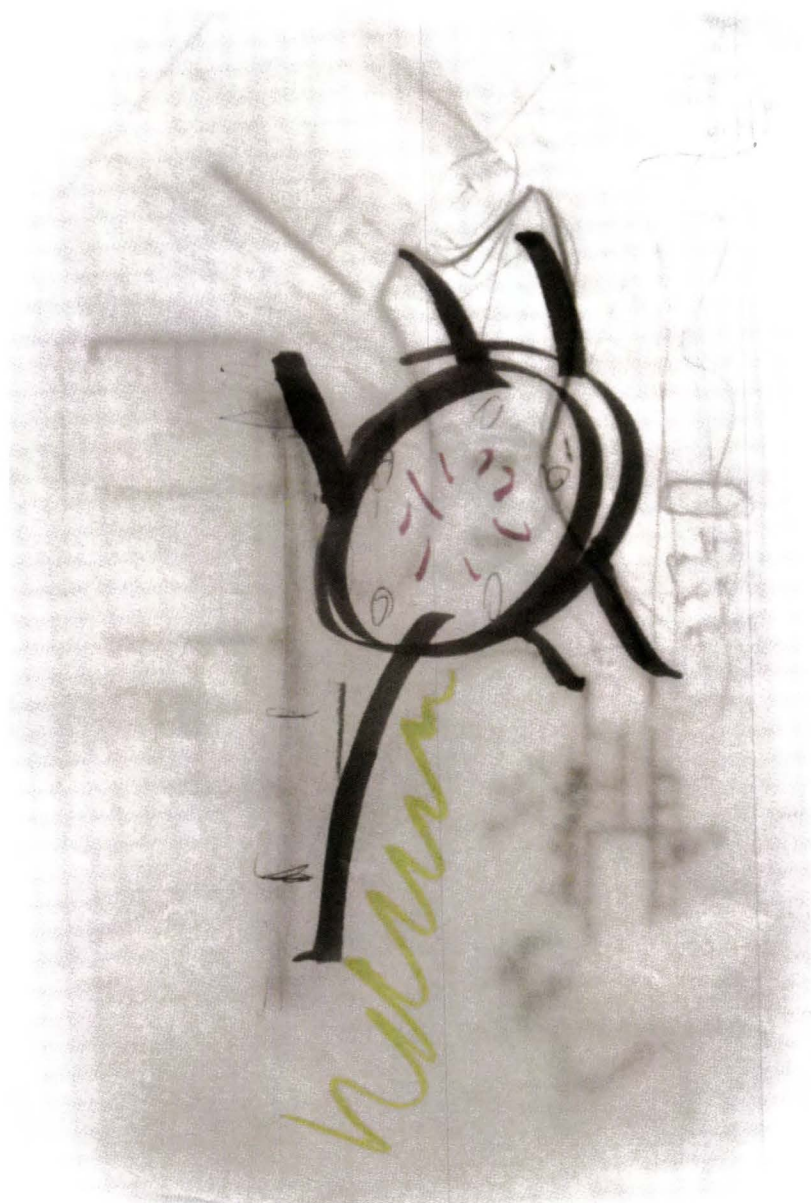
- ±
- ±
- +
- +
- +

-
-
-
- +
- ±

CONCEPT

Er is in de strategie gesteld dat de ruimtelijke kwaliteit voor de ontmoeting vooral op de kavel gecreëerd moet worden. Een ontmoeting bestaat uit twee mensen die elkaar tegen komen tijdens een vrijwillig handelen, bijvoorbeeld het eten van een broodje of het scheppen van een luchtje, of een persoon doet een doelmatige handeling, het fietsen naar het werk of het posten van een brief en komt daarbij iemand tegen die een vrijwillige handeling doet. Op dat moment kan er een sociale interactie plaatsvinden.

Het is dus, met het oog op een ontmoeting, wenselijk om de tussenruimte zo in te richten dat mensen er vrijwillige gebruik van gaan maken. Dit zit zowel in de plaatsing van de entrees, de vorm van het tussengevoegde object als de materialisering daarvan en het indelen van het gebruik van de tussenruimte in voetganger-, auto- en gemengd gebied. De overgangen hiertussen zijn niet verder geaccentueerd door verschillen in materialisering van de bestrating om zo vrijheid te laten voor spontaan gebruik. De ruimte onder het plateau wordt gedefinieerd door de kolommen die er voor zorgen dat de auto's en langs heen bewegen. Op het plateau kan men snel tussen de gebouwen heen en weer verplaatsen en kan de centrale plek gebruik worden voor expositie door het plaatsen van een kunstwerk

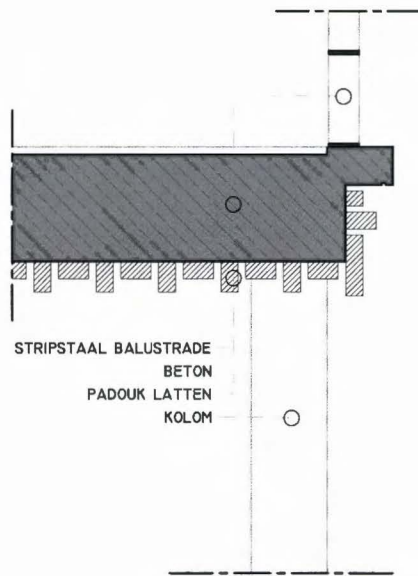

PIT

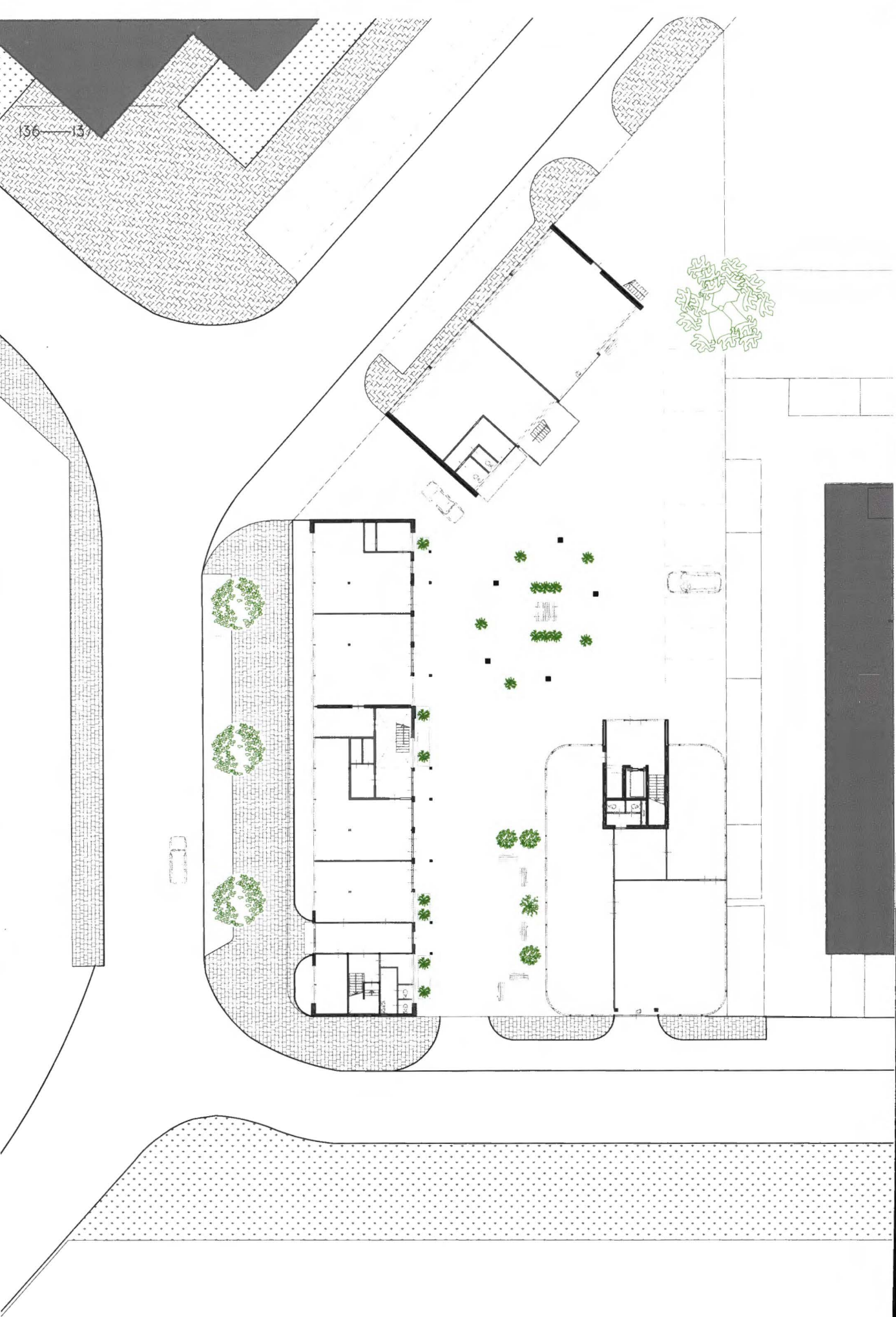
De twee bestaande entiteiten zijn op dit moment aan elkaar verbonden door een volume welke een uitzondering vormt binnen de aanwezige bouwsystematiek. Deze uitzondering herbergt weinig specifieke kwaliteiten op ruimtelijk, architectonisch en technisch vlak. Door dit te verwijderen kan de integriteit van de bestaande gebouwen maximaal tot uitdrukking komen en ontstaat er, komende vanaf de Sportlaan, een entree voor de kavel. Ook ontstaat er de architectonische mogelijkheid een derde volume op de kavel te plaatsen en zo te voldoen aan de gesignaleerde vraag naar een nieuw gebouw. Dit derde volume neemt de plaats in van een economisch afgeschreven gebouw met weinig architectonische waarde. Binnen het gebouw is de plattegrond zo ontwikkeld dat voor verschillende typen werkzaamheden een plek is.¹ Zodoende ontstaat er een trio welke door middel van architectonische expressie en toegepast bouwsysteem getuigen van een ontwikkeling in het bouwen met staal, beton en glas.

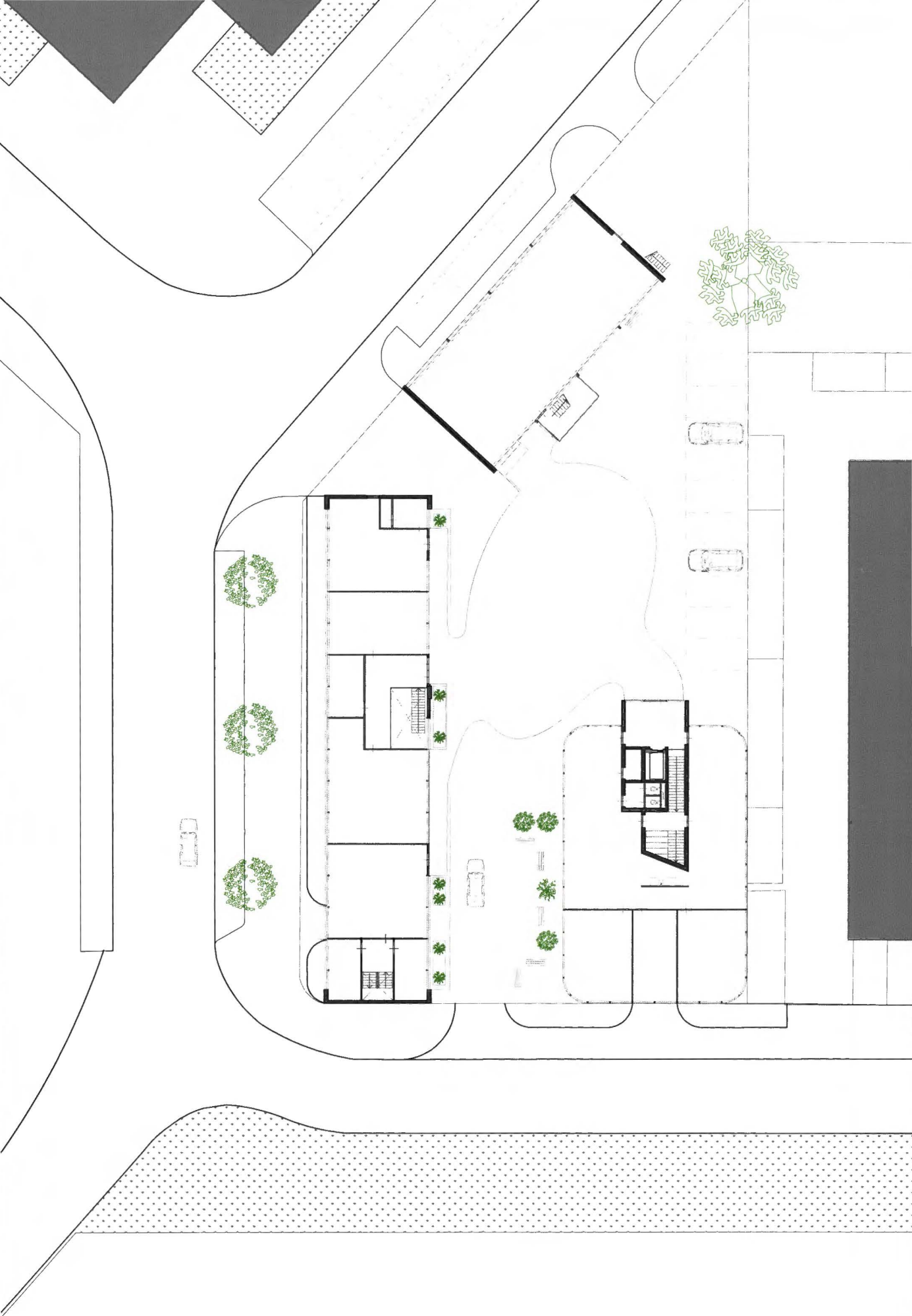
In de buitenruimte, welke het cement vormt tussen de gebouwen, is een plateau geplaatst dat de gebouwen ter plaats van de entrees fysiek verbindt. Het biedt de beschutting van een luifel, de mogelijkheid voor een klein concert, de praktische mogelijkheid om van gebouw naar gebouw te lopen en is vervlochten met de plattegronden en daarmee met de doorsneden van de gebouwen.

De vorm komt voort uit een zoektocht om deze gebruiksmogelijkheden te verbinden in een autonoom object dat in zekere zin los staat van de gebouwen. Op deze manier kan ook vanuit de tussenruimte het gehele ensemble en de bestaande gevels tot aan de daktand waargenomen worden. Vanwege de vorm is gekozen voor een betonconstructie die voor de sfeer aan de onderkant betimmerd is met houten latten. Het doorzetten van de latten aan de zijkant zorgt ervoor dat het plateau minder massief oogt. De gaten die er langs de gevel in geperforeerd zijn voorzien het interieur van voldoende licht en gaan een relatie aan met de permanente groenbakken die eronder liggen. De balustrade, zou vanwege de vele krommingen, in glas moeilijk uit te voeren zijn. Glas zou wel voldoen aan de wens van een minimale detaillering, maar zou ook ongewenste spiegelingen met zich me brengen. Het plaatsen van de entrees aan de binnenkant van de kavel heeft als resultaat dat de tussenruimte onderdeel wordt van de gebruiksstructuur. Een andere reden om dit zo te organiseren is dat de voorgevels van oudsher veel duidelijker een representatief karakter hebben meegekregen. Bij de uitbreiding van 1953 zijn aan de achterzijde alle sporen van de voormalige afmeting van het gebouw uitgewist. Aan de achterzijde, ter plaatse van de schoorsteen, is dit nog wel duidelijk te zien. Ook vanuit de bedrijfsvoering van De Vries Robbé gezien, er was een directe relatie tussen kantoor en werkplaats, is het logisch dat deze zijde meer deuren bevat en nu enkele ingrepen verdragen kan.

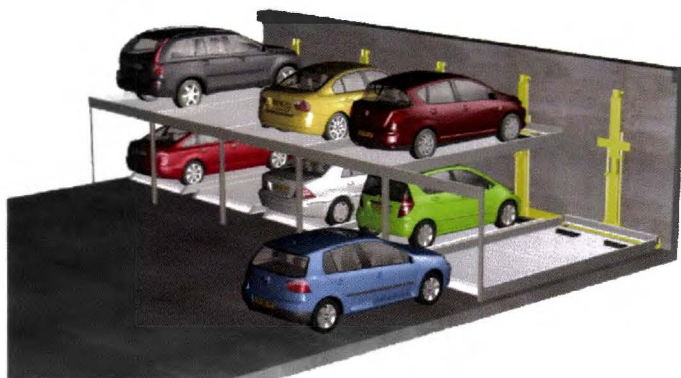
136 13

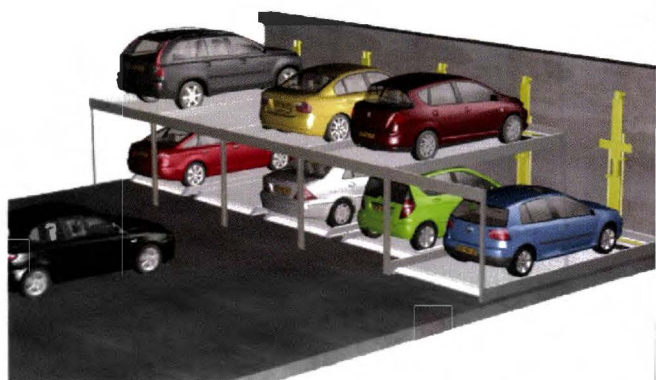

PARKEREN

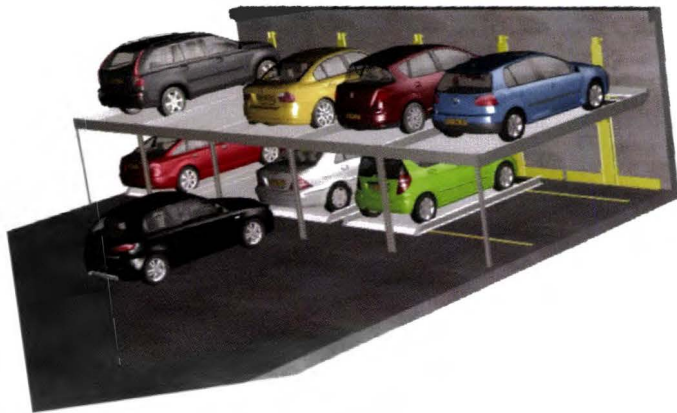
Omdat de parkeermogelijkheden een van de vestigingscondities is er een berekening gemaakt van de parkeernorm van de gemeente.¹ Voor een kantoorachtige gebouw zoals h nieuwe volume, geldt een norm van 1.8 voor 100 m² BVO. De vloeroppervlakte bedraagt zo'n 300 m² per verdieping. Dit komt neer op 22 parkeerplaatsen. De vrijstelling die in principe geldt voor de bestaande gebouwen, maar waar waarschijnlijk toch parkeerplaats voor nodig zijn, kan opgevuld met de mogelijkheid om tien parkeerplaatsen in de openba ruimte mee te rekenen. Op de kavel volstaan worden met een parkeermachine die 22 vakken heeft en plaats biedt aan 21 auto's. Om dat er altijd een wisselvak vrij moet blijven waarborgt deze combilift een onafhankelijk gebruik van alle plaatsen. Hoewel het een essentieel onderdeel is van het totale ontwerp is spreekt de toepassing hiervan verder vo zich.

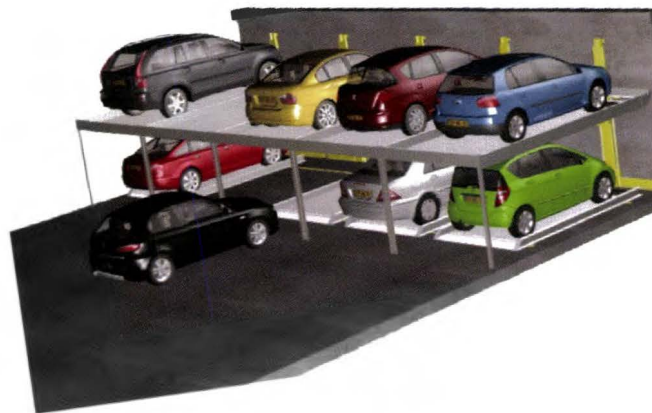
1.
GEBRUIK VRIJE PLEK

2.
VRAAG NAAR BEPAALDE PLEK

3.
VERTICAAL EN HORIZINALE
VERSCHUIVINGEN

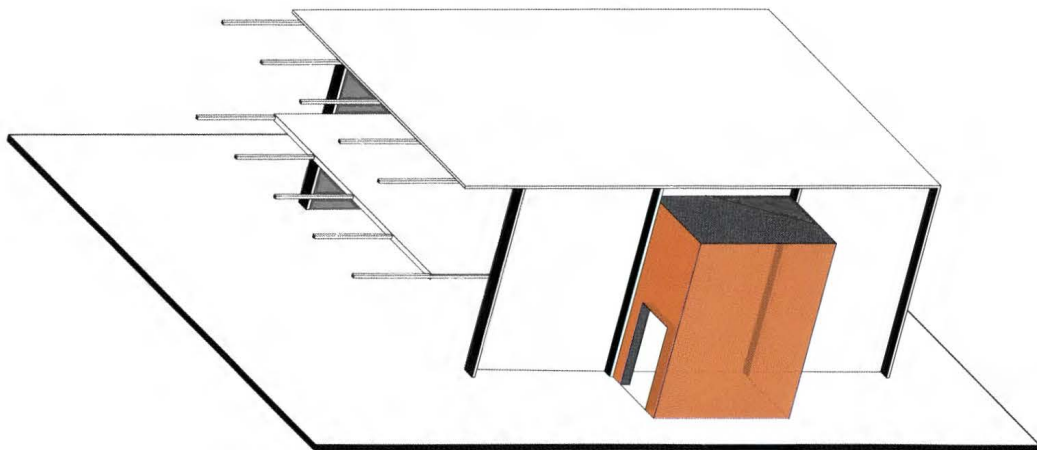
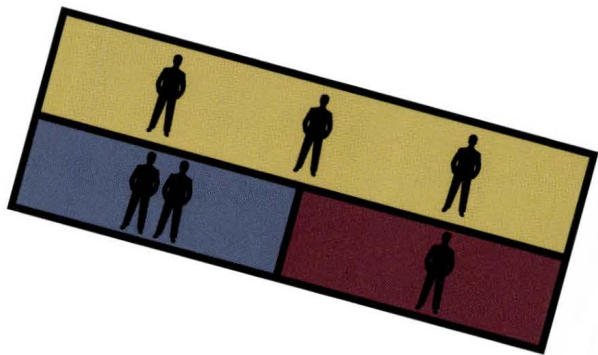

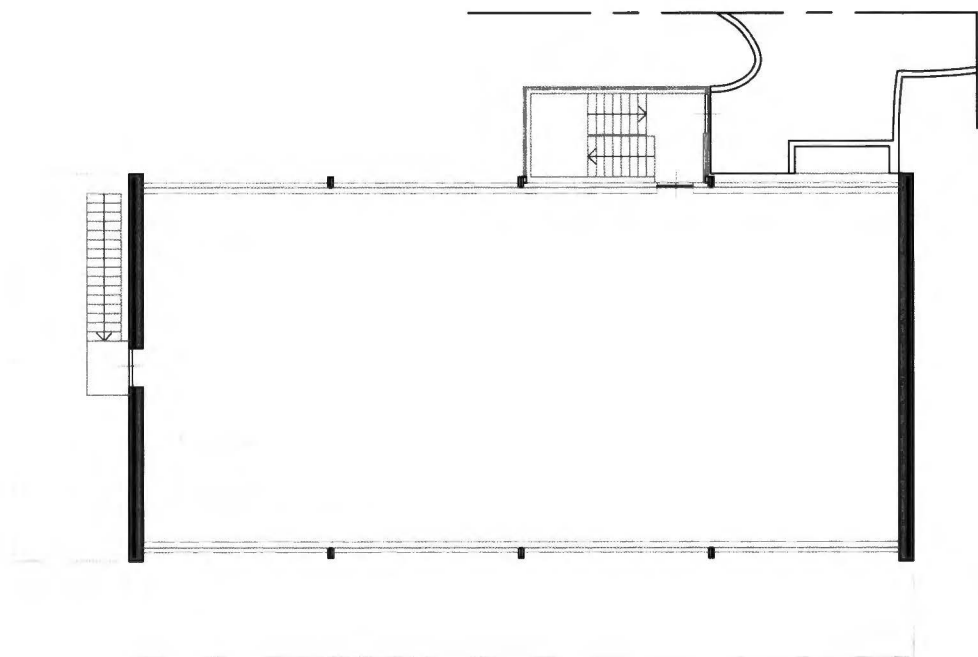
4.
GEBRUIK VRIJ PLEK

GEBOUW P

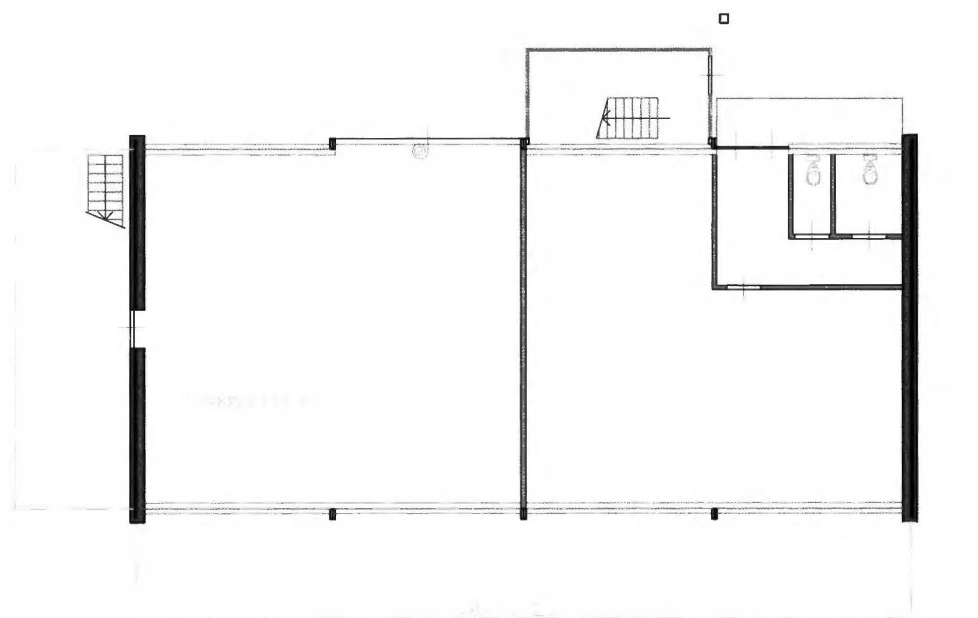
Gebouw P is bedoeld voor bedrijven die de startfase voorbij zijn en biedt een minimum van 90 m² en een maximum van 360 m² aan werkruimte. Om deze ruimte te ontsluiten is een voor de verdieping een vervanging nodig van het verwijderde volume tussen de twee gebouwen. Hierin was namelijk ook een trap opgenomen. Om de bestaande draagstructuur zowel fysiek als qua intentie waarmee deze gebouwd is tact te laten is er gezocht naar een plek om aan de buitenkant een nieuw ontsluitingselement als toevoeging te maken. De locatie is uit praktische overwegingen gekozen. In het ontwerp blijven twee verbijzonderingen in de achtergevel in tact, zijnde de oude weer in herbruik te nemen toegang en de later toegevoegde roldeur. Deze grote toegang kan zeer nuttig zijn voor het gebruik van de werkplaats.

Het glazen volumen is evenals de trap die erin opgenomen is, zo minimaal mogelijke gedetailleerd. Door deze detaillering en door de keuze voor glas blijft de bestaande gevel zichtbaar en wordt het ritme van zware verticale stalen profielen niet aangetast. Het is eerder dat het volume als een uitstulping tussen de constructie naar buiten komt.

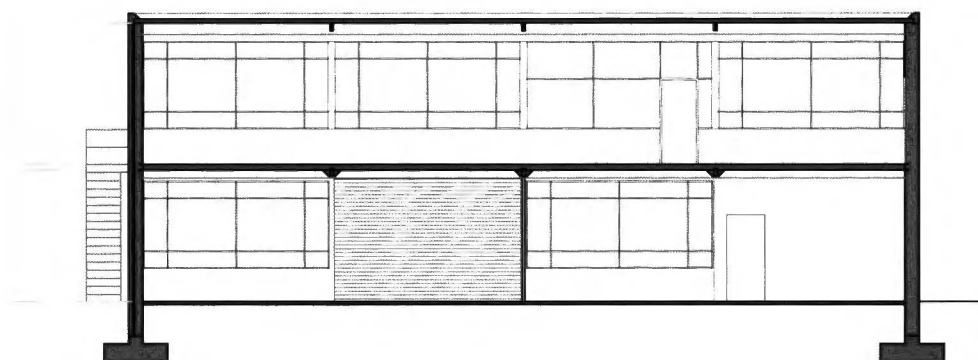

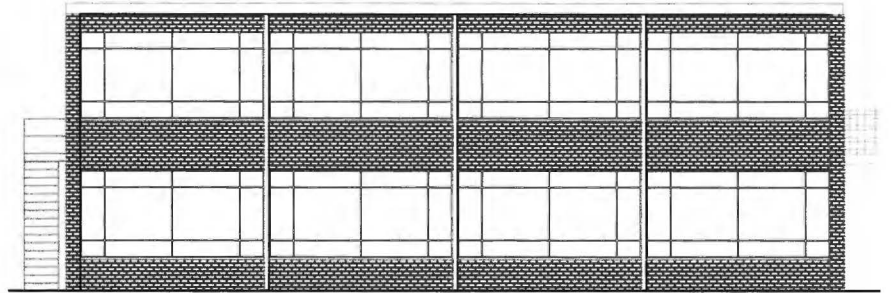
VERDIEPING

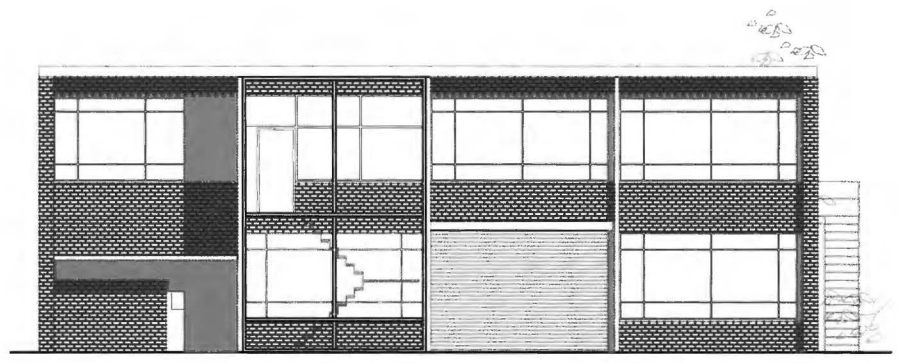
BEGANE GROND

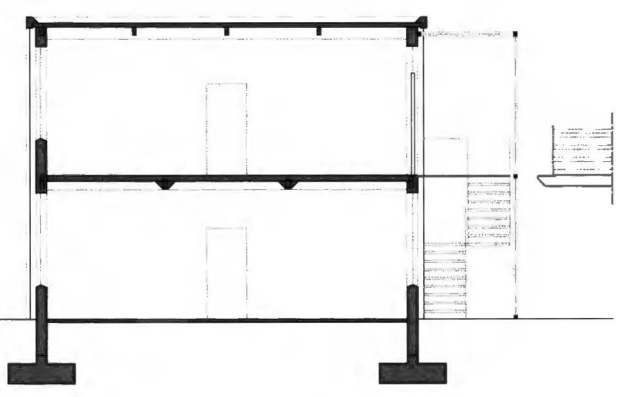
LANGSDOORSNEDE

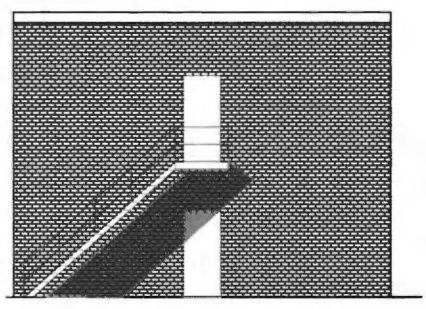
NOORDGEVEL

ZUIDGEVEL

WAARDOORSNEDE

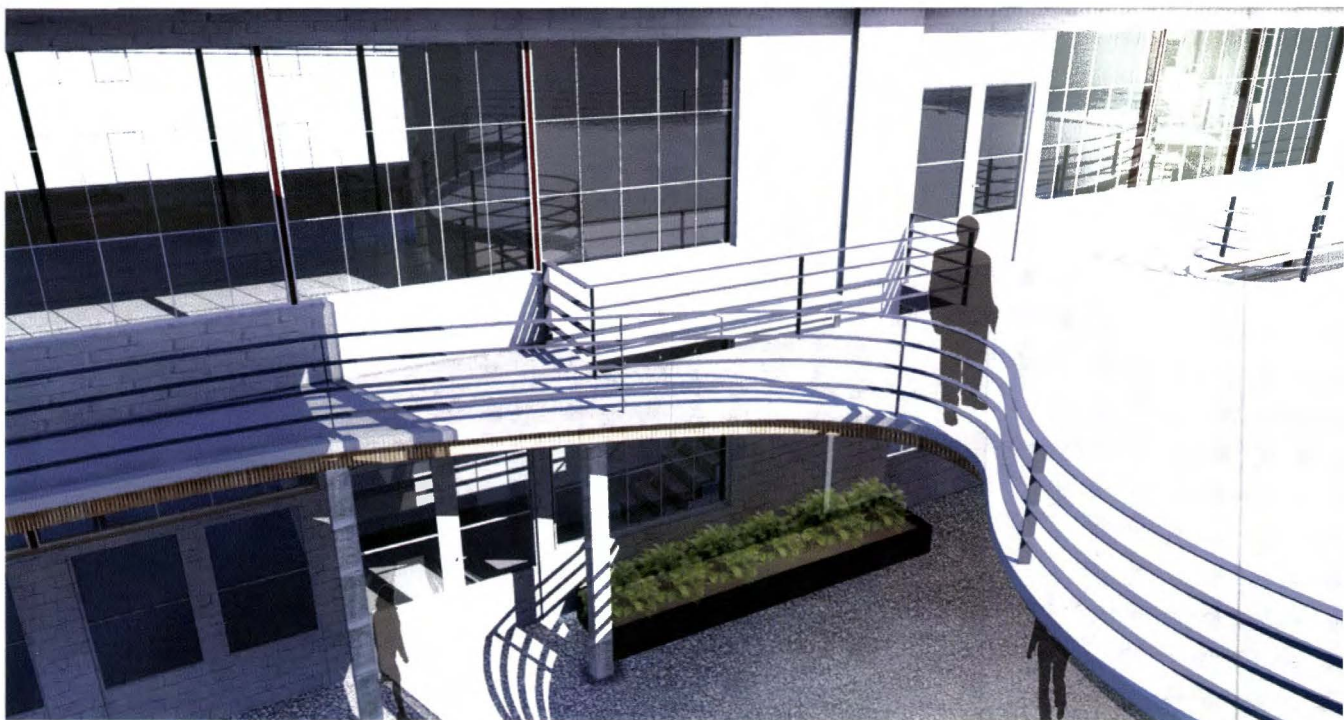
OOSTGEVEL

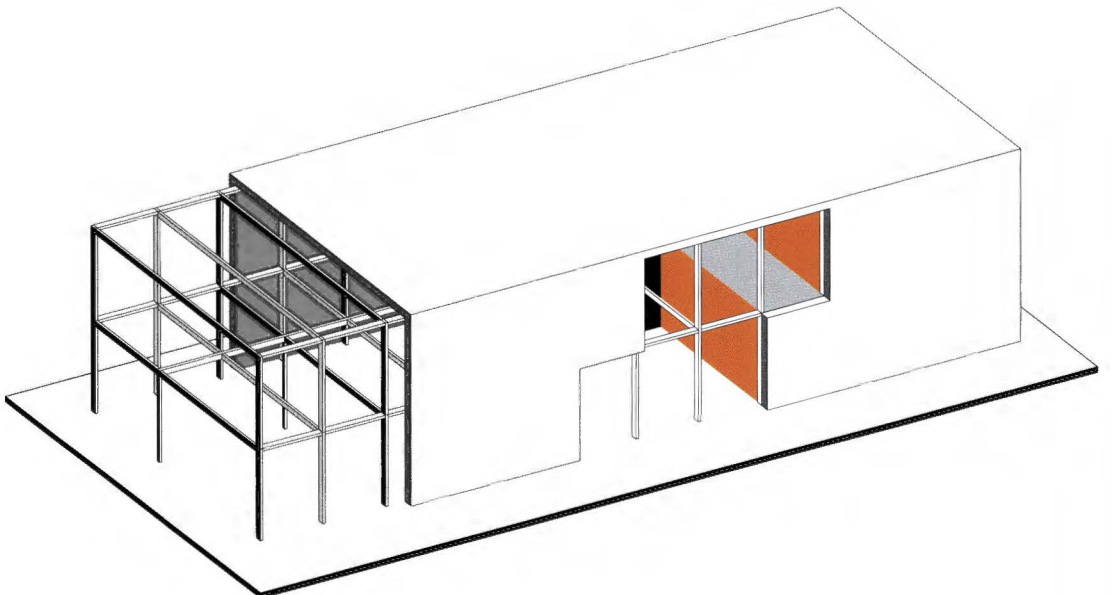
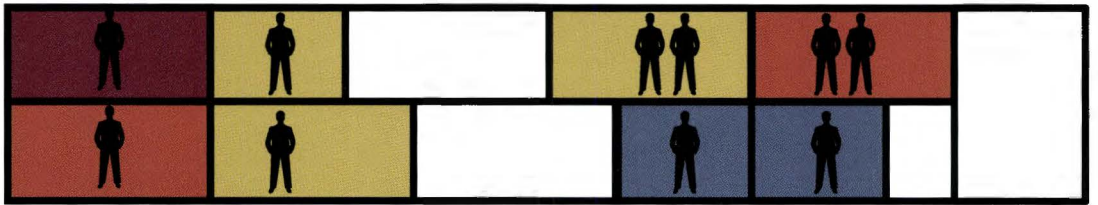
GEBOUW I

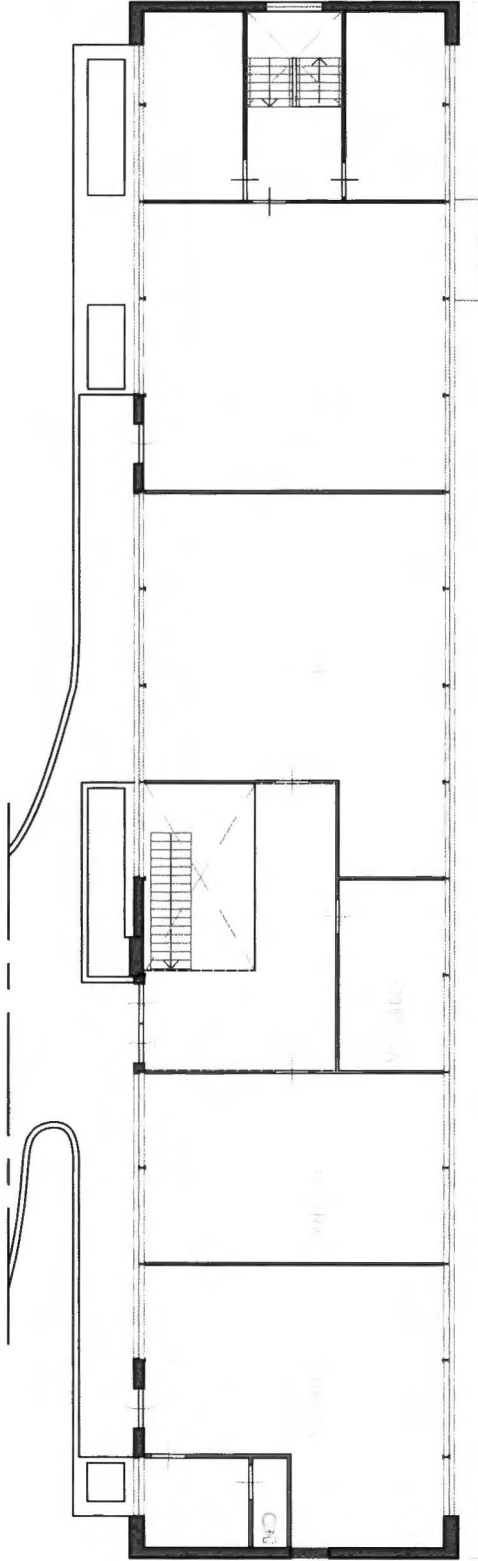
In het oudste gebouw is plek ingeruimd voor de jongste bedrijven. Deze starters vaak genoeg hebben aan 40 - 60 m² en zitten graag bij elkaar in een gebouw. Na de analyse waren de meerdere gebruiksmogelijkheden voor dit gebouw in een scenario te vatten. Zo kon de keuze gemaakt worden om de kantoorcellen te verwijderen en er een grote open ruimte van te maken, het gebouw op te splitsen in tweeën door de andere kant ook af te ronden met een trappenhuis of de draagstructuur, die een flexibele plattegrond mogelijk maakt, de indeling te laten bepalen. Voor dit laatste is gekozen zodat het gebouw, zonder trappenhuis, een open einde laat waar het denkbeeldig oneindig uitgebreid kan worden. De constructie permiteert ook de interne ingreep om een gat in de vloer te zagen. Rond dit principe van een nieuw stijg- en ontsluitingselement zijn de plattegronden en doorneden ontwikkeld. Zowel de entree als de facilitaire ruimtes als toiletten zouden volgens de structuur van het gebouw aan de achtergevel moeten zitten. Zeker niet aan de voorgevel in elk geval. De oplossing is gevonden door de toiletten te centreren en de entreeruimte op de verdieping een stramien te laten verspringen. Zodoende blijven op de begane grond de kolommen die in de ruimte staan zichtbaar en wordt er op de verdieping een aansluiting gevonden op het plateau.

Het principe van de detaillering van de interne invulling ten behoeve van comfort is gelijk aan gebouw P. Uitgangspunt is het zichtbaar laten van verschillende lagen van de geschiedenis en de draagstructuur.

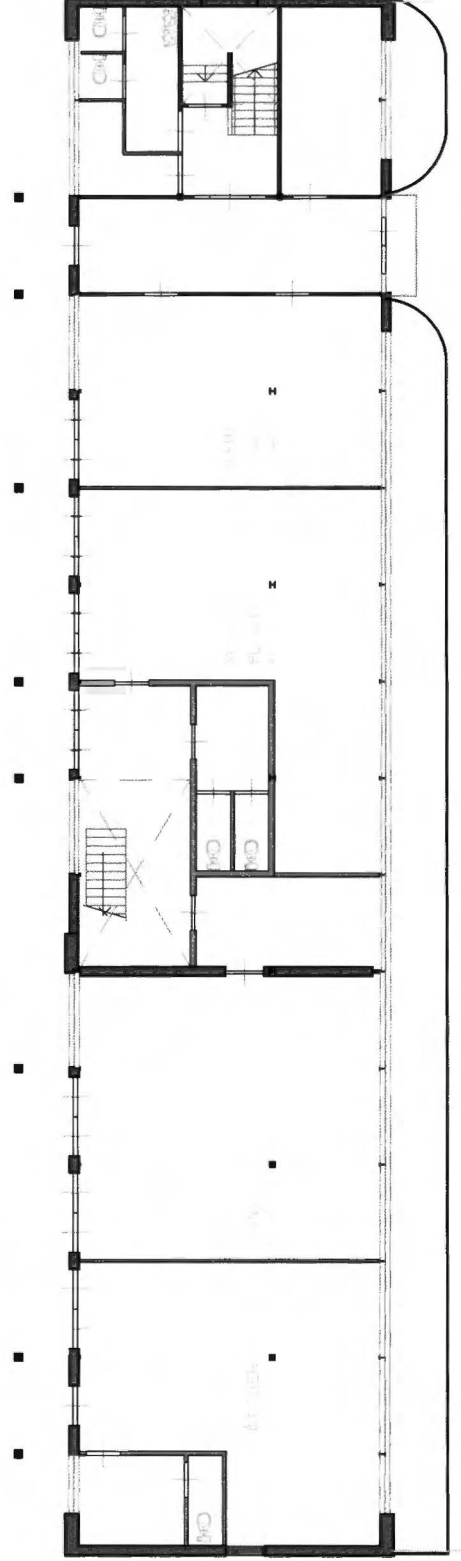
In gebouw I zijn de voorzetkozijn ingezet als kader dat aansluit op het stramien en de ingepakte dwarsbalken. De langsbalken en kolommen blijven in het zicht, evenals een deel van het metselwerk. De strakke overgang van plafond naar muur is door dit kader, dat werkt als een grote plint, onderbroeken. Door het hoge plafond en het contrast tussen de in donker aluminium uitgevoerde repeterende structuur en de lichte uitvoering van wanden en plafond kan 40 m² toch als zeer ruimtelijk ervaren worden.

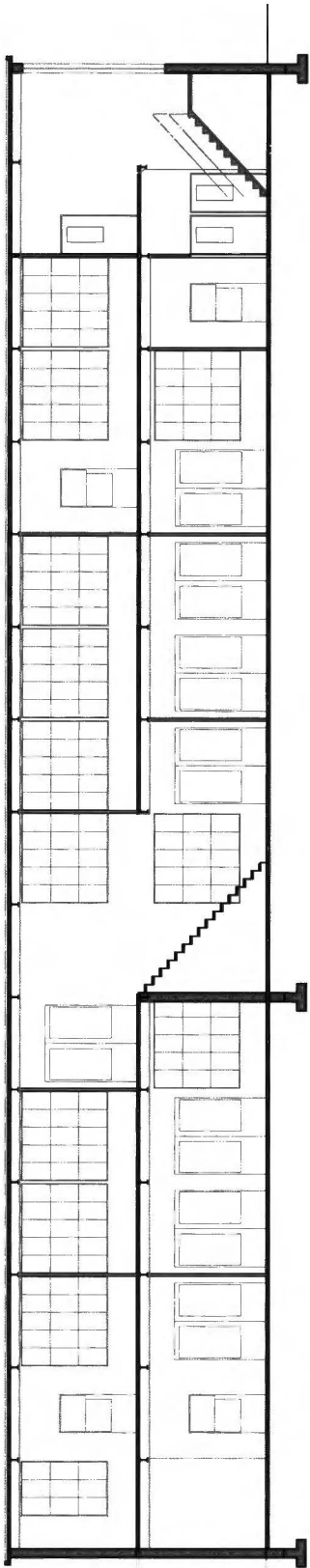

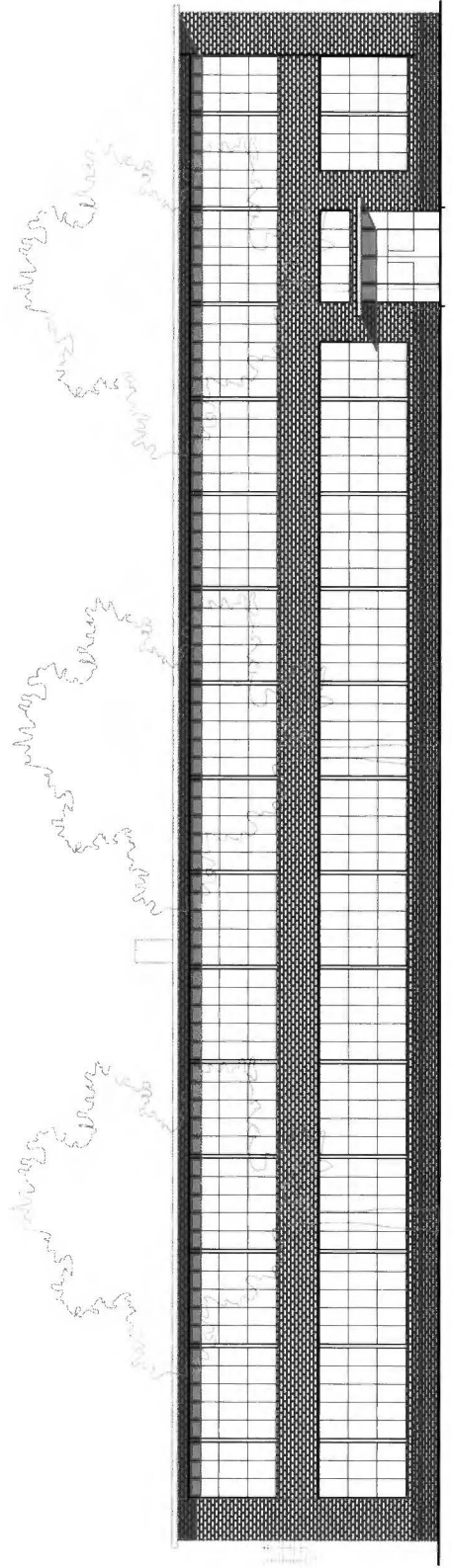
VERDIEPING I

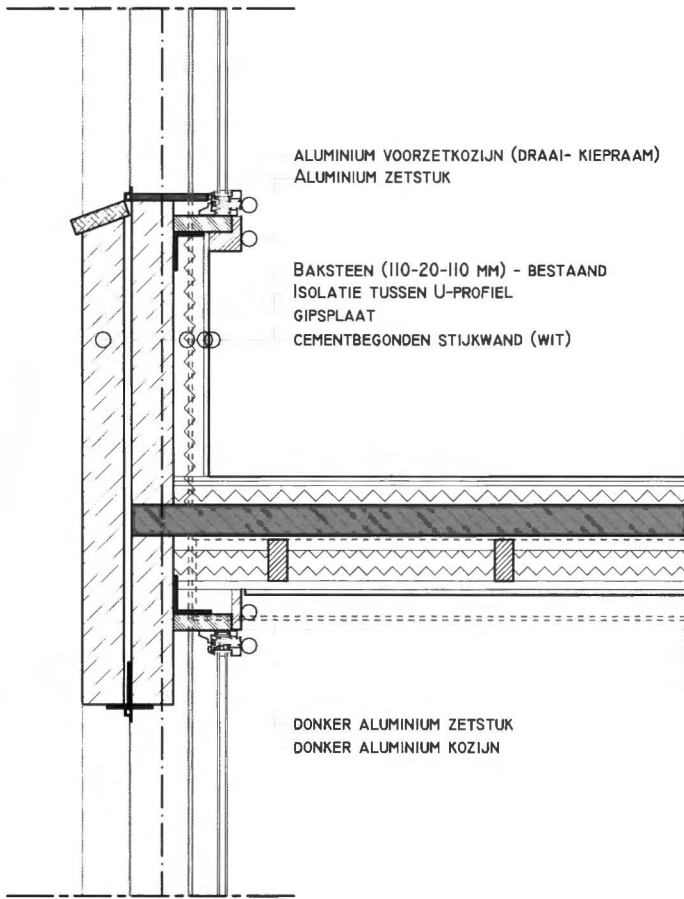
BEGANE GROND

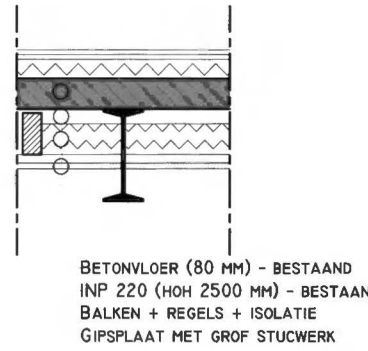
LANGSDOORSNEDE

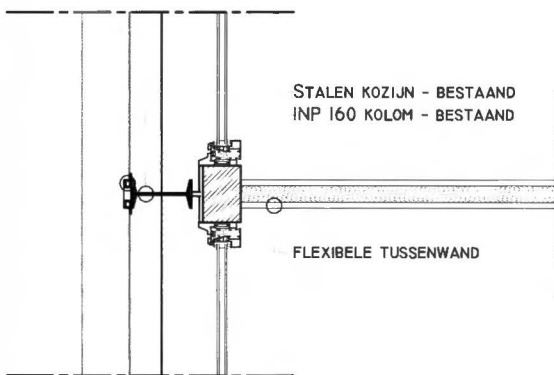
NOORDGEVEL

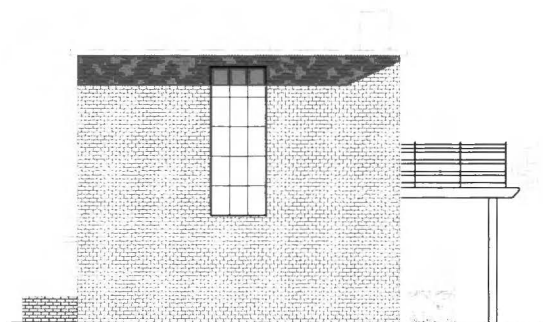
GEVELDETAIL - VERTICAAL

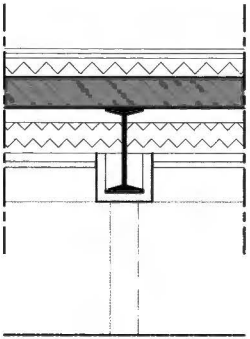
VLOERDETAIL - MOEDERBALK

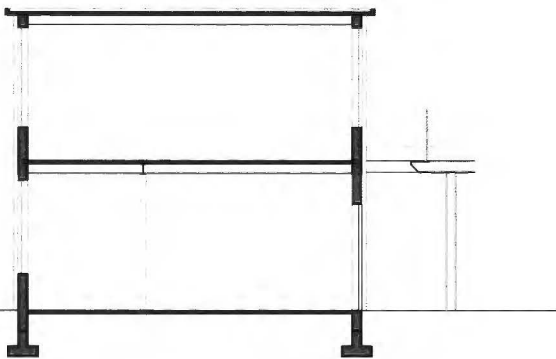
GEVELDETAIL - HORIZONTAAL

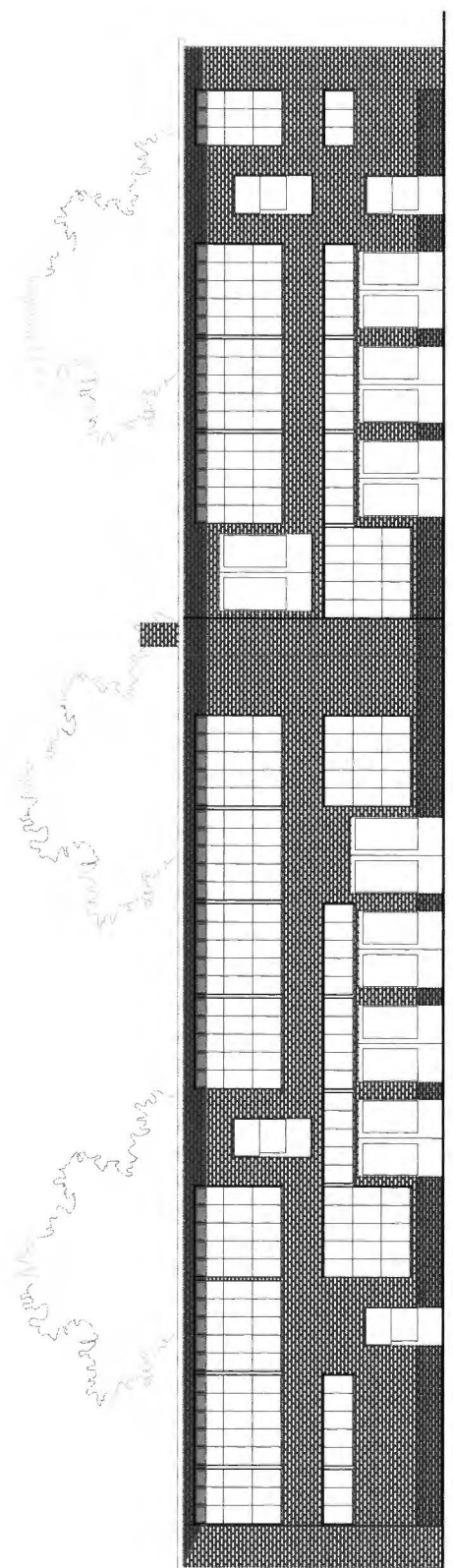
WESTGEVEL

VLOERDETAIL -
DWARSBALK

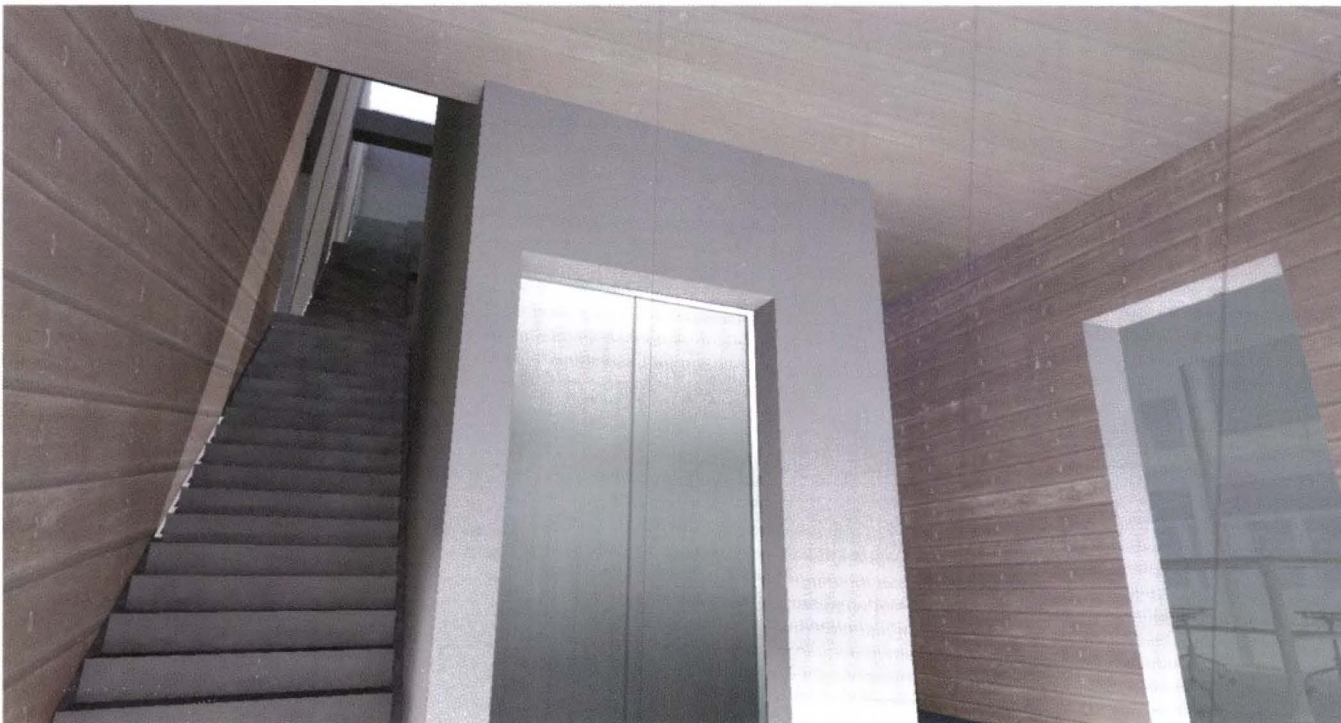
DWARSDOORSNEDE

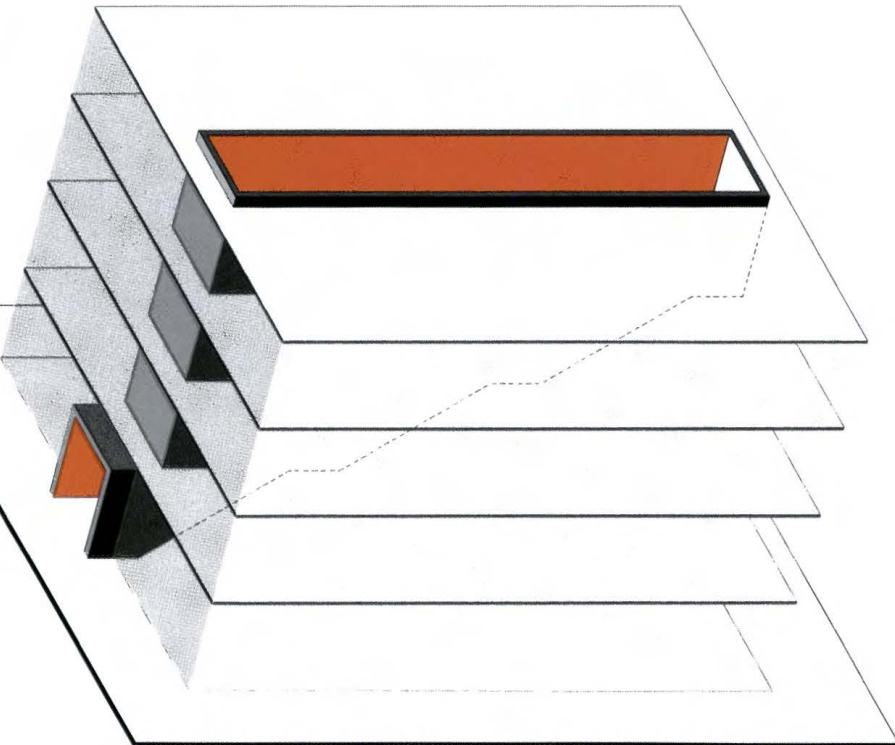
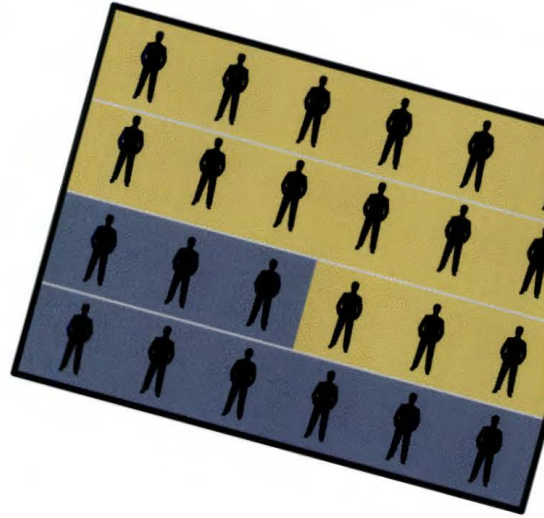

ZUIDGEVEL

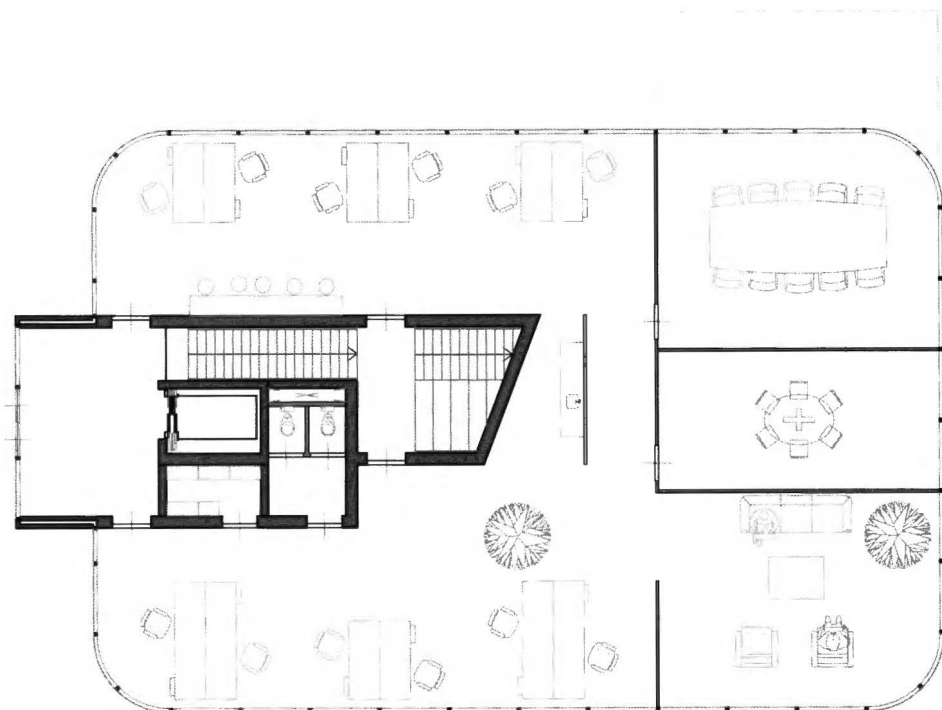
GEBOUW T

Net als gebeurde bij de bestaande gebouwen tijdens het ontwerpen is bij gebouw T begonnen met de interne ruimtelijke organisatie. Het gebouw zou intern een differentiatie aan ruimten moeten herbergen, de standaardoplossingen van een kantoorgebouw voldoen hier niet, en aan de buitenkant zou eenheid uit moeten uitstalen. Vanwege deze dichotomie van differentie en eenheid is begonnen met de draagstructuur. De kern van het gebouw heeft in deze zowel een representatieve, constructieve en functionele rol te vervullen. Constructief gezien zou de kern ervoor moeten zorgen dat de gevel zo minimaal en subtiel mogelijk, gelijkaardig aan de stalen kozijnen van de Vries Robbé, gedetailleerd kan worden. Dit houdt onder andere in dat grote constructieve kolommen inde gevellijn niet wenselijk zijn. Consequentie hiervan is dat er een aantal dwarszeefindingen nodig zijn tussen de vloervelden. De functionele rol van de kern bestaat zoals gewoonlijk uit transport van mensen en installaties. Om de mogelijkheid van een toonzaal te verschaffen, ten behoeve van de bedrijfsidentiteit, is de kern uitgeroeid tot een alles bepalend element in het gebouw. Het binnenkomen begint met een voorruimte waar de balie en lift zich bevinden. Langs deze lift valt het licht naar beneden dat even verderop door het dak naar binnen komt. Deze trap leidt tot de toonzaal annex presentatieruimte van drie verdiepingen hoog die enkel bestaat uit treden en muren. Naast de looproute fungeren de met hout geaccentueerde vergrootte treden als *pieds des stalle* voor de gemaakte producten. Het trappenhuis is verzorgt ook de enige vluchtroute in het gebouw. Door de korte loopafstand in het gebouw en het feit dat, volgens het Bouwbesluit, twee vereiste rookvrije vluchtroutes mogen samenvallen als een rookcompartiment een uitgang heeft, maakt dat het trappenhuis als veiligheidstrappenhuis uitgevoerd dient te worden. Door het afronden van de hoeken van het gebouw, worden de gevelvlakken niet benadrukt maar lopen deze in elkaar over. Het resultaat is een werkgebouw dat als een strak glazen object de kwaliteiten van de oude gebouwen naar boven brengt.

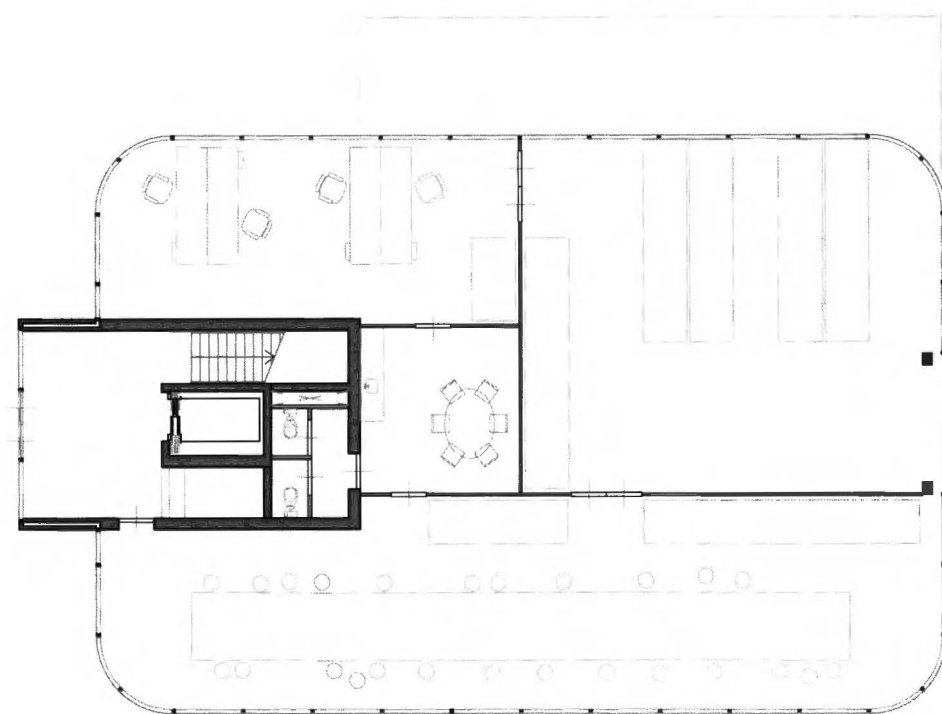

PLATTEGRONDEN

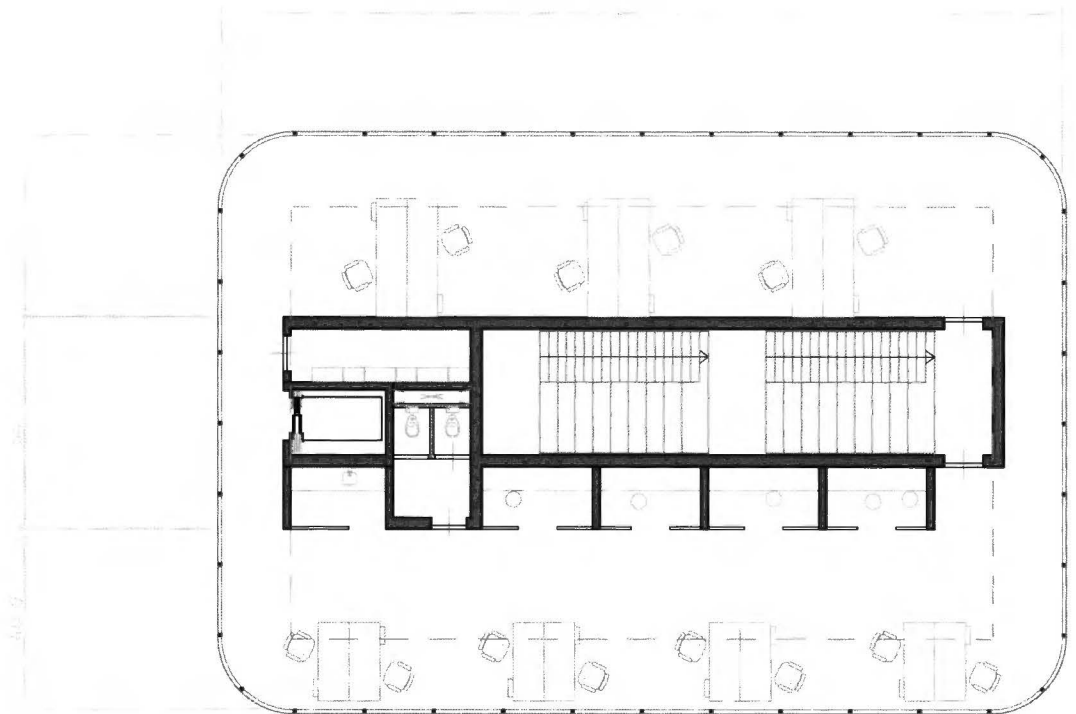

VERDIEPING I

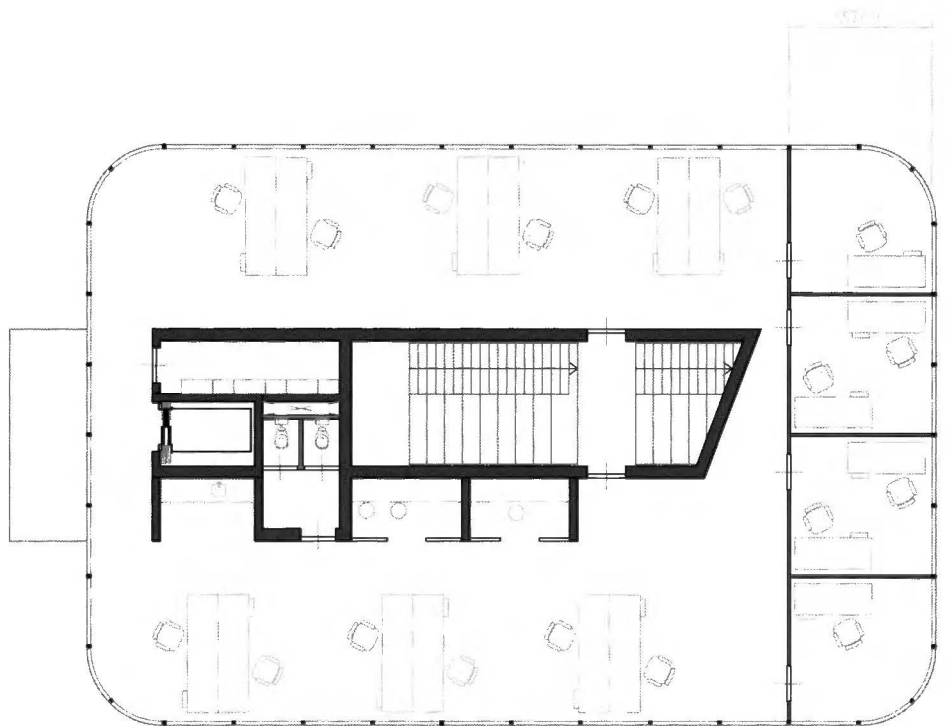

BEGANE GROND

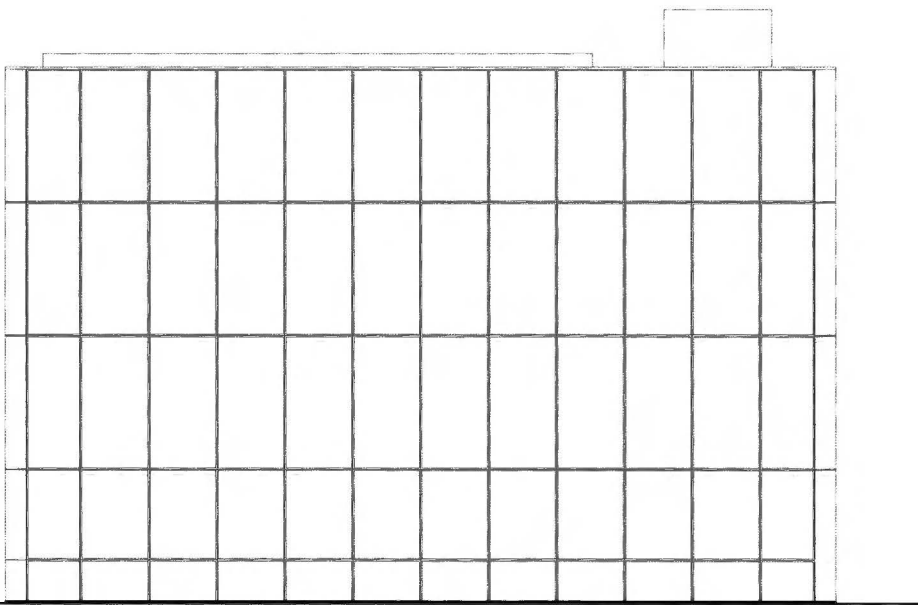
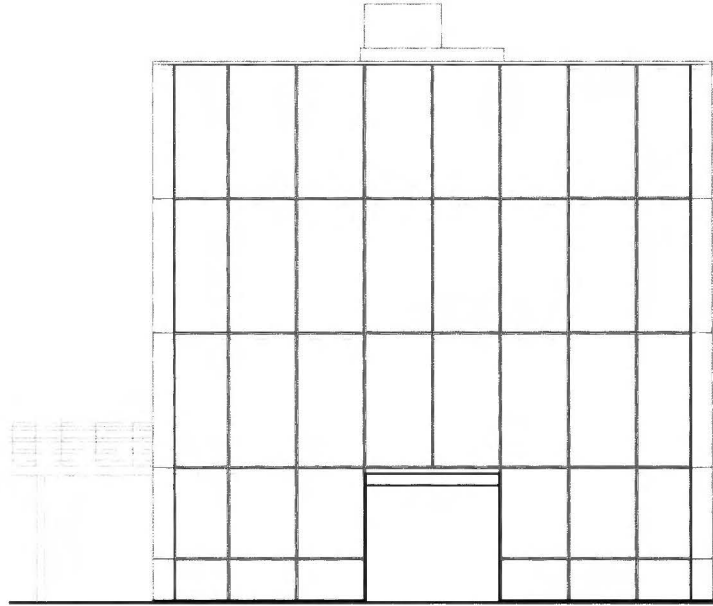
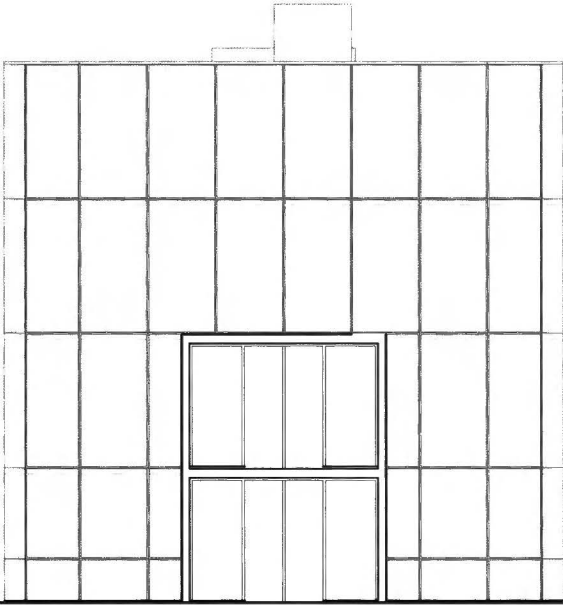
VERDIEPING 3

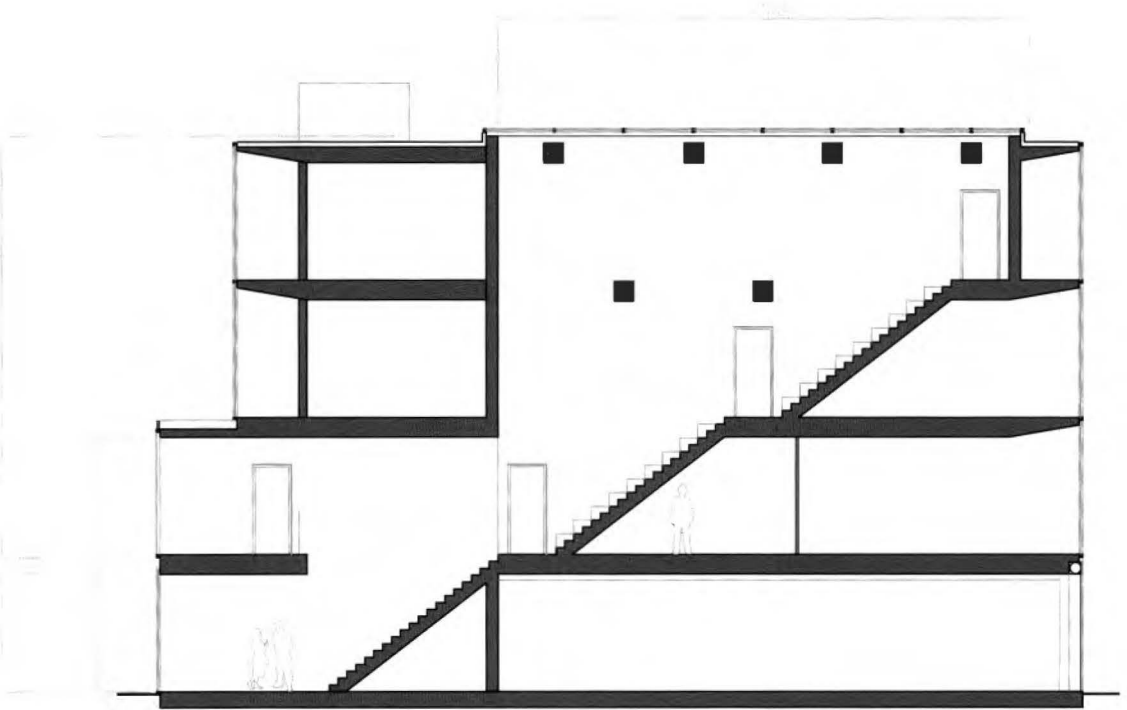
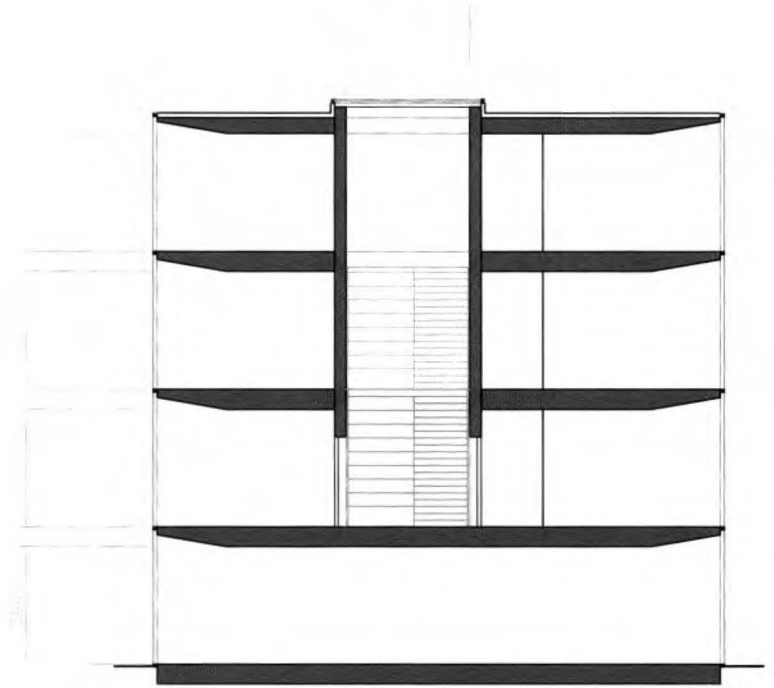
VERDIEPING 2

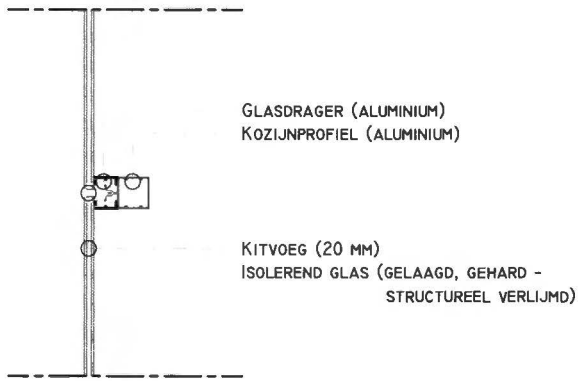
GEVELS

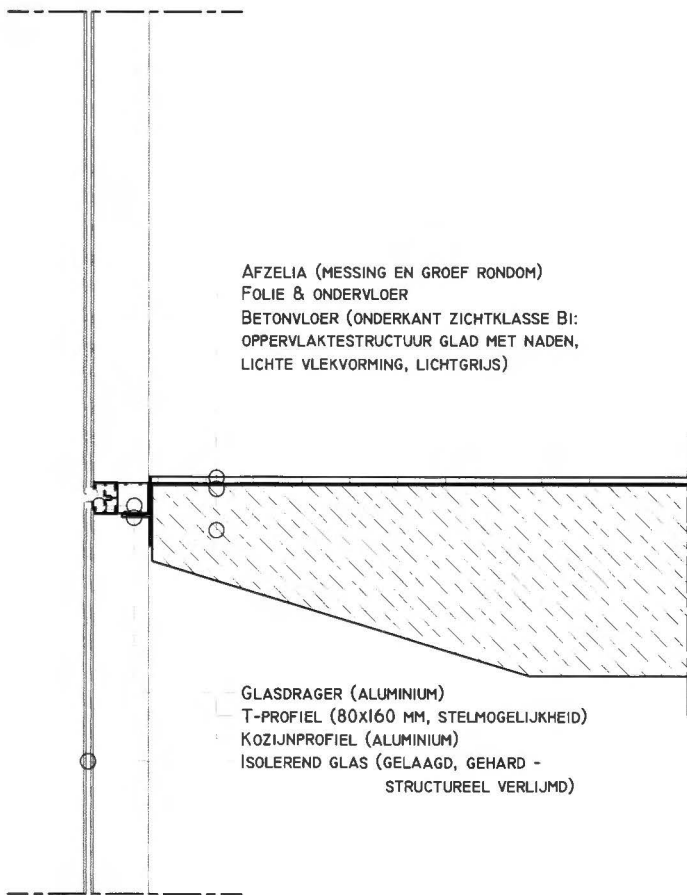
DOORSNEDES

DETAILS

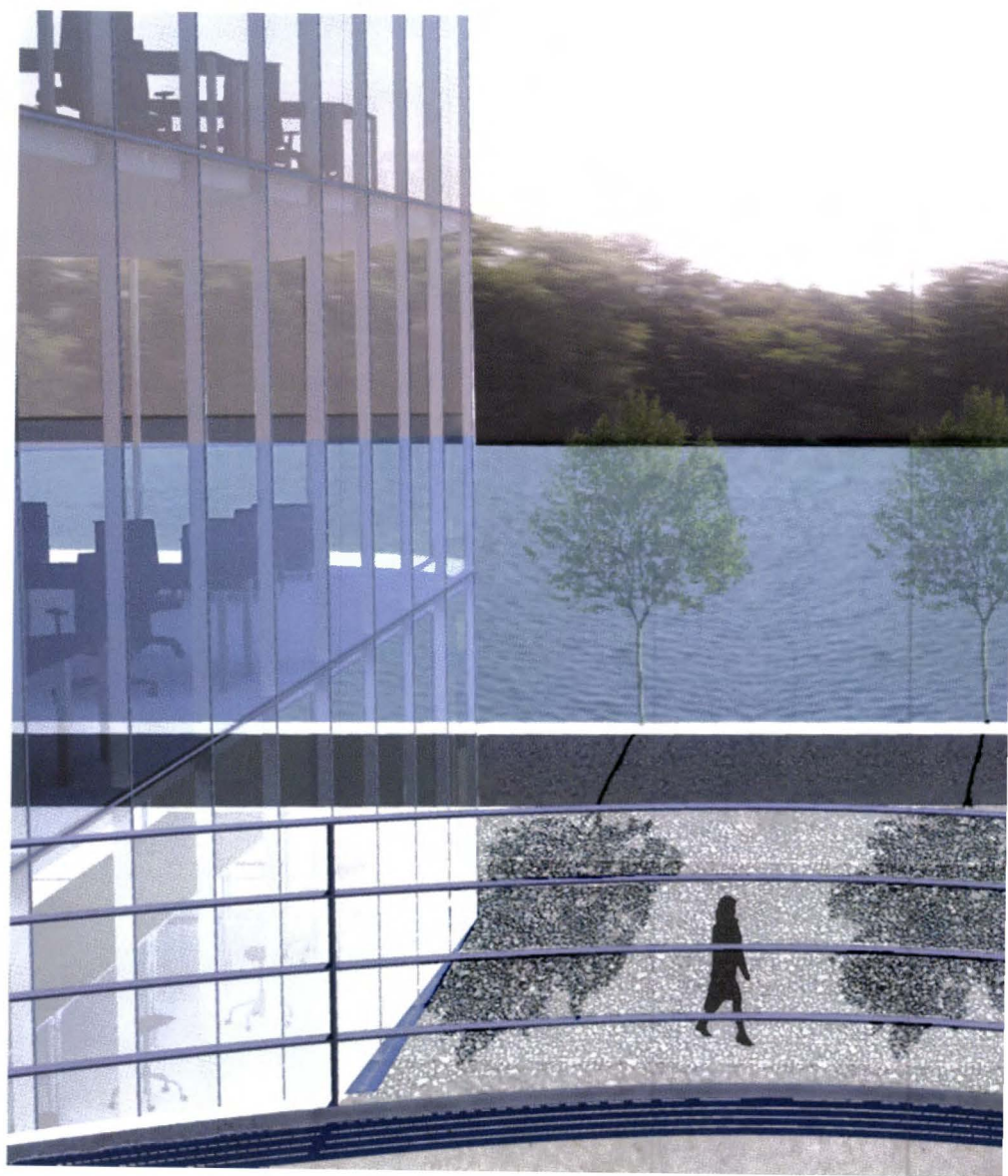

GEVELDETAIL - HORIZONTAAL

GEVELDETAIL - VERTICAAL

NAWOORD

Met het einde van dit verslag is ook een einde gekomen aan mijn studietijd in Eindhoven. In 2008 besloot ik een vervolg te geven aan mijn bachelor, welke ik succesvol in Leeuwarden had afgerond, omdat ik nog niet uitgeleerd was en er meer te ontdekken viel in de wereld van de bouw. Zo had ik besloten na de goede ervaringen die ik tijdens mijn stages had opgedaan. Ik wilde nieuwe mensen ontmoeten, in mijn eigen ritme van het leven genieten en mijzelf verder ontplooiën tot architect met als doel niet alleen de competentie te hebben een correcte bouwtekening kunnen leveren, maar juist de ruimte die daarop getekend staat beter te begrijpen en te kunnen verwezenlijken.

Wat dat betreft is het opvallend dat er tussen de door mij voltooide masterprojecten geen enkele van de leerstoel Architectural Engineering zit. Mijn intellect en nieuwsgierigheid zagen mogelijkheden in het niveau van theoretisch en historisch onderzoek. De interesse in het 'maken' is daarbij enigszins naar de achtergrond verdwenen. Vier jaar leergeld heeft vooral veel zelfkennis opgeleverd, maar nog niet een duidelijk beeld van de professionele toekomst. Wellicht dat het 'maken' weer op de voorgrond zal treden, de tijd zal het uitwijzen. Ik kan nu in elk geval verder en onderwijl mag ik mijzelf architect noemen.

Gaandeweg het leerproces op de universiteit hebben onder andere Voorthuis en Curulli hun werk goed gedaan door mij een spiegel voor te houden. Ook de begeleiders van het afstudeeratelier, Pieter, Hüsnü en Frank, waren behulpzaam, hadden goede kennis van zaken en waren op de juiste momenten zeer kritisch. De keuze voor BrabantStad bleek dus een juiste. Evenzo omdat de samenwerking met de groep positief verlopen is. Mijn dank gaat uit naar hen allen.

Voor het geduld en een luisterend oor hadden mensen in mijn directe omgeving, mijn ouders en vriendin, altijd tijd. Zij zijn het waarschijnlijk ook die zorgen dat een vreemd soort heimwee steeds sterker is geworden. Naar de ruimte, de liefde, het landschap en de horizon die lonkt.

BIBLIOGRAFIE

LITERATUUR

- A. de Back & J. Coenen (et. al.) (red.) (2004) *Gesloopt gered bedreigd - omgaan met naoorlogse bouwkunst*, Rotterdam, Episode publishers
- A. Deplazes (ed.) second edition 2008 (2005), *Constructing architecture*, Basel, Birkhäuser
- B. Phillips (et. al.) (2011) *Gray area - provocations on the future of preservation*, Philadelphia, Design Philadelphia
- C. Th. H. van Rongen (et. al.) (1994) *Hergebruik van gebouwen - drie architecten*, Delft, Publicatieburo Bouwkunde
- C. Schittich (2003) *In detail : building in existing fabric : refurbishment, extensions, new design*, Birkhäuser
- De Vries Robbé (1957) *De Vries Robbé & Co. Gorinchem - Holland*, Eigen uitgave
- El Croquis (2009) *Christian Kerez 2000-2009 - Basics on architecture*, No. 145, Madrid, Featured Publishers
- F. Duffy (2008) *Work and The City - a view of the future of the working environment*, Edge Futures/Black Dog
- F. Duffy (1997) *The new office*, Conran Octopus
- M. Provoost (ed.) (1995) *Re-Arch: Nieuwe ontwerpen voor oude gebouwen*, Rotterdam, Uitgeverij 010
- P. Ursprung (2009) *Caruso St. John: Almost everything*, Barcelona, Ediciones Poligrafa

INTERNET

- F. Gommers (red.), <<http://www.eindhoven-in-beeld.nl>> februari 2012
- Nederlands Architectuurinstituut, <<http://www.nai.nl/content/1068670/archief>> mei 2012
- Stichting Eindhoven in Beeld, <<http://www.eindhoveninbeeld.com/index.php>> februari 2012
- Trancity, "Over: 'De stad als interface - digitale media en openbaarheid' ", <<http://trancity.nl/weblog/168-over-de-stad-als-interface-simon-franke-trancity.html>> maart 2012
- CBS, <<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bedrijven/publicaties/default.htm>> maart 2012

ONDERZOEKEN

- NEXT Architects (2002) *Het werklandschap van de eenentwintigste eeuw*
- Atelier BrabantStad (2012) *Een verstedelijkt bedrijventerrein*